www·islamyoli·net

دوكتۇر يۇسۇف قەرەداۋى

ئىنسانىيەت مەدەنىي ئىسلام يېتەكچىلىكىگە موھتاج

حاجة البشرية إلي الرسالة الحضارية لأمتنا
الدكتور يوسف قرضاوي

ئىلاۋە:

بىز بۈگۈنكى دۇنيانىڭ مەدەنىيەتلەر ۋەزىيىتىگە چوڭقۇر نەزەر تاشلايدىغان بولساق، ھەرقانداق بىر مەدەنىيەتنىڭ بىرەر دىنغا باغلىق ھالدا خاسلىق ۋە مەۋجۇتلۇق تاپقانلىقىنى كۆرىمىز. دېمەك، ھەربىر مەدەنىيەت بەلگىلىك دىن ۋە ياكى ئەقىدە سىستېمىسىنىڭ مىللى ئاڭ شەكلى ۋە تۇرمۇش، ياشام تەرزىگە ئايلانغان ھەمدە سىڭگەن كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت.

ھەربىر مىللەتتىكى مىللى مەدەنىيەت فورمىسى، مىللى ئېتىقاد ئۆز نۆۋىتىدە شۇ مىللەتنىڭ مىللىي مەنپەئەت ۋە مىللىي قوغدىنىش قورغانىدۇر. ھەرخىل مەدەنىيەت تېپىلىرىنىڭ كۈچ- قۇدرەت، ئىزچىللىق، ساقلىنىش سالمىقى، ماددى ئەۋزەللىكلەر بويىچە پەرقلىنىشى ئۆتكۈنچى خاراكتېرگە ئىگە بولسىمۇ، ئۇلاردىكى ئىچكى ھاياتى كۈچ، ھەققانىيلىق، ئۇل- ئاساس مۇستەھكەملىكى، ئىنسانىيەتنىڭ ئىدىئال ۋە غايىۋىي كامالىتى، بەخت- سائادىتىگە كېپىللىك قىلىش، مىللەتنى ئىنسانىيەت ۋە دۇنيانىڭ سەركىسى، پەخرىگە ئايلاندۇرۇش سالاھىيىتى قاتارلىق ئاسانغا تۈختىمايدىغان ئالىي قىممەت كۆرسەتكۈچلەر ئالدىدىكى پەرقى مۇتلەقلىككە ئىگە. بۇيەردىكى پەرقنىڭ مۇتلەق بولىشىنى ھەربىر مەدەنىيەتنىڭ ئىلاھىي مەرىپەتتىن ئوزۇقلانغان ياكى ئوزۇقلانمىغانلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇجەھەتتە بىز ئەقىدە قىلىۋاتقان ئىسلام دىنى ۋە شۇ ئاساستا بىرنىمۇ مەدەنىي كىملىك يوقلىمىسى بويىچە ئۆز ئىچىگە ئېلىپ تۇرغان ئىسلام مەدەنىيىتى ئۆزىنىڭ تەلتۆكۈس ئىلاھىي مەرىپەتتىن بەرپا بولغان ۋە ئوزۇقلانغانلىقى بىلەن يۇقىرىقى ئالىي سالاھىيەتلەر سېلىشتۇرمىسىدا مۇتلەق ئەجابى پەرق ياكى ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغان ۋە بولۇپ كەلمەكتە. ئۇ مانا شۇ سالاھىيەت ئۈستۈنلىكى بىلەن دۇنيادىكى يەتتە- سەككىز ئاساسلىق مەدەنىيەت ئىچىدە كۈچلۈك (ماددىي ئىمكانىيەت جەھەتتە) مەدەنىيەت بولغان خرىستىئان مەدەنىيىتىگە خىرىس، تەھدىد شەكىللەندۈرگەن بىردىنبىر مەدەنىيەت بولۇپ قېلىۋاتماقتا. شۇتاپتا بىز ئۆزىمىزنىڭ مانا مۇشۇنداق ئۇلۇغۋار مەدەنىيەت چەمبىرىكىگە مەنسۇپ بولغانلىقىمىزدىن ئىپتىخارلانماي تۇرالمايمىز. لېكىن مىللىتىمىزدىكى ئۆز مەدەنىي سالاھىيىتىنى تونۇماسلىق، تونۇغاندىمۇ بۇسالاھىيەتنىڭ ھۆددىسىدىن لايىقىدا چىقالماسلىق ئەھۋاللىرى بۇئىپتىخار تۇيغۇمىزنى غەشلىككە ئايلاندۇرۇپ قويماقتا. ئىسلام مۇتەپەككۇرى يۇسۇپ قەرەداۋى تەرىپىدىن يېزىلغان بۇكىتابچە ئەنە شۇ جەھەتتىكى ھەر خىل پىكرى مۇجمەللىكلەر، خاتا چۈشۈنۈك ۋە چۈشەندۈرۈكلەر ھەمدە ئىسلام مەدەنىيىتى قايسى خىل يۈزلىنىشتە ئۆزىنىڭ ھەققىي ۋە ئۇلغار قىممىتىنى كۆرسىتەلەيدىغانلىقى توغرىسىدا ئەقلى، پىكرى ئويغاق ھەر بىر ئوقۇرمەن قېرىنداشىمىزنى تېگىشلىك ئايدىڭلىقلار بىلەن بەھرىمەند ئەتكۈسى.

تەرجىماندىن

ھازىرقى زامان ئىسلام ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ ئەڭ غوللۇق مۇتەپەككۇرلىرىدىن بىرى، ئاتاقلىق فەقىھ — قانۇنشۇناس، يېتۈك شائىر، دۇنياۋىي ئىسلام تەرغىباتچىسى، ھازىرقى زامان ئىسلام جەدىدىزمىنىڭ غوللۇق رەھبەرلىرىدىن بىرى، مول مەھسۇلاتلىق ئىسلام ئالىمى يۈسۈپ قەرەداۋى چاغداش (ھازىرقى زامان) ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئىدېئولوگىيە ۋە ئىسلامشۇناسلىق ساھەسىدە ئۆزىگە خاس ئورۇن تۇتقان مۇھىم شەخس ۋە جامائەت ئەربابى.

ئۇنىڭ كۆرەش ۋە ئىزدىنىشكە باي ھاياتى ۋەتىنىمىزدىكى كەڭ ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى ۋە شۇنداقلا ئۇنىڭ ھەرتۈرلۈك ئەسەرلىرىدىن ئازدۇر-كۆپتۇر خەۋەردار بولۇپ ئۈلگۈرگەن كۆپلىگەن قېرىنداشلىرىمىز ئالدىدىكى بىر قىزىق نوقتا. شۇ تۈپەيلى ئۇلۇغ ياراتقۇچىنىڭ بۈيۈك مەدىتى ئاستىدا ئۇنىڭ يېقىندا يازغان ئەسەرلىرى ئىچىدە ھالقىلىق ئورۇن تۇتىدىغان، ھەجمى كىچىك بولسىمۇ ئەھمىيىتى زور بۇ ئەسەر تەرجىمىسىنىڭ روياپقا چىقىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ھاياتىدىن قىسقىچە ئۇچۇر بەرمەكنى لايىق كۆردۈم.

ئۇ 1926- يىلى مىسىرنىڭ غەربى شىمالىدىكى «مەھەللە كۇبرا» ناھىيىسىنىڭ «سەپەتتۇراپ» يېزىسىدىكى ئەقىدە- ئىمانلىق، بىلىم سۆيەر، كەمبەغەل يانچى دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئىككى ياشقا كىرگەندە ئاتىسى ئابدۇللا ۋاپات تېپىپ كەتكەندىن كېيىن تاغىسىنىڭ تەربىيىسىگە ئۆتكەن. ئۇتاغىسىنىڭ قولىدا ياخشى پەرۋىشكە ئېرىشىپ، بەش ياش چېغىدىلا شۇ يەردىكى مەھەللە مەكتىبىگە ئوقۇشقا بېرىلگەن. تىرىشچان ۋە زىرەك كىچىك يۈسۈپ غەيرەت بىلەن ئوقۇپ تېخى ئون ياشقا بارماي تۇرۇپلا قۇرئان كەرىمنى تولۇق ۋەلاياقەتلىك يادقا ئېلىپ بولغان. ئۇ شۇ چاغلىرىدىن باشلاپلا قۇرئاننى قىرائەت قىلىشتىكى ئالاھىدە ماھارىتى، ئەقىللىق، زىرەكلىكلىكى بىلەن ئۇز يېشىدىن ھالقىغان ھالدا ئىززەت- ھۆرمەت تاپقان. ئۇنىڭ يېتىمچىلىكتە ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە ئۆزگىچە ئائىلە شارائىتى ئۇنىڭ جاپانى مەنسىمەيدىغان، مۇشەققەتكە باش ئەگمەيدىغان قەيسەر روھقا ئىگە ئادەم بولۇشىغا زور تۈرتكە بولغان. شۇنداق قىلىپ ئۇ ئۆزىنىڭ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا تەھسىلىنى ئۆز يۇرتىدا تۈگەتكەندىن كېيىن قاھىرىدىكى ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەنتادىكى تولۇقسىز ئېنىستىتوتىغا كىرىپ، ئۇيەردە تۆت يىل ئوقۇيدۇ. كېيىن ئۇنىڭ تولۇق ئېنىستىتوتىدا بەش يىل ئوقۇيدۇ. ئاندىن ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دىن ئاساسلىرى «ئۇسۇلۇددىن» پاكۇلتېتىدا ئوقۇپ، ئۇنى 1952- يىلى پۈتتۈرىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە كەسىبي ئەرەب تىلى سىنىپىدا ئىككى يىل ئوقۇپ ئىمتىھاندا شۇچاغدىكى ئۈچ پاكۇلتېتنىڭ 500 ئوقۇغۇچىسى ئىچىدە 1- لىككە ئېرىشىپ، ئالىملىق ئۇنۋانى ھەمدە ئوقۇتقۇچىلىق رۇخسەتنامىسىغا ئىگە بولىدۇ. ئۇيەنە 1957- يىلى «ئەرەب ئەللىرى ئىتتىپاقى تەشكىلاتى» قارمىقىدىكى ئەرەپ تىلى ئالىي تېخنىكومىغا ئوقۇشقا كىرىپ، تىل - ئەدەبىيات پىنى بويىچە ئالىي دىپلومغا ئېرىشىدۇ. ئۇ مۇشۇ ئارىلىقتا يەنە بىر تەرەپتىن ئۇسۇلۇددىن پاكۇلتېتىنىڭ ھەدىس، تەپسىرشۇناسلىق ئالىي سىنىپىدا ئوقۇپ، ئۇنى 1960- يىلى غەلىبىلىك پۈتتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ كېيىنكى كۆنلەردە زاكات تېمىسىدا يېزىلغان ئەسەرلەر ئىچىدە كەم تېپىلىدىغان ئەسەر بولمىش «زاكات توغرىسىدا ئومومىي چۈشەنچە» نى يېزىپ چىقىشىغا دەستلەپكى ئاساسى بولغان «زاكات ۋە ئۇنىڭ ئىجتىمائىي كىرزىسلارنى ھەل قىلىشتىكى رولى» دېگەن دوكتورلۇق دېسسىرتاتسىيىسىنى يېزىشقا كىرىشىدۇ. ئۇ بۇ دېسسىرتاتسىيىنى يېزىپ تاماملىغان بولسىمۇ ئەينى چاغدىكى مىسىر ۋەزىيىتىنىڭ تىنچ بولالماسلىقى ۋە باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ دوكتورلۇق ئۇنۋانىنى ئېلىشى 13 يىل كەينىگە سۈرۈلۈپ، تاكى 73 - يىلىغا كەلگەندىلا ئاندىن بۇئۇنۋاننى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولىدۇ. ئۇ شۇ ئارىلىقلاردا تىنىمسىز ئۆگىنىش، ئىزدىنىش بىلەنلا قالماي، شۇ دەۋر رېئاللىقىنىڭ تەقەززاسى ۋە ئىسلام سىياسىيسىنىڭ ئەمەلى ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن جەمئىيەتنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرىدە دىنىي تەشۋىقات ۋە ئىسلام ئاقارتىش ھەرىكەتلىرى بىلەن دادىل شۇغۇللىنىپ، شۇ چاغدىكى ساتقىن، قورچاق ھۆكۈمەت كۈچلىرىگە ھەمدە ئىسرائىلىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى كۆرەشتە ئاكتىپ خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، بىر ئىنقىلابچىغا خاس كەچۈرمىشلەرنى، جامال ئەبدۇنناسىر ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بىر قانچە قېتىملاپ قاماش، تۈرمىگە تاشلىنىشقا ئوخشاش خەتەرلىك قىسمەتلەرنىمۇ باشتىن كەچۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ئوقۇش ھاياتىنى تۈگەتكەندىن كېيىن بىر مەزگىل مىسىر دىنى فوند مىنىستىرلىكى قارمىقىدىكى دىنى ئىشلار باشقارمىسىدا خىزمەت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەزھەر قارمىقىدىكى ئىسلام دىنى ئىدارىسىدا ئىلمىي خادىم بولۇپ ئىشلەيدۇ. كېيىنكى يىللىرى قاتاردىكى بىر دىنىي ئېنىستىتوتقا يۆتكىلىپ كېلىپ، ئۇ يەردە مۇدىرلىق خىزمىتىنى ئۆتەيدۇ. ئۇندىن كېيىن يېقىنقى بىر مەزگىلگىچە بولسا قاتار دۆلەتلىك شەرىئەت ۋە ئىسلام تەتقىقاتى ئېنىستىتوتىنىڭ باش مۇدىرلىقىنى ئۆتەپ كەلگەن. ئۇ ھازىرقى پەيتتە ئۆزى قول سېلىپ قۇرغان سۈننەت ۋە سىرەت (پەيغەمبەر ئىش- ئىزلىرى) ئۆگىنىش مەركىزىنىڭ باش مۇدىرى، ياۋرۇپا ئىسلام دىنى فەتۋا ئىشلىرى كېڭىشىنىڭ رەئىسى، دۇنيا مۇسۇلمان ئالىملار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، دۇنيا ئىسلام بانكىسىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەپ كەلگەندىن باشقا يەنە كۆپلىگەن دىنىي، مەدەنىي، ئىلمىي تەشكىلات، يىغىنلارنىڭ رەئىسى، پەخرى رەئىسى، ئىشتىراكچىسى بولۇپ كەلمەكتە.

ئۇ ئىسلام دۇنياسىدىكى بارماق بىلەن سانىغۇچىلىك ئالىملارنىڭ بىرى. ئۇ مۇھاكىمە ئىقتىدارىغا تولىمۇ باي ۋە ھازىر جاۋاب، پىكىرچان، پىشقان بىر ئالىم سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۆزىگە خاس ئۆتكۈر نەزىرى ھەمدە كەڭ دائىرىلىك بىلىم جۇغلانمىسى بىلەن تۈرلۈك ئىسلام سورالغۇ (مەسىلە) لىرى بويىچە ئاز بولمىغان تەتقىقات نەتىجىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، بۈگۈنكى زامان ئىسلام

ئىدېئولوگىيە سىپى ۋە مۇسۇلمانلار ئاممىسى ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان پىكىر ۋە ئاڭ بايلىقى يارىتىپ بەردى.

ئۇ ئۆزىنىڭ ھەقلىق پىكىرلىرى، پرىنسىپال مەيدانى، ئىلغار چىقىش (ئىنكاس) لىرى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلام ئىزدەنچىلىكى(تەتقىقاتى) ساھەسىدە بەلگىلىك يۈكسىلىشلەرنى پەيدا قىلدى. ئۇنىڭ سانىنى ئېيتىپ بېرىش قىيىن بولغان تۈرلۈك لېكسىيە، ماقالىلىرىدىن سىرىت بولغان يىرىك ئەسەرلىرىلا 100 پارچىدىن ئاشىدۇ. ئۇ ئىسلام دۇنياسى ۋە خەلقئارادا زور نوپۇز، ئابرۇيغا ئىگە. ئۇنىڭ كۆپ قىسىم ئەسەرلىرى ئۇن قېتىملاپ قايتا نەشىر قىلىنغان ھەمدە ئۇلاردىن مۇتلەق كۆپچىلىكى مۇسۇلمان خەلقلەر ۋە باشقا مىللەتلەر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. ئۇنىڭ ھەققىدە توختالغانلار ئۇنى كەم تېپىلىدىغان ئىسلام مۇتەفەككۇرى دېيىشىدۇ. ئۇنىڭ تۈركۈم ئىلمى ئەمگەكلىرىدە ئالىمغا خاس ئىنچىكىلىك، ئەدىبلەرگە خاس يارقىنلىق، تەشۋىقاتچىغا خاس قىزغىنلىق، مۇتەفەككۇرلەرگە خاس تىرەنلىك گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ.

ئۇ ئۆزىنىڭ فىقھى — قانۇنشۇناسلىق، فەتۋا ھەمدە ھۆكۈمسازلىق (ئىجتىھاد) ئەمەلىيىتىدە سولچىللىق، ئوڭچىللىق خاھىشىدىن بىردەك خالى بولۇپ، ھەممىدە ئوتتۇراھال يول تۇتقان. ئۇنىڭ ھەر بىر ئىلمىي ئەمگىكىدە ئەنئەنەۋىلىك بىلەن يېڭىلىق يارىتىش، بېيىتىش، مەنبەشۇناسلىق بىلەن ئەمەلىيەتچانلىق ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ئۇ نۇرغۇن چىگىش ۋە قىيىن بولغان ئىسلام سورالغۇلىرىنى يېڭىچە تۈرغۇ (نوقتا) دىن ئىزاھلاپ شەرىئەت ھۆكۈملىرى بىلەن ھازىرقى زامان سورالغۇلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك بىرلەشتۈرۈپ ئاللىغان ھەمدە بۇ ساھەدە بۆسۈش خاركتېرلىك ئىلگىرىلەشلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۇ بىر پىشقان ئىسلام قانۇنشۇناسى بولۇش سۈپىتى بىلەن تاللىغان ئىسلام سورالغۇلىرى توغرۇلۇق لايىقىدا جاۋاب بېرىپ شەرق ۋە غەربتىكى كەڭ مۇسۇلمانلار ئارا نوپۇزلۇق قانۇنشۇناس بولۇپ تونۇلدى. ئۇنىڭ مول مەزمۇنلۇق شىئرىي ئەسەرلىرىنى ئەرەب ۋە قوشنا ئەل ئوقۇرمەنلىرى سۆيۈپ ئوقۇشماقتا.

ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلام ئالىمى ۋە ئەدىبىگە خاس پائالىيەتچانلىقىنى نامايەن قىلىپ، ئىسلام دۇنياسىغا مەنسۇپ ھەرقايسى چوڭ- كىچىك ئەل- خەلقلىرىنى ئارىلاپ چىققان، ئۇ يەرلەردىكى ھەرخىل ئىسلامىي ئېقىم، گورۇھلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇپ چىققان.

ئۇ ئىسلام دۇنياسى ۋەخەلقئارادىكى كۆپلىگەن بىلىم يۇرتلىرىدا لېكسىيە سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىنغان.

ئۇنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك، جاپالىق خىزمىتى ۋە قىممەتلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرى بارا- بارا ئىسلام ئەللىرىدىكى ھەرقايسى ھۆكۈمەتلەر، تەشكىلاتلارنىڭ يۈكسەك دىققىتىنى قوزغىغاچ، ئۇ پات- پات مول مىقدارلىق ماددىي مۇكاپاتلار، تەقدىرلەشلەرگىمۇ سازاۋەر بولۇپ تۇرغان. ئۇلۇغ پەرۋەردىگار قەرەداۋى ھەزرەتلىرىنىڭ بىر ئۆمۈر ئىسلام خىزمىتى ۋە مۇسۇلمانلار غېمى بىلەن ئۆتكەن شانلىق ئۆمرىنى تېخىمۇ ئۇزۇن قىلغاي، ئۇنى ئىسلام خىزمىتىدە تېخىمۇ كۆپ ئۇتۇقلارغا ئېرىشتۈرۈپ، بۇ دۇنيالىق ئىززەت ۋە ئاخىرەتلىك شەرەپلەرگە سازاۋەر قىلغاي، ئامىن!

ئەسەر تەرجىمىسىنى ئىشلەش جەريانىدا ئايرىم سۆزلەرنىڭ تەرجىمىسىنى بېرىشتە ئۆز تىلىمىزنىڭ ساپلىغىنى قوغداش ۋە ئۇنى بېيىتىش مەجبۇرىيىتى ئاستىدا مىللىي تىل نورمىلىرىنى جانلىق قوللىنىپ يېڭى سۆزلەرنى ياساشقا، شۇنداقلا تىلىمىزنىڭ سۆزلۈك زاپىسىدا بولسىمۇ ئەمەلدە ياخشى ۋە كەڭ قوللىنىلمايۋاتقان قايسى بىر سۆزلەرنى ئورنى كەلگەندە دادىل ئىشلىتىشكە توغرا كەلدى، بۇمۇ ئانا تىلىمىزنى بېيىتىش ۋە ئېچىش يولىدىكى خالىس ئۇرۇنۇش بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. يەنە بىرى، خىلى بىر قىسىم سۆزلەرنىڭ ئايرىم تاۋۇشلىرىنى ئىمكانقەدەر شۇ سۆزلەرنىڭ ئەسلى شەكلى بويىچە، چەت تىل سۆزلىرىنى بولسا (بولۇپمۇ ئەرەبچىدىن كىرگەن سۆزلەرنى) شۇ سۆزلەرگە چىقار (مەنبە) بولغان تىلدىكى توغرا شەكلى بويىچراق تەلەپپۇز قىلىش ۋە يېزىشقا تىرىشتۇق. بۇنىڭدا بىز يېزىق تىلىنى يېزىق تىلىغا خاس بولغان مۇقىمچان ۋە ئىلمىلىككە ئىگە قىلىش، ئۇنى ئامموۋىيلىقنىڭ قۇربانى قىلىۋەتمەسلىكنى نەزەردە تۇتتۇق. ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇنەرەپكە ئالاھىدە دىققەت قىلىشىنى، تەپەككۇر ۋە ئەمگەك كەينىدە بەرپا بولغان بۇئىشنى ھەرگىزمۇ يەڭگىلتەك ھۆكۈملەر بىلەن بىر ياقلىق قىلىۋەتمەسلىكنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمىز.

ئاخىرىدا بۇ ئەسەرنى ئوقۇپ چىقىشقا مۇيەسسەر بولغان ۋە ئوقۇپ چىقىش ئالدىدىكى بارلىق قېرىنداشلارنىڭ بۇ ئەسەردىن تېگىشلىك ئىلھام، چۈشەنچە، ئايدىڭلىقلارغا ئىگە بولۇشىغا تىلەكداشمەن.

— ئىسلام تېكىن، 2004- يىل، دوھا (قاتار)

كىرىش سۆز

بسم الله الرحمن الرحيم

بارلىق مەدھىيە **الله** قا خاستۇر، سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىگە، ساھابەلىرىگە ھەمدە ئۇنىڭغا ئەگەشكەن بارلىق كىشىلەرگە ئۇلۇغ **الله** نىڭ سالامى ۋە ئامانلىقى بولسۇن!

مۇھتەرەم ئوقۇرمەن! قولىڭىزدىكى بۇ كىتابچىنى بىر بۆلۈك بۇرادەرلىرىمنىڭ كىرىپ كېلىۋاتقان 21 - ئەسىردە بىز مۇسۇلمانلار پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى پاجىئەدىن قۇتۇلدۇرۇپ توغرا ۋە گۈزەل بولغان ھايات يولىغا ئىگە قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان ئىسلام مەدەنىيلىك ھەرىكىتى توغرىسىدا كەمىنە يۈسۈپتىن ئۆز چۈشەنچىلىرىمنى بىلدۈرۈپ ئۆتۈشۈمنى تەلەپ قىلىشىغا ئاساسەن يېزىپ چىقتىم.

مەن بۇ ئەسەردە «ھەرىكەت»، «قۇرۇلۇش» سۆزى ئورنىغا بىزنىڭ ئىسلامچە ئاتالغۇلىرىمىز ۋە مۇھىتىمىزغا كۆپ يېقىن تۇرىدىغان «يېتەكچىلىك- رىسالە» سۆزىنى قوللاندىم.

مەن بۈئەسىر ئارقىلىق بۈگۈنكى ئىنسانىيەت بولۇپمۇ يۈكسەك ماددىي تەرەققىيات ئۈستۈنلىكىگە ئىگە غەرب دۇنياسى كىشىلىرىنىڭ مانا بۇ يېتەكچىلىككە- ماددا بىلەن روھ، بۇدۇنيا ۋە ئاخىرەت، خۇداسۆيەرلىك بىلەن ئىنسانسۆيەرلىك ئارىسىنى زىچ بىرلەشتۈرگەن، ئەقىل ئېھتىياجى بىلەن قەلب ئېھتىياجىنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرغان، شەخس ئەركىنلىكى بىلەن كوللېكتىپ، جەمئىيەت مەنپەئەتىنى ئۆزئارا تەڭشەلمىلىككە ئىگە قىلغان ئۇلۇغ ئىسلام يېتەكچىلىكىگەجىددىي ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى كۆرستىپ بەرمەكچى بولدۇم. دەرۋەقە، ھازىر غەرب دۇنياسى ماددى تەرەققىياتنىڭ يۈكسەك پەللىسىگە يەتتى. بۈگۈنكى كۈندە ھەممە بىلىدىغان تېخنىكا، ئېلېكترون، ئالەم بوشلۇقى، بىئولوگىيە، ئۇچۇر، ئالاقە ساھەسىدىكى زور ئىنقىلابلار، يېڭىلىقلارنىڭ بەرى دېگۈدەك ئەنە شۇ غەربتە بارلىققا كەلدى. بىراق ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇنچە مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن، ئاي شارىغا قەدىمى يەتكەن غەرب دۇنياسى كىشىلىرى تېخىچە زېمىن يۈزىدە ئۆزى ئۈچۈن ھەقىقى بەخت ۋەتىنچلىقنى قولغا كەلتۈرەلمىدى.

ئەسلىدە ئۇلار ئىزدەۋاتقان ئۇ بەخت ۋە تىنچلىق ئۇلارغا ئىشەنچ - ئىماننى بېرىش بىلەن بىلمىدىن، ئىلىم- پەندىن مەھرۇم قىلمايدىغان، ئاخىرەتكە باغلاش بىلەن دۇنيادىن قۇرۇق قالدۇرمايدىغان، ئاسمان- كۆككە چېتىش بىلەن زېمىندىن ئايرىۋەتمەيدىغان ئۇلۇغ ئىسلام ئەلچىلىكى قوينىدىلا تېپىلاتتى.

ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ يېتەكچىلىك مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت، ئاڭ، پىكىر، قانۇن- تۈزۈم، ئەخلاق - ئىستىل قاتارلىق بارلىق ساھەلەردە سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىپ، نەمۇنىلىك ھالدا مەيدانغا چىقىرىشى ئاستىدا چوقۇم ئۆزىنىڭ تېگىشلىك ئۈنۈمىنى كۆرستىدۇ ھەمدە ئالەمشۇمۇل غايىلەرنى ئىشقا ئاشۇرالايدۇ . دەل شۇنداق بولغاچقىمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ يېتەكچىلىككە بولغان ئېھتىياجى باشقا ھەركىملەرنىڭكىدىن كۈچلۈكرەك بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇلار بۇيېتەكچىلىكنى ئۆتەشكە ھەممىدىن بەك لايىق ۋە مۇناسىپ كېلىدۇ. چۈنكى **الله** ئۇلارنى پۈتۈن ئىنسانىيەت ئۈچۈن گۇۋاھچى ۋە نازارەتچى «ياخشى ئۈممەت» قىلىپ ئەۋەتكەن. دەرھەقىقەت، پەقەت مۇشۇ ئۈممەتلا ئەلنىڭ ھەرقانداق مۈشكىلىنى ئاسان قىلىشقا، ئۇنى ئۆزىنىڭ دۇنياۋىي رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن قەد كۆتۈرگۈزۈشكە قادىر. بۇنىڭ ئۈچۈن مۇسۇلمانلار بۇ يېتەكچىلىكنى ئىجرا قىلىش ۋە ئۇنى دۇنيا ئەللىرىگە ئېلىپ چىقىشتا ئۆزىگە مۇناسىپ ھەمدە ئىلغار بولغان بىر ئېقىمنى تاللىۋېلىشى كېرەك. ئۇلار تاللىۋالىدىغان بۇ ئېقىم بۈگۈنكى كۈندە خاتا ھالدا ئىسلام دىنى ساھەسى ۋە مۇسۇلمانلار ئارىسىدىن ئورۇن ئىگىلەپ كېلىۋاتقان تارىخنى كۆشەش، ئۆز- ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش، غەربتىن كەمسىنىش، ئۆتمۈش ھەۋەسمەنلىكى، تار ئەمەلچىلىك، ئۇرۇشقاقلىق ئېقىمى قاتارلىق ئېقىملارنىڭ ھېچ قايسىسى بولماستىن، بەلكى ئىسلام مەدەنىيلىك ئېقىمى بولىشى كېرەك. مانا مۇشۇ ئېقىملا ئىسلامىيەتنى ئىلغار بولغان بىر مەدەنىيەت يېتەكچىلىكى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ. ئۇ ئەتراپلىق بولۇش، يارقىنلىق، نورماللىق، بىر پۈتۈنلۈك، مۇكەممەللىك، چوڭقۇرلۇق تەرەپلىرىدە ئەڭ ياخشى ئاساس ۋە ئالاھىدەلىكلەرنى ئۆزىدە ھازىرلىغان. ئادەتتە بىز تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىسلام ئارىلىق (مۆتىدىللىك) ئېقىممۇ دەل شۇنى كۆرستىدۇ. مەن بۈيۈك پەرۋەردىگاردىن ئۈممىتىمىزنى بۇ يېڭى ئەسىردە ئېلىپ بېرىلىدىغان دۇنياۋىي ئىلاھىي يېتەكچىلىكنىڭ ھۆددىسىدىن لاياقەتلىك چىقىشقا مۇۋەپپەق قىلىشىنى ۋە شۇ ئارقىلىق ئىسلام دىنىنى پۈتكۈل دۇنياغا رەھمەت، ئاداشقان، تېگىرقىغانلارغا توغرا يول قىلىپ بېرىشىنى تىلەيمەن.

الله ئۆزى خالىغان كىشىنى توغرا يولغا باشلايدۇ .

يۈسۈپ قەرەداۋى، 2004 – يىل، سىنتەبىر، قاھىرە

غەرب مەدەنىيىتىدىكى يۈكسەك ماددىي تەرەققىيات

بۈگۈنكى كۈندە پۈتكۈل دۇنيانى قاپلاپ ئۆلگۈرگەن غەرب مەدەنىيىتى يەتكەن تەرەققىيات پەللىسىگە تارىخ داۋامىدا باشقا ھېچ قانداق بىر مەدەنىيەت يېتىپ باققان ئەمەس. دەرۋەقە، بۇ مەدەنىيەت پەن- تېخنىكا تەرەققىياتىدا يۇقىرى پەللىگە چىقتى. كىشىلەر تۇرمۇش دائىرىسىنىڭ زامان، ماكان جەھەتتە كۆپ تارىيىشى، كۆڭۈل ئېچىش، ھۇزۇر- ھالاۋەت، ئاسانچىلىق ئىمكانىيەتلىرىنىڭ تولۇپ تېشىشى، كىشىلەرنىڭ پەقەت كۇنۇپكا بېسىشقا تايىنىپلا نۇرغۇن ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىشۋاتقانلىقى، بەلكى كۇنۇپكا ئىشلىتىشمۇ ئەمەلدىن قېلىشقا باشلاپ، ئادەم ئىشىك ئالدىغا كېلىشىگە ئىشىك ئۆزلىكىدىن ئېچىلىشلار، جۈمەك ئاستىغا قول تۇتۇش بىلەن تەڭ سۇ چۈشۈشلەردىن تارتىپ بىز ھەركۈن، ھەرجايدا ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان نۇرغۇن ئىشلاردا بۇ تەرەققىياتنىڭ ئىپادىلىرىنى كۆرەلەيمىز.

ئىنسانلار ئاللىبۇرۇن ئالەم بوشلۇقىغا يۈرۈش قىلىشنى باشلاپ، ئۆزلىرى ياسىغان سۈنئىي ھەمراھ، ئالەم ئۇچقۇرى قاتارلىقلارنى ئاسمانغا چىقاردى. ئۇلار ئاي شارىغا چىقىپ ئۇنىڭدىكى تۇپراق ۋەتاغ جىنسلىرىدىن ئەۋرىشكىلەرنى ئېلىپ كېرىپ ئۇلار ئۈستىدە تەكشۈرۈش- ئانالىزلارنى ئېلىپ باردى. ئۇلار نۆۋەتتە يەنە ئالەم بوشلۇقىدىكى ۋىنرا، مارسلاردىنمۇ باشقا يىراق سەييارە- يۇلتۇزلارغىچە يۈرۈش قىلىشنىڭ تەييارلىقىدا تۇرماقتا.

دېمەك، دەۋرىمىزدىكى ماددى پەنلەر ساھەسىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن مۇۋەپپەقىيەتلەرنى ھەرگىز تۆۋەن چاغلىغىلى بولمايدۇ، ئەگەر بۇ تەرەققىيات نەتىجىلىرىنىڭ 100 دىن بىرىنى بىزدىن بۇرۇن ياشاپ ئۆتكەنلەرنىڭ بىرەرسى ئاڭلىغۇدەك بولسا ئۇ بۇگەپنى قىلغان ئادەمنى گەپ يوقلا ساراڭغا چىقىرىشى مۇمكىن ئىدى. ھالبۇكى بولۇۋاتقان بۇ ئىشلارنىڭ بەرى ئۇلۇغ **الله** سۈرە نەھلىنىڭ 8- ئايىتىدە: «**الله** يەنە سىلەر بىلمەيدىغان نەرسىلەرنىمۇ يارىتىدۇ» دېگىنىدەك ھەيران قالغۇچىلىكى يوق ئىشلاردۇر.

بۇ مەدەنىيەت ئىنسانىيەتكە ئېلىپ كەلگەن بەختسىزلىك

بۇيەردە مۇنداق بىر سوئال جىددىي جاۋاب كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، ئۇ بولسىمۇ ئىنساننى ئاي يۈزىگە ئېلىپ چىقالىغان ئاشۇ ئىلىم - پەن ئۇلارنى زېمىن يۈزىدە بەختكە ئېرىشتۈرەلىدىمۇ؟ ئاچچىق ئەمەلىيەت بۇنىڭغا ‹‹ياق›› دەپ جاۋاب بېرىدۇ. چۈنكى غەرب دۇنياسى چۈشەنچىسىدىكى نوقول ماددا بىلەن چەكلەنگەن، ئىنسانغا تەن راھىتى بېرىشتىن باشقا كۆڭۈل - قەلب راھىتى، روھى ھۇزۇر بېرەلمەيدىغان بۇئىلىم - پەن گەرچە ئادەملەرنى بەلگىلىك ماددىي پاراۋانلىق، باياشادلىققا ئېرىشتۈرگەن بولسىمۇ ئۇلارغا ھەقىقى تىنچلىقنى بېرەلمىدى. ئىلىم - پەن ئۇلارغا تولۇق ۋاسىتە - قوراللارنى تەل قىلىپ بەردى- يۇ ئەمما ئۇلارنى ئۇلۇغۋار غايە - نىشانلار بىلەن تەمىن ئېتەلمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت ماددىغىلا بېقىنىپ قالغان بۇ مەدەنىيەتنىڭ ئىگىلىرى تېشى پال- پال ئىچى غال- غال ھالدا ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇھالىتىنى سىرتى چاقچۇق، كاھىشلار بىلەن ۋال- ۋۇل قىلىپ بىزەلگەن، ئەمما ئىچىدە چىرىگەن سۆڭەكتىن باشقا نەرسە يوق كاتتا زاتلار قەبرىگاھىغا ئوخشىتىش مۇمكىن. ئەنە شۇنىڭغا يارىشا ھالدا بۇ مەدەنىيەتتە ياشاۋاتقانلار تىنىمسىز تەشۋىش، ئەنسىزلىك، قورقۇنچ، ئۈمىدسىزلىك، روھىي غېرىبلىق، بۇرۇختۇرملىق تۇيغۇسىدا ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا نە بىرەر تىلغا ئالغۇدەك ئۇلۇغ غايە- نىشان ۋە نە بۇرچ، ئىستەك بولمايدۇ.

مانا بۇھالدا ياشاۋاتقان ئادەملەر ئىچ- ئىچىدىن تۈگەشمەي، ۋەيران بولماي نېمە بولماقچى؟ ئەھۋال شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇجايلاردا روھى، ئەسەبى (نىرۋالىق) كېسەللىكلەر دوختۇرخانىلىرىنىڭ يىلسىرى كۆپىيىپ بېرىۋاتقانلىقى، ھەتتا بۇنداق دوختۇرخانىلارنىڭ سانى ھەسسىلەپ كۆپىيىۋاتقان بولسىمۇ داۋالانغۇچىلار، بىمارلار ئېھتىياجىنى قامدىيالمايلا قالماي، ئۇلاردا داۋالانغان بىمارلارنىڭ كۆتكەندەك ئۈنۈمگە ئېرىشەلمەي، تولۇق ئەسەبىي، روھىي كېسەللىكلەر ئىسكەنجىسىدە قىينىلىۋاتقانلىقىدىن ھەيران قالماسلىق كېرەك.

بۇ مەدەنىيەتتىكى ئەخلاقىي چىرىكلىك، روھىي ئازاب، ئائىلە پاراكەندىچىلىكى، ئەقلىي نورمالسىزلىق، ئىجتىمائىي بۆلۈنۈش، ئادەمنى يۈرەكئالدى قىلىپ قويىدىغان دەرىجىدە يامراپ كەتكەن جىنايەتچىلىك ئەھۋاللىرىدىن ئۇلارنىڭ جېنى جاق تويماقتا. غەرب مەدەنىيىتىدىكى شەخس ئەركىنلىكىنىڭ بىر ئادەم پەقەت باشقىلارغا چېقىلمىسىلا نېمە قىلسا بولىۋېرىدىغان چېكىدىن ئاشقان ئەركىنلىك بولۇپ قىلىشى بۇ مەدەنىيەتتىكىلەرنىڭ تەبىئىتىنى كاردىن چىقارغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار كۆڭلى تارتقانلا ئىش بولسا ئاشۇرۇپ قىلمىغۇچە بولدى قىلمايدىغان ھەۋەس تەلۋىلىرىگە ئايلانغان. ھالبۇكى ئىنساندىكى كۆڭۈل ئىستىكىنى تەلتۆكۈس قاندۇرۇش ھېچقاچان مۇمكىن بولمايدىغان ئىش. ئۇ قانچە قاندۇرغانسىرى شۇنچە ئېشىپ بارىدىغان نەرسىدۇر. دۇنيادا مۇتلەق ئەركىن بىرمۇ نەرسە يوق. بىز دېڭىز- ئوكيانلاردىكى پاراخوتلارنى دېمەيلى، ياكى ھاۋا بوشلۇقىدىكى ئايروپىلانلارنى دېمەيلى ھەممىسىنىڭ بەلگىلىك لىنىيەسى بولىدۇ. ئادەتتە ئۇلار شۇلىنىيەدىن

چىقىپ كەتكەن كۆنى كۆتۈلمىگەن ئاقىۋەتلەرنىڭ يۈزبېرىشى تۇرغانلا گەپ. بىمەنە ئەركىنلىكنىڭ ئەلۋەك باغرىغا ئايلانغان بۇ مەدەنىيەت ئۆزنۆۋىتىدە پەقەت ئىنسانىيەت ئالدىدىلا جىنايەت ئۆتكۈزۈپ قالماي، بەلكى ئەتراپىمىزدىكى كەڭ تەبىئەت ۋە مۇھىت ساپلىقى ئالدىدىمۇ ئېغىر جىنايەتلەرنى ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭدىكى سانائەت گازلىرى ۋە چىقىندىلىرى، تىنىمسىز ئېلىپ بېرىلىۋاتقان يادرو رېئاكسىيىسى ۋە ئۇنىڭ يادرو زەھىرى قالدۇقلىرى، ھايۋانات، ئۆسۈملۈكلەرگە قىلىنىۋاتقان خىمىيىلىك زىيانكەشلىكلەر بىلەن مۇھىت ئېغىر دەرىجىدە بۇلغاندى. ئالىمىش گىن تېخنىكىسى ئېلىپ كەلگەن زىيانلىق تەسىرلەرمۇ ئاز بولمىدى. پەن- تېخنىكا مەستانىلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان بۇ نەتىجىلەر خۇددى بىر «غالجىر كالا» نىڭ قىلىقلىرىغا ئوخشاپ قالدى. مەن بۇلارغا يەر شارىنىڭ كۆنلۈكى بولغان «ئوزۇن قاتلىمى»نىڭ تېشىلىشى سەۋەبلىك پەيدا بولغان ئېكولوگىيەلىك تەڭگەشلىكنىڭ بۇزۇلىشىنىمۇ قوشۇپ قويماقچىمەن. مانا بۇ ئەلەملىك رېئاللىق ئالدىدا بۇندىن كېيىن نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىشىنى تەسەۋۋۇر قىلماق قىيىن.

ئوخشاپ قالۇر ھەربىر تۈن ئېغىرئاياق ئايالغا
تاڭ ئاتقۇچە تۇغارئۇ كەلمىگەننى خىيالغا

بۇلار ئەمەلىيەتتە ئىنسانلارنىڭ ئۆزى ۋە تەبىئەت دۇنياسى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان ئىشلىرىدا ئۆزىنى خۇددى قىلغان- ئەتكىنىدىن سوراق ئېلىنمايدىغان ئىلاھ چاغلاپ قىلىشىدىن بولدى. ئەمەلىيەتتە بولسا ئۇ بۈيۈك بىر ياراتقۇچىنىڭ ھەر بىر ئىش - كۆشىدىن سوراق بېرىدىغان، نازارەت ئاستىدىكى بەندىسى، مەخلۇقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ بەخت- سائادەتكە ئېرىشىشى ھامان ئۆز پەرۋەردىگارى ئورناتقان تەبىئەت قانۇنىيەتلىرى ۋە شەرىئەت بەلگىلىمىلىرىگە ئاگلىق بويسۇنۇشى ئارقىلىق بولاتتى.

بۇمەدەنىيەتتىكى كۆلپەتنىڭ سىرى

ھازىرقى زامان غەرب مەدەنىيىتى قوينىدا ياشاۋاتقانلار چېكىۋاتقان ئازاب، كۆلپەتلەرنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى- بۇ مەدەنىيەت **الله** نى ئۇنتۇپ قالغان، بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆز جېنىدىن مەھرۇم بولغان. ئۇنىڭدا تەن بارۇ لېكىن جان يوق. ياكى مۇنداقچە ئېيتقاندا، چۈمۈلە جانلىق، پىل تەنلىك بىرنەرسە بولۇپ قالغان.
بىر قېتىم ھىندىستاننىڭ بۈيۈك شائىرى تاگور بىر غەرب مۇتەپەككۇرىغا شۇنداق دېگەن ئىكەن: «توغرىسىنى ئېيتقاندا، سىلەر غەربلىكلەر ھاۋادا خۇددى قۇشلاردەك ئۇچالىدىڭلار، دېڭىزلاردا بېلىقلاردەك ئۈزەلىدىڭلار، بىراق، شۇنداق بولىشىغا قارىماي سىلەر تېخىچە زېمىن ئۈستىدە ئىنسانچىلاپ مېڭىشنى قاملاشتۇرالمايۋاتىسىلەر» مانا بۇ بىر شەرق ئەربابىنىڭ غەربلىكلەر توغرىسىدىكى ئاچچىق شىكايىتى بولغان بولسا، بىز بۇنىڭغا تەڭكەش ھالدا دەل غەربلىكلەر ئىچىدىن غەرب مەدەنىيىتىدىكى روھىي چۈۋالچاقلىقتىن دادلاۋاتقانلارنى ھەمدە بۇنىڭ بىلەنلا قالماي ئۇلارنى تۈگەل ماددىيلىشىپ كەتكەن، پايدىخور، ئاقچا پەرەس، شەھۋانىي، ئادەمگە ئەندىشە، قورقۇنچىدىن بۆلەك نەرسە بېرەلمەيدىغان يىرگىنىشلىك تۇرمۇشقا چەك قويۇشقا چاقىرىپ، ئاگاھلاندۇرۇش سىگنالى بېرىۋاتقانلارنىمۇ كۆرىمىز.

غەرب ھەرساھە ئەربابلىرىنىڭ ئېنكاسلىرى

غەربنىڭ نۇرغۇن ئالىم، پەيلاسوپ، پىداگوگ، ئەدىب، سىياسىئون ۋە باشقا ئەربابلىرى غەرب مەدەنىيىتىدىكى ماشىنىلىشىش، سانائەتلىشىش دولقۇنى ھەمدە ئۇنىڭدىكى ماددىي ئىستىمالپەرەسلىك تۇرمۇشىنى ئۈزلۈكسىز تەنقىت قىلىشماقتا. تۆۋەندە بىز ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتە نېمە دەيدىغانلىقىغا قاراپ باقايلى، ئامېرىكىلىق مەشھۇر پەيلاسوپ جون دەيۋى مۇنداق دەيدۇ: «ئىلىم- پەننىڭ ھەممە ئورتاق ئىتىراپ قىلىدىغان قىممەت قاراشلارنى ۋەيران قىلىشىغا قاراپ تۇرىدىغان، ئەكسىچە، ئىلىم - پەن تۈرتكىسىدە يېڭى قىممەت قاراشلارنى يارىتىش ئىقتىدارى بولمىغان مەدەنىيەت ئۆز ئۆزىدىن گۇمران بولىدىغان مەدەنىيەتتۇر» ئەنگىلىيەنىڭ ھازىرقى زامانقى ئەڭ داڭلىق تارىخچىسى ۋە مۇتەپەككۇرى بولغان توينبى ئەپەندىنىڭ ئامېرىكا يازغۇچىسى كولىن ۋىلسۇننىڭ «مەدەنىيەتنىڭ ۋەيران بولىشى»ناملىق كىتابىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن بۇ سۆزى يۇقىرىقى نوقتىنى تېخىمۇ ياخشى ئەكس ئەتتۇرۇپ بەرگەن. ئۇ شۇنداق دەيدۇ: «سانائەت پەنلىرىنىڭ ئادەملەرنى ئۆزىگە قاتتىق رام قىلىۋېلىشى بىلەن ئۇلار سانائەت پەنلىرىنىڭ پىدائىي قۇربانلىرىغا ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار كونا چىراغلار ئورنىغا يېڭى چىراغلارنى سېتىۋېلىشتى، ئۇلار ئۆز روھىنى سېتىۋېتىش بەدىلىگە كىنو، رادىئولارغا ئېرىشتى. مانا بۇخىل مەدەنىيەت ۋەيرانچىلىقىنىڭ نەتىجىسى ئەپلاتون تەسۋىرىدىكى «توڭگۇزلار جەمئىيىتى» ۋە ياكى ئالدوس ھىكسىلى

تەسۋىرىدىكى ‹‹يېڭى تېپىلگەن دۇنيا›› دا بولىدىغان روھى پۇچەكلىك بولۇپ قالدى، خالاس›› تويىنبى ئەپەندى بۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا غەرب جەمئىيىتى ئۆز دىققەت مەركىزىنى ئىقتىساد ساھەسىدىن دىنىي ساھەگە بۇرىغاندىلا بۇ كرىزىستىن قۇتۇلالايدۇ، دېگەننى ئالغا سۈرىدۇ.

يەنە ئۇلاردىن ئامېرىكىلىق داڭلىق ئەدىب جون ستاينىك دوستى ئادلار ستىۋىنسونغا يازغان بىر خېتىدە مۇنداق دەيدۇ: ‹‹ئامېرىكا ئېلىدىكى مەنىۋى پاجىئەنى ئۇلاردىكى ماددى بايلىقنىڭ كۆپلىكى كەلتۈرۈپ چىقارماقتا. دېمىسىمۇ ئامېرىكا بايلىقى مول بىر ئەل. بىراق ئۇنىڭدا شۇنىڭغا يارىشا روھى ساپا يوق. شۇتاپتا بىزنى بايلىق بىھۇشلىقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان قاتتىق بىر زەربىگە مۇھتاج بولىۋاتىمىز. بىز تەبىئەتنى يەڭدۇق دېگەن بىلەن ئۆز- ئۆزىمىزنى يېڭەلمىدۇق›› بۇلارغا ياندىشىپ ھالدا گېرمانىيە شائىرى بىروشىرت سانائەتلەشكەن مەدەنىيەت قوينىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ تىراگېدىيىلىك ئەھۋالىنى ئىپادىلەپ شۇنداق دەيدۇ: ‹‹بىز خۇددى مۇئەللەقتە قالغان، نە تايانچى ۋە نە ئاساسى يوق بىر ئەۋلاد بولۇپ قالدۇق، بىزنىڭ ئاستىمىزدا بولسا تەگسىز كەتكەن ھاڭ بار، بىزدە دىن يوق، بىزگە ئارام يوق، قۇياش نۇرى بىزگە يېتىشمەيدۇ، بىزنىڭ ياخشى كۆرىدىغىنىمىز ۋەھشىيلىك، ياۋايىلىق، ياشلىرىمىزدا ياشلىق تېپىلمايدۇ، بىز مانا مۇشۇنداق بىر توپ تىزگىنسىز، تۇترۇقسىز ھەمدە ھىمايىسىز بىرئەۋلاد بولۇپ قالدۇق.››

يەنە فرانسىيىلىك مۇتەپەككۇر جارودى ئۆزىنىڭ تۈركۈم كىتابلىرى ۋە لىكسىيىلىرىدە غەرب مەدەنىيىتىگە كۈچلۈك ھۇجۇم قىلىپ، بۇ مەدەنىيەتنى ‹‹پىرئەۋن مەدەنىيىتى›› دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭچە بۇمەدەنىيەتتە بىلىم بولغان بىلەن ھېكمەت، قىممەت يوق . ئۇنىڭدا قورال - سايمانلارغا كۆڭۈل بۆلۈنۈپ ئىنسان ئۇنتۇپ قېلىنغان، بولۇپمۇ خۇدانىڭ بىرلىكى ئورنىغا بازار بىرلىكى، دوللار ئىلاھچىلىقى ئاساس قىلىنغان ئامېرىكا مەدەنىيىتى تېخىمۇ شۇنداقراق. بۇ مۇتەپەككۇر دەل مۇشۇ تېمىنى چۆرىدەپ ‹‹ چۈشكۈنلۈكنىڭ ئاۋانگارتى- ئامېرىكا››ناملىق بىر كىتابمۇ يازغان. ئۇنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرگەنلىك تارىخى ئۇنىڭ ئامېرىكا مەدەنىيىتى توغرىسىدا دېگەنلىرىنىڭ چىنلىقىغا ھەرگىز تەسىر يەتكۈزەلمەيدۇ. يەنە جارودي ئەپەندىگە ئوخشاش تەسىرات ۋە ھۆكۈملەردە بولغان ھەمدە ئىلگىر - كېيىن بولۇپ مۇسۇلمان بولغانلاردىن ليوپولد فايس ياكى مۇھەممەد، ئەسرىنىيە گىنو ياكى ئەبدۇرەھمان يەھيالارنى تىلغا ئېلىش مۇمكىن.

ئامېرىكىنىڭ سىياسى مۇنبىرىدىكىلەردىن بۇ ساھەگە جىددىي كۆڭۈل بۆلگەن بىر ئەرباب بار. ئۇبولسىمۇ زۇڭتۇڭ ئېزىنخاۋېر دەۋرىدە ئامېرىكىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى بولغان جون فوستىر داللاس ئەپەندىدۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ ‹‹ئۇرۇشمۇ ياكى تېنچلىقمۇ؟›› ناملىق كىتابىنىڭ ‹‹بىزنىڭ روھىي ئېھتىياجلىرىمىز›› دېگەن بىر بابىدا ئامېرىكا ئېلىنىڭ يېتەرسىزلىكلىرى توغرىسىدا مەخسۇس توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: ‹‹بىزنىڭ ھازىر ماددىي ئېھتىياجلار بىلەن ئىشىمىز يوق، چۈنكى بىزدە ماددىي مەھسۇلاتلار ئىشلەپ چىقىرىشتا دۇنيا بويىچە ئەڭ زور ئىمكانىيەت مەۋجۇتتۇر. بىزگە ھەقىقى كەملىك قىلىۋاتقىنى ساغلام ۋە كۈچلۈك بولغان ئىمان بولۇپ قېلىۋاتماقتا. بىزدە ئەگەر ئىمان بولمايدىكەن بىز ئىگە بولۇپ تۇرغان بارلىق نەرسىلەر ئەرزىمەس نەرسىلەر دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. بۇكەملىكنى سىياسىئونلارنىڭ كۈچ- قۇدرىتى، دىپلوماتلارنىڭ چىۋەرلىكى، ئالىم، ئىختىراچىلارنىڭ كەشپىياتلىرى، ۋەيران قىلىش كۈچى زور بومبىلارمۇ تولدۇرالمايدۇ›› ئۇ بۇكىتابىدا ئامېرىكا زۇڭتۇڭى ۋىلسۇننىڭ ۋاپاتىغا يېقىن قىلغان مۇنداق بىر سۆزىنى نەقل كەلتۈرگەن: ‹‹يېغىپ ئەيتقاندا، بىزنىڭ نۆۋەتتىكى مەدەنىيىتىمىز كۈچلۈك بىر روھى ئاساسقا ئىگە بولمىغۇچە، پەقەت ماددى ساھەگە تايىنىپلا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قالالمايدۇ›› مانا بۇلار غەرب ئاقىللىرىنىڭ سەممى ئېتراپى ۋە ھەققانى يەكۈنلىرى.

بۇ مەدەنىيەتتىكى ئىلم- پەن كىشلەرگە بەخت ئېلىپ كېلەلمەيدۇ

زامانىمىزدىكى غەرب مەدەنىيەت مۇھىتىدا ياشاۋاتقانلار نېمە ئۈچۈن تىنىمسىز ئاھ - زار چېكىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلار تىنىمسىز رەۋىشتە ئۆز بەختسىزلىكى ۋە تۇرمۇش مەنىسىزلىكىدىن قاقشايدۇ؟ بۇنىڭدىكى تۈپ ئامىل شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، گەرچە تەبىئى پەنلەر ساھەسىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن كاتتا نەتىجىلەر كىشىلەر تۇرمۇش تەرزىنى ئۆزگەرتىپ، يىراقنى يېقىن، قىيىننى ئاسان قىلغان بولسىمۇ، بىراق، بۇلار ئىنسانلارنىڭ ھەقىقى بەخت تەلىپىنى قاندۇرالمىدى. ئىنسانلار يەنە داۋاملىق تۈردە تۈرلۈك بەختسىزلىك، غەم- قايغۇ، ئوكۇشسىزلىق تەقدىرىدىن قۇتۇلالماي كەلدى. بۇ شۇنى چۈشەندۈرۈپ بەردىكى ئىلم - پەن ئىنسانلارنى قىيىن تەقدىردىن قۇتۇلدۇرىدىغان نىجاتكار بولۇشتىن ئاجىز كەلدى ۋە كەلمەكتە.

ئۇلار پاجىئەنى كۆرۈپ يەتتى

دۇنيا ئىلىم چولپانلىرىنىڭ بىرى، نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئىنسىكلوپېدىك ئالىم ئالېكىس كارىل نۆۋەتتىكى ئىنسانىيەتنىڭ ئەھۋالىنى جىددىي تەھلىلدىن ئۆتكۈزۈشنى مەزمۇن قىلغان ‹‹ئىنسان چۈشىنىلمەي قالدى›› دېگەن ئۆلمەس

ئەسرىدە شۇنداق يازىدۇ: «بىزنىڭ هازىرقى زامان مەدەنىيىتى بىلەن ماسلىششىمىز قىيىن بىرئىش بولماقتا. چۈنكى بۇ مەدەنىيەت پەقەت ئىلمىي كەشپىيات يارىتىش قىزغىنلىقى، ئادەملەرنىڭ هەۋەس- قىزىقىشلىرى، تۈرلۈك تېئورىما، قانۇنىيەتلەر ئاساسىدىلا مەيدانغا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ ئىشتا بىز ئىنسانلارنىڭ هەقىقىي تەبىئىتى نەزەرگە ئېلىنمىغان. گەرچە ئۇ بىزنىڭ ئۆزتىرىشچانلىقىمىز بىلەن مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، يەنىلا بىزنىڭ ئۆز ئەهۋالىمىز ۋەئالاهىدىلىكىمىز بىلەن زادىلا چىقىشالمايدۇ» ئۇيەنە شۇنداق دەيدۇ: «بىز ئىنسانلارنى فىزىكا ۋە ئاسترونومىيە ئالىملىرى پەيدا قىلغان تۈگۈمەس تەبىئىي پەن ساۋاتلىرىنىڭ يۈكىدىن ئازات قىلىشىمىز كېرەك. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللىنىش دەۋرىدىن بۇيان ئىنسانلار ئاشۇ تەبىئىي پەن بىلىملىرىنىڭ ئىچىگە قامىلىپ قالدى. مېنىڭ بۇنداق دېيىشىمنىڭ سەۋەبى ئالەمشۇناسلىق پەنلىرىدىن ئىبارەت پۈتۈنلەي ماددىي شەيئىلەرنى چىقىش قىلىدىغان بۇ دۇنيا ئىنساننى هېچ قاچان بىرپۈتۈن هالدا ئۆزىگە سىغدۇرالمايدۇ. ئىلىم - پەننىڭ بۇ چەكلىملىكى خۇددى ئىنسانلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي مۇهىتلىرى ئۇلارنىڭ ماددىي ئېهتىياجلىرىنى قاندۇرسىمۇ، مەنىۋىي ئېهتىياجلىرىنى قاندۇرالمايدىغان چەكلىملىكىگە خويمۇ ئوخشايدۇ» ئۇ كىتابىنى مۇنۇ سۆزلەر بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇدۇ: «بىزنىڭ روهىي ئىسلاهات هەرىكىتىگە ئاتلىنىدىغان پەيتىمىز كەلدى. لېكىن بىز بۇنىڭغا تېخى كونكرېت پىلان تۈزمىدۇق، ئۇنداق قىلساق بىز پىلانلار رامكىسى ئىچىدە چەكلىنىپ قېلىپ ئەسقاتارلىق هەقىقەتلەرگە ئۇچرۇشۇشتىن مەهرۇم قىلىشىمىز هەمدە ئۇنداق مۇقىملاشتۇرۇۋېتىلگەن لايىهە - رىجەلەر بىز ئويلاپ باقمىغان يېڭى ئىشلارغا يولۇقۇشقا توسقۇنلۇق قىلىپ، كەلگۈسى مەنزىرە بىزنىڭ ئېڭىمىز دائىرىسىدىلا چەكلىنىپ قىلىشى مۇمكىن.»

دۇنيا بىئولوگىيە ساهەسىدىكى نوپۇزلۇق ئالىملارنىڭ بىرى، نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن فرانسۇز نەسەبلىك ئامېرىكا گىراژدانى رىنىيە دوبو ئالىكىس كارلىنىڭ يۇقىرىقى كىتابىغا كۆپ يېقىن تۇرىدىغان «ئىنسان دېگەن بىر هايۋان» (So Human an Animal) ناملىق بىر كىتابنى يېزىپ نەشىرقىلدۇرغان. ئۇ بۇ كىتابىدا شۇنداق دەيدۇ: «بىز هەدىسىلا ئۆزىمىزنىڭ ئىلىم - پەن دەۋرىدە ياشاۋاتقانلىقىمىزدىن ماختىنىمىز. بىراق، ئەمەلىيەتتە بولسا كۆرۈپ تۇرۇۋاتقىنىمىزدەك، ئىلىم - پەن ساهەسىدە ئىلىمنىڭ ئىنسانلارنىڭ ئىش - ئەمەللىرىنى رەتكە سېلىشتا دېيەرلىك پايدىسى تېگىدىغان بىرنەرسە بولۇشىغا يول قويىدىغان نورماللىق يوق. بىز ماددا توغرۇلۇق كۆپ ئۇچۇرلارنى توپلىدۇق، سىرتقى دۇنيادىن پايدىلىنىش ۋە ئۇنى بويسۇندۇرۇشقا كىتەرلىك كۈچلۈك تېخنىكىلارغا ئىگە بولدۇق، بىراق، شۇنداق بولۇشىغا قارىماي بىز ئۆزىمىزنىڭ بۇ كارامەت ۋە ماهارەتلىرىمىزنى قالايمىقان ئىشلىتىشتىن پەيدا بولغان ئاقىبەتلەرنى قانداق بىرتەرەپ قىلىش ئالدىدا تېخى نادانمىز. كۆپ چاغلاردا بىز خۇددى زېمىن يۈزىدە ياشايدىغان ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسى بولۇپ قالىدىغاندەك، ئاقىبەتنى ئويلاشماي ئىش قىلماقتىمىز»، «كۆپچىلىك كىشىلەردە ساقلىنىۋاتقان بىنورمال تۇرمۇش ئۇسۇلى ئۇلاردىكى ئەقلىي ساغلاملىقنى ئىلگىرى سۈرۈش هەمدە ئۇلارنىڭ ئىقتىدار، ئىمكانىيەتلىرىنى تەرەققى قىلدۇرۇش رولىنى ئوينايدىغان، ئەسلىدىن بار هاياتىي كۈچكە ئىگە روهىي ئامىللەرنى تۇنجۇقتۇرۇپ تاشلىماقتا» كۆپلىگەن مۇتەفەككۇر ۋە ئاقىللار قىممەتلىك ئۆمرىنى يىرگىنىشلىك ئىجتىمائىي سورۇن ۋە مۇهىتلاردا بىهۇدە ئۆتكۈزۈۋېتىپ بارغان بالىلىرىنىڭ كىلەچىكىدىن قايغۇغا چۈممەكتە، بىز هېچ نېمىنى ئويلاپ ئولتارمايلا بالىلىرىمىزغا ئۇ سورۇنلارنى ئۆزىمىز تەييارلاپ بەردۇق. بۇيەردە ئادەمنى ئەڭ بەك چۆچىتىدىغىنى شۇكى، ئادەملەرنىڭ ئىدىيىۋى ۋە جىسمانى ئالاهىدىلىكلىرىنى ئەنە شۇ بۇلغانغان مۇهىت، زىچ كەتكەن كوچىلار، ئاسمانپەلەك بىنالار، چېكىدىن ئاشقان چىرىك مۇناسىۋەت - ئارىلىششلار، ماددىغا ئەهمىيەت بېرىپ، ئادەمگە سەل قارايدىغان ئىجتىمائىي ئادەتلەر بەلگىلەيدىغان بولۇپ كەتتى»، « تەخمىنەن ئىككى ئەسىر ۋاقىتتىن بىرى غەربلىكلەر ئۆز كىرىزىسلىرىدىن پەقەت پەن- تېخنىكا كەشپىياتچىلىقىغا تايىنىپ قۇتۇلۇشنى ئويلاپ كەلدى، دېمىسىمۇ پەن- تېخنىكا يېڭىلىقلىرى ئۇلارنىڭ ماددى بايلىقىنى كۆپەيتتى، تەن ساغلاملىقىنى ئىلگىرى سۈردى، لېكىن ئۇلار بۇنىڭ بىلەن تەڭ ئۇلارغا ئەڭ كېرەكلىك بولۇۋاتقان بايلىق ۋە ساغلاملىققا ئەسلا ئېرىشىپ باققىنى يوق»، «بىز تەبىئىي پەنلەر ئارقىلىق ئالەم بوشلۇقىنىڭ چەك - چېگراسى ياكى دۇنيانىڭ ئەڭ دەستلەپكى هالىتىنى بىلمەكچى بولغانلىرىمىزدا، هەل قىلىش قىيىن بولغان زىددىيەتلىك مەسىلىلەرگە يولۇقتۇق. بۇمۇ يەتمىگەندەك، ئىلىم- پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىرتالاي ئەخلاقىي كىرىزىسلارنى پەيدا قىلدى. ئىلىم - پەن ئالىملىرى بولسا بۇ ئىشلار بىلەن هېسابلىشىپ ئولتارمىدى. ئۇلارچە بولغاندا، پەن - تېخنىكا ئەخلاق بىلەن باغلىنىشى يوق بىر خىل قورالدىنلا ئىبارەت. ئۇنى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتىگە ئىشلەتكىلى بولغىنىدەك ئۇلارنىڭ هالاكىتىگىمۇ ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئىلىم - پەن بارلىق ئىلمىي تۈگۈنلەرنى يېشىشكە قادىر دېگەن قاراشنى دەل شۇ ئىلىم-پەننىڭ كونا مەسىلىلەرنى بىرتەرەپ قىلىش جەريانىدا يەنە تالايلىغان يېڭى چىگىشلىكلەرنى پەيدا قىلىۋاتقان رىئاللىقى تۈپتىن ئىنكار قىلىپ تاشلايدۇ» ئامېرىكىنىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى بولغان ئىستىۋارت ئۇدال ئۆزىنىڭ «ئامېرىكا تەرەققىيات خۇراپاتلىقىنى يىڭەلەمدۇ؟» دېگەن نۇتقىدا تولىمۇ دادىللىق بىلەن شۇنداق دېگەن ئىدى: «بىز بۈگۈنكى كۈندە (ماشىنا) ئادەمنى ياساپ چىقالىغان ئامېرىكىنى هېچ ئىككىلەنمەستىنلا يەر شارى ئۈچۈن بىر ئاپەت دېيەلەيمىز. بىز دۇنيادىكى هەرقانداق بىر دەۋلەتتە يوق ماشىنا زاپىسى ۋە ئەڭ پەسكەش كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىغا ئىگىمىز. بىزدىكى ئاهالە زىچلىقى ۋە قاتناش قىستاڭچىلىقى هېچ يەردە يوق. بىز زور دەرىجىدە ئېنىرگىيە چىقىرىمىز. بىزدىكى مۇهىت بۇلغىنىشى دۇنيا بويىچە

ئەڭ ئېغىر» ئۇنىڭ بۇكىتابىدا يەنە شىتات باشلىقى كىلىفلەند ئەپەندىنىڭ مەسخىرىلىك ھالدا دېگەن مۇنداق بىر سۆزى نەقىل كەلتۈرۈلىدۇ: «ئەگەر بىز تېزدىن ھۇشىمىزنى تاپمايدىغان بولساق، تارىخ بىزگە ئۆزىمىزنىڭ ئىككى تىزىغىچە گەندە - نىجاسەتكە پاتقان ھالدا ئاي شارىغا قاراپ ئۇچۇۋاتقان ئادەملەر ئىكەنلىكىمىزنى ئېسىمىزگە سېلىپ قويىدىغان كۈنگە جىق قالمىدى»

يۇقىرىقىلار قاتارىدا يەنە ئامېرىكىلىق داڭلىق پىسخولوگ، دوكتۇر ھىنرى لانك ئەپەندى ئىلىم - پەن ۋە پىكىرگە ھۆرمەت قىلىش نامىدا كۆرۈنمىگەن شەيئىلەر (غەيب)گە ئىشىنىشكە قارشى تۇرۇدىغان كىشىلەرگە قارشى ھالدا، نوقۇل ئىلىم - پەنگە تايىنىۋالغاندا ئىنسانلارغا تېگىشلىك بولغان بەخت- سائادەتنى قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ شۇنداق دەيدۇ: «ئەمەلىيەت شۇكى ھازىرقى ئىلىم ساھەلىرىنىڭ كۆپىنچىسىدە ئەقلىيلىك ۋە پىكىرنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇۋېلىشتىن ئىبارەت ئازغۇنلۇقنىڭ بازىرى قىزىپ قالدى، مانا شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، بىز پىسخولوگلار روھتىن مۇستەسنا ھالدا، نوقۇل ئەقىل ھەمدە پىكىرگە تايىنىپلا ئىش قىلىشنىڭ ئىنسان بەخت - سائادىتىنى تۇگەل ۋەيران قىلىپ تاشلايدىغانلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا تونۇپ يەتمەكتىمىز. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىلمىي تونۇشلىرىمىز ۋەمەلۇماتلىرىمىزنى بېيىتىش يولى بىلەنلا ھاياتنىڭ ئېغىر قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىش ۋە بەخت بۇلاقىدىن سۇ ئىچىشكە مۇيەسسەر بولالمايمىز. ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىي قىلىشى چىگىشلىك، مۇرەككەبلىكلەرنىڭ كۆپىيىشى، قايمۇقۇشلارنىڭ ئاۋۇشى دېمەكتۇر، ناۋادا بارلىق ئىلىم- پەن ساھەلىرى كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى كونكرېت ھەقىقەتلەرتوغى ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇپ ۋە ئۇنىڭغا بويسۇندۇرۇپ ئېلىنمايدىكەن، بۇ بىلىملەر ئۆزلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن ئاشۇ ئەقىللەرنى ئازات قىلىش، يۈكسەلدۈرۈش ئورنىغا ئۇلارنى تۆۋەنلەش، بۇزۇلۇشقا ئېلىپ بارىدۇ، بىز ئالغا سۈرۈۋاتقان بۇ ئۇيۇشتۇرۇش سۆزسىز ھالدا ئىمان يولى بىلەن بولىشى كېرەك.»

غەرب ئىلىم - پەنى دىنىدىن ئايرىلىپ قالغان

مەن غەرب ئالىملىرىنىڭ يۇقىرىدا دېگەنلىرىگە تۆۋەندىكىلەرنى قوشۇمچە قىلماقچىمەن: غەربتىكى ئىلىم - پەن تونۇشلۇق تارىخى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن دىنىدىن خالى ھالدا بارلىققا كەلگەن ۋە تەرەققى قىلغان بولۇپلا قالماستىن، بەلكى باشتىن تارتىپ دىنغا قارشى تۇرۇش مەيدانىدا تۇرغان. ئۆز دەۋرىدە غەرب چىركاۋ ئەھلى ئىلىم - پەن ئىشلىرىغا مىسلى كۆرۈلمىگەن دۈشمەنلىكلەرنى قىلغاندىن كېيىن ئىلىم - پەنمۇ چىركاۋ ئەھلى ۋە چىركاۋ ئەقىدەلىرىگە بىقىنمىغان ھالدا ئۆزىنىڭ مۇستەقىل يولىغا ماڭدى. بۇنىڭ بىلەن ئىلىم- پەن ئالىملىرى دىن ئىلىم - پەن بىلەن چىقىشالمايدۇ دەپ قارايدىغان بولۇشتى، نەتىجىدە ئۇلار دىنىنىڭ تۈپ مەنبەسى بولغان **الله** دىنمۇ يۈز ئۆرۈشتى- دە، ماقالە، ئەسەرلىرى، ئىلمىي نەتىجە، ئىزىشىملىرىدە **الله** دېگەن بۇسۆزنى ئېغىزغا ئالمايدىغان بولۇپ كېتىشتى. غەربتىكى ئىلىم - پەن ۋە ئىلىم- پەنچىلەردە مانا شۇ خىل ھالەت ۋەتونۇش ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلدى. شۇڭا ئۇلار كۆز ئالدىدىكى تۈرلۈك تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنى قانداقتۇر **الله** نىڭ ئالەمدە ئورناتقان تەرتىپ - تۈزۈمى دەپ بىلمەستىن، بەلكى ئۇلارنى گاس تەبىئەتنىڭ مەھسۇلى دەپ بىلىدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ ئالىملىرى ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىغا ھېچ بىر نەرسىنى مانا بۇنى **الله** ياراتقان دېمەستىن، بەلكى تەبىئەت ياراتقان دەپ كەلدى. ھالبۇكى تەبىئەت نېمىنى يارىتالايدۇ دەيسىز؟ ماھىيەتتە، بىز ئالەم ئارا كۆرۈپ تۇرۇۋاتقان بارلىق شەيئىلەر ۋەيارالمىشلار، زېمىنۇ- ئاسمانلارنىڭ بەرى «ھەممە نەرسىگە (ئۆزىگە مۇناسىپ) شەكىل ئاتاقىلغان، (ئاندىن ئۇلارغا ياشاش يوللىرىنى، پايدىلىنىدىغان نەرسىلىرىنى) كۆرسەتكەن» (تاھا سۈرىسى 50 - ئايەتنىڭ بىرقىسمى) بۈيۈك **الله** نىڭ ياراتمىشلىرىدۇر. بىز مۇسۇلمانلار ئەنە شۇنىڭغا ئىشىنىمىز.

غەربلىكلەر ئىلىم - پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ياخشىغىمۇ ئىشلەتتى، يامانغىمۇ ئىشلەتتى، پايدىلىق ئىشقىمۇ ئىشلەتتى، زىيانلىق ئىشقىمۇ ئىشلەتتى. ئۇلار پەن – تېخنىكا ئىختىرالىرىنىڭ ئىنسانىيەت ھالاكىتى ۋە ۋەيرانچىلىقىغا سەۋەبچى بولۇپ قىلىشىغا پەرۋا قىلىشمىدى. ئۆتكەن بىر ئەسىر ئىچىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىككى قېتىملىق دۇنياۋىي ئۇرۇشتا ئىنسانلار پەن - تېخنىكا ۋاستىلىرىنى قانداق ئىشقا سالغانلىقىنى ھەمدە بۇ ئۇرۇشتا نەچچە مىليون ئادەمنىڭ جېنىدىن ئايرىلغانلىقىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟ 1945 - يىل 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ياپونىيىنىڭ ناگاساكى ۋە خىروسىما ئاراللىرىغا ئاتوم بومبىسى تاشلىنىپ قانداق پاجىئەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقى سىزگە سىر بولمىسا كېرەك. دېمەك، باشتىن - ئاخىرغىچە ئاشۇ خىل جەريان ۋە يۆنىلىشتە كېتىۋاتقان بۇ ئىلىم - پەننى ھەرگىزمۇ ئىنسانىيەت بەخت - سائادىتىنىڭ تايانچى قىلغىلى بولمايدۇ، بەلكى ئۇ خۇددى غەرب ئاقىللىرى ئېيتقاندەك ئۇلارنى تېخىمۇ ئازاپ چېكىشكە، روھىي گادايلىققا ئېلىپ بارىدۇ، خالاس.

پەلسەپە ئىنسانىيەتنى بەختكە ئېرىشتۈرەلمەيدۇ

زامانىمىزدىكى فىزىكا ۋە ماتېماتىكا پەنلىرى ئۆزىنىڭ شۇنچە زور تەرەققىياتىغا قارىماي ئىنسانىيەتكە بەخت ئېلىپ

كىلەلمىگەن، ئۇلارنى مەۋجۇت ئازاپ- كۈلپەتلەردىن قۇتۇلدۇرالمىغان يەردە ھېچقاچان بىردەكلىككە، ئورتاقلىققا ئىگە بولمىغان رەڭگارەڭ ئىبقىم ۋە«ئىزىم»لارغا بۆلۈنۈپ كەتكەن پەلسەپە قانداق قىلىپ بۈگۈنكى ئىنسانىيەت ئۈچۈن، بولۇپمۇ ھەرقايسى ماددىي ساھەلەردىكى تەرەققىياتتا كۆپ ئالغا كەتكەن غەربلىكلەر ئۈچۈن ئۇلارنى **الله**: «ياكى ئۇلارنىڭ (ياخشى دەپ گۇمان قىلغان) ئەمەللىرى چوڭقۇر دېڭىزدىكى قاراڭغۇلۇققا ئوخشايدۇ، ئۇنى (يەنى دېڭىزنى) قاتمۇقات دولقۇنلار ۋەدولقۇنلارنىڭ ئۈستىدىكى قارا بۇلۇتلار قاپلاپ تۇرىدۇ. (مانا بۇ) قاتمۇقات قاراڭغۇلۇقلاردۇر، (بۇ قاراڭغۇلۇققا گىرىپتار بولغۇچى) قولىنى، ئۇزىبارماقلىرىنى كۆرەلمەيدۇ. **الله** نۇر ئاتا قىلمىسا، كىم بولمىسۇن، نۇرنى كۆرەلمەيدۇ (يەنى **الله** ھىدايەت قىلمىغان ئادەم ھەرگىز ھىدايەت تاپالمايدۇ)» دەپ سۈپەتلىگەن زۇلمەت دېڭىزىغا غەرق بولۇشتىن ساقلاپ قالىدىغان نىجاتلىق كېمىسى بولالىسۇن. مەلۇمكى بارلىق (كائىنات) ھەقىقەتلىرىنىڭ ئەڭ بۈيۈكى بولغان **الله** نىڭ بارلىقى، بىرلىكى، ئۆزىگە خاس يېگانە كامالەت ئىگىسى ئىكەنلىكى ھەقىقەتىگە قارىتا پەلسەپەۋىي تونۇشلار ھەرخىل بولۇپ كەلدى. بىر بۆلۈك پەيلاسوپلار ئىلاھنى ۋە شۇنىڭدەك، سەزگۈدىن ھالقىغان بارلىق نەرسىنى ئىنكار قىلىشتى. ئۇلار ئالەمدە ماددىدىن بۆلەك نەرسە يوق، ئەگەر بار دېيىلسە ئۇ ئەفسانە، توقۇلمىدىنلا ئىبارەت دەپ قاراشتى. يەنە بىر بۆلۈكلىرى بولسا دەل يۇقىرىقىنىڭ ئەكسىچە، كۆپ ئىلاھ قارىشىنى ئالغا سۈردى، بۇنىڭدا بىرلىرى ئىنسانغا چوقۇنۇشنى تەرغىب قىلسا، بىرلىرى ھايۋانغا چوقۇنۇشنى، بىرلىرى بۇتلارغا چوقۇنۇشنى تەرغىب قىلسا، بىرلىرى يۇلتۇزلارغا ياكى ئالىلقانداق بىر نەرسىلەرگە چوقۇنۇشنى تەرغىب قىلىشتى ھەمدە ھەربىرى ئۆزقاراشلىرىنى تۈرلۈك ئەقلىي ئاساسلار بىلەن قوغدىدى.

يەنەبەزى پەيلاسوپلار گەرچە ئىلاھ بارلىقىغا ئىشەنسىمۇ، لېكىن بۇئىلاھنى پۈتكۈل كائىناتنى ئىدارە قىلغۇچى سۈپىتىدە تونۇمىغاچقا، ئۇ ئۆزىنىلابىلىدىغان، ئالەمنىڭ ئىشلىرىدىن ھېچنېمە بىلمەيدىغان بىر ئىلاھ بولۇپ قالدى. دىنى پەيلاسوپلارنىڭ قارىشى بولسا دەل بۇنىڭ ئەكسىچە بولدى.

ئىنسانلارنىڭ ئىلاھ ھەققىدىكى تونۇشلىرى ئوخشىمىغاندەك، ئىنسان ماھىيىتىنىڭ مەڭگۈلۈك روھلىقى ياكى يوقالغۇچ ماددىلىقى، ئاسماندىن چۈشكەن نۇر ئىكەنلىكى ياكى زېمىندىن چىققان تۇپراق ئىكەنلىكى، يۈكسەككە كۆتۈرۈلىدىغان پەرىشتە ئىكەنلىكى ياكى تۆۋەندىن ئورۇن تۇتىدىغان ھايۋان ئىكەنلىكى، ئۆزجورۇملۇق (ئۆز ئىشىنى ئۆزى بەلگىلىيەلەيدىغان) ئەقىل ئىكەنلىكى ياكى جورۇلما (باشقىلار تەرەپىدىن باشقۇرۇلىدىغان) ھەۋەس ئىكەنلىكى، تۇرغۇن ياكى ئۆزگىرىشچان نەرسە ئىكەنلىكى، ئەركىن ياكى مەھكۇم ئىكەنلىكى، شەخسىيەتچى ياكى پىداكار ئىكەنلىكى، ئۇگچە سۆيەر (شەخسىيەتچى) ياكى ئوپچەسۆيەر (توپ - ئامما پەرۋەر) ئىكەنلىكى، تەربىيە ئۈنۈم بېرىدىغان ياكى بەرمەيدىغانلىقى، ئالى نىشانلىق ئۇلۇغ مەخلۇق ئىكەنلىكى ياكى ئېكىنچىسىز ئۈنۈپ قالغان، شامال كەلسە ئۇچۇپ كېتىشكە تەييار تۇرىدىغان ياۋا چۆپ ئىكەنلىكى، ئۆز ئۆزىچە يارالغانلىقى ياكى بىر ياراتقۇچى تەرىپىدىن يارىتىلغانلىقى، نېمە ئۈچۈن يارىتىلغانلىقى نېمە ئۈچۈن ياشايدىغانلىقى، ياشاشتىكى بۇرچىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى، ئۆلگەندىن كېيىنكى ئاقىبىتىنىڭ قانداق بولۇشى ھەققىدە تەپەككۇر ۋە پەلسەپە پىشىۋالىرىنىڭ بەرگەن جاۋابلىرى ھەر زامان ۋە ھەرجايدا، ھەر ئېقىم ۋەھەر بىلدۈرۈك (تەئلىمات) بويىچە ھەرخىل بولدى ۋە بىر - بىرىدىن تۈپ جەھەتتىن پەرقلەندى. ھەرقايسى دەۋرلەردە پەلسەپەگە قاتتىق بېرىلگەن، ئۇنىڭدا چوڭقۇر ئىزدەنگەن نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز ئىشىدا گاڭگىراش، تىڭرىقاشتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشەلمەي كەلدى ۋە كەلمەكتە.

پەلسەپە ئېقىملىرى ئارا كۆرەش ۋە زىددىيەت

سىز غەرب ۋە شەرقنىڭ قەدىمقى ۋە يېقىنقى زامان پەلسەپە، تەپەككۇر تارىخىغا نەزەر سالىدىغان بولسىڭىز، بىر - بىرىگە تۈپتىن قارمۇ قارشى بولغان بىرقاتار پەلسەپە لاگىرلىرىنى كۆرىسىز: غايىۋىزمچىلار ۋە رىئالىزمچىلار، ئاتىئىزمچىلار (خۇداسىزلار) ۋە تىئىزمچىلار (خۇداچىللار)، پان روھچىلار (بارلىق نەرسىنى روھقا باغلاپ چۈشەنگۈچىلەر) ۋە پان ماددىچىلار (تۈگەل نەرسىنى ماددىغا باغلاپ چۈشەنگۈچىلەر)، بۇرچپەرۋەرلەر ۋە مەنپەئەتپەرەستلەر، ۋىجدانغا چاقىرىق قىلغۇچىلار ۋە ۋىجداننى مەنستىمىگۈچىلەر، ئىنسان ياخشىلىقىنى ياقلىغۇچىلار ۋە ئىنساننى نىقاپلىق بۆرە دەپ قارىغۇچىلار، ئىنساننى ئەركىن ئىرادىلىك دېگۈچىلەر ۋە تەقدىرگە تۇتقۇن دەپ قارىغۇچىلار، شەخسچىلىكنى تەشەببۇس قىلغۇچىلار ۋە ئاممىپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلغۇچىلار ۋە يەنە باشقىلارغا قەدەر. مانا بۇيەردە دېيىلگەن ۋە دېيىلمىگەن بارلىق ئېقىملار ئۆزىنىڭ گېپىنىلا توغرا، باشقىلارنىڭكىنى خاتا دەيدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھەرقانداق دىنىدىن خالىي ھالدا نوقۇل ھالدا ئەقىلگەتايىنىدۇ ۋە ئۇنى يېتەكچى قىلىدۇ. بىز قارايدىغان بولساق، پەيلاسوپلار ئىچىدە شۇنداقمۇ ئادەملەرنى ئۇچرىتىمىزكى، ئۇلار ھەرقانداق بىر ھەقىقەتنىڭ بولۇشىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھەقىقەت بولالايدىغان ھېچ نەرسە يوق، دىنمۇ، دۇنيامۇ، **الله** مۇ، ھەتتا ئىنسانمۇ ھېچ نەرسە ئەمەس. ئۇلار شۇنداق قىلىپ ئاخىرىدا ئۆزىنىمۇ، ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىمۇ ئىنكار قىلىشىدۇ. ئىنسانلار ھەقىقەت دەپ يۈرگەن نەرسىلەر ئۇلارچە بولغاندا چۆلدە تەشنالارنىڭ كۆزىگە يىراقتىن سۇ بولۇپ كۆرۈنگەن ئالۋۇندىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇڭا ئۇلار ئۆزىنى ھەرقانداق نەرسىدە ھەقىقەت بولۇشىغا

قارشى تۇرىدىغان «ئىنكارچىلار» (ئادەتتە باشقا ئەسەرلەردە «مەنچىلىك» دېيىلىدۇ) دەپ ئاتىدى. يەنە بىر قىسىم پەيلاسوپلار بولسا ھەقىقەت نىسبىي بولىدۇ، شۇڭا ھېچقانداق نەرسىدە مۇتلەق بولغان ھەقىقەت تېپىلمايدۇ، ئەگەر A شەخس ئىگە بولۇپ تۇرغان نەرسە پۈتۈنلەي ھەقىقەت بولسا، ئۇ چاغدا B شەخس ئىگە بولۇپ تۇرغان بارلىق نەرسىنى سەپسەتە دەپ قاراشقا بولالاۋىرىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى نىسبەتەن توغرا بولغان بولىدۇ. سەن ئەمەلىيەتنى قانداق تەسەۋۋۇر قىلساڭ، ئۇدەل سېنىڭ ئويلىغىنىڭدەك بولىدۇ، ئىشلاردا ئەزەلدىن مۇقىملاشتۇرۇۋېتىلگەن توغرا، خاتالىق بولمايدۇ، ئۇنى سەن قانداق ئويلىۋالساڭ شۇنداق بولىدۇ، دېگەن قاراشنى ئالغا سۈرگەنلەر بولدى. بۇلارنىڭ يولى «ئۆز خاھىشچىلىق» (باشقا مەتبۇئات ئەسەرلىرىدە «سۇبيېكتىپ ئىدېئالىزم» دېيىلىدۇ) دەپ ئاتالدى. بۇيەردە يەنە ئۇندىن باشقا بارلىق ھەقىقەتلەرگە گۇمان بىلەن قارايدىغان گۇمانچىلىق ئېقىمى ئوتتۇرىغا چىقتى، ئۇلارنىڭ گۇمانخورلۇقى شۇدەرىجىگە يەتكەن ئىدىكى ئۇلارغا: سىلەر بارلىق ھەقىقەتتىن گۇمانلىنىسىلەر، ئۇنداقتا بۇيەردە ھەقىقەتنىڭ بارلىقىدىن گۇمانلىنىشتىن ئىبارەت سىلەر ئۆزۈڭلارمۇ تەن ئالىدىغان بىر ھەقىقەت بارغۇ؟ دېيىلگەندە ئۇلار: بىز شۇنداق گۇمانلىنىدىغانلىقىمىزدىنمۇ ھەم گۇمانلىنىمىز، دەپ جاۋاب بېرىشكەن. مانا بۇ ھەرقانداق بىرنەرسىگە توختالغاندا ئۇنىڭ ماھىيىتىنى بىلمەيمىز دەيدىغان «بىلگىلى بولماسلىق» ئېقىمىدۇر. بىز مانا بۇ رەڭگارەڭ پەلسە ئېقىملىرىنىڭ كىلەڭسىز ئەھۋالىدىن شۇنى كۆرۈپ يېتەلەيمىزكى، ئىنسانلارنىڭ ئەقلۇ ـ ئېڭى مايىلچانلىق ۋە قاراتمىلىقتىن ھەر قانچە خالىي بولغان تەقدىردىمۇ بەرىبىر، زامان ۋە ماكان شارائىتلىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ياكى مۇنداقچە ئېيتقاندا مەدەنىي، ئىجتىمائىي، جۇغراپىيەۋى مۇھىتىنىڭ شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بېلىش يولىدا ھەرخىل چەكلىمىلىككە ئىگە ۋاستە ـ قوراللارغا تايىنىشى كەلتۈرۈپ چىقارغان چەكلىمىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئۇندىن سىرت، ئىنسانلارنىڭ ئېڭى ئىلمىي ھەقىقەتلەر ئۈستىدە ئىزدىنىش جەريانىدا ئۆزئويچىلىق (ئۆزىنىڭ شەخسىي ئوي- پىكىرلىرىگە بېقىنىش خاھىشى) تىن ساقلىنىشقا ھەرقانچە بەك تىرىشسىمۇ يەنە بىلىپ ـ بىلمەي شەخس، پارتىيە ـ گۇرۇھ، جامائە ـ توپ، يۇرتدارچىلىق، ئىرق ئالاھىدىلىكلىرىگە باغلىق ھالدا شەخسنىڭ ئوي- پىكرىنى تۈپ تېمىدىن چەتنەشكە ئېلىپ بارىدىغان ھەرخىل تەسىر ۋە مايىللىقلارنىڭ ئەسىرى بولۇپ قالىدۇ. دەل مانا شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئىنسان ھەردائىم چېگىشلىكلەر ئارىسىدىن ئېنىقلىق تېپىش، يول ئاچىلىدا قالغاندا توغرا يولنى ئاڭقىرىۋېلىش ئۈچۈن ئەقىل نۇرىدىنمۇ كۈچلۈكرەك بولغان يەنە بىر خىل نۇرغا مۇھتاج بولىدۇ، ئۇ بولسىمۇ ۋەھيى نۇرىدۇر. بۇنداق بولغاندا الله قۇرئان كەرىمدە ئېيتقان «نۇرئۈستىگە نۇر» (سۈرە نۇر 35 ـ ئايەتنىڭ بىرقىسمى)نىڭ دەل ئۆزى بولغان بولىدۇ.

پەلسەپىنىڭ ئەسىرلەردىن بېرى قازانغان ئۇتۇقى

بۇيەردە مۇنداق بىر مۇھىم سوئال ـ جاۋاب ئۆز جاۋابىنى كۈتمەكتە: قەدىمقى، ئوتتۇرا، يېقىنقى ئەسىرلەر مابەينىدىكى پەلسەپەۋى ئىزدىنىشلەر نېمە ھوسۇلغا ئېرىشتى؟ ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئەقلىنى توغرا يولغا يېتەكلەش، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تىنچلاندۇرۇش، روھىيىتىگە ئازادىلىك ئېلىپ كېلىش رولىنى ئۆتىيەلىدىمۇ؟ ھەق سۆز شۇكى، ئۇ سانسىز قىيىن سوئاللارنى پەيدا قىلىپ قويۇپ ئۇلارنىڭ بىرىگىمۇ جاۋاب بەرمىدى. ياكى جاۋاب بەردى دېگەندىمۇ بەرگەن جاۋابلار بىرى بىرىگە زىت بولۇپ چىقتى. ئۇ بىرنى قۇرسا مىڭنى ۋەيران قىلدى. ئۇ ئىنسانىيەتكە ئالدامچى ئىدىيىلەرنى تېڭىش، قۇرۇق ۋەدىلەرنى بېرىشتىن باشقا ئىش قىلالمىدى.

زامانىمىزدىكى پەلسەپە تارىخشۇناسلىقىغا ئاساس سالغۇچىلارنىڭ بىرى، «مەدەنىيەتنىڭ كەچۈرمىشى» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ ئاپتورى ئامېرىكىلىق ئالىم ۋىل دىيۇرانت ئۆزىنىڭ «پەلسەپە ھېكايىلىرى» دېگەن كىتابىدا ئۇزۇن مەزگىللىك قېتىرقىنىپ ئىزدىنىشىنىڭ ئاخىرقى مەھسۇلى بولغان تۆۋەندىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: «بۇئالەم زادى قانداق نەرسە؟ ئۇ قايسى ماددىلاردىن، قانداق شەكىلدە تۈزۈلگەن؟ ئۇنىڭ ئاساسى نېمەدىن ئىبارەت؟ ئۇنىڭ ئومۇمى قۇرۇلمىسى قانداق؟ ئۇنىڭدىكى ئەڭ دەسلەپكى ماددىلار نېمىلەردىن ئىبارەت ۋە قانداق قانۇنىيەتكە ئىگە ئىدى؟ ماددىنىڭ ئىچكى يوشۇرۇن ماھىيىتى نېمە؟ ئەقىل دېگەن نېمە؟ ئۇ ئىزچىل ھالدا ماددىدىن ئايرىم تۇرىدىغان ھەمدە ماددىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان نەرسىمۇ ياكى ماددىنىڭ بىر قىسمى ھەمدە ماددىغا بېقىنىدىغان نەرسىمۇ؟ بىز سەزگۈ ئەزالىرىمىز بىلەن سېزىدىغان تاشقى دۇنيا بىلەن تۇيغۇمىز ئارقىلىق سېزىدىغان ئىچكى دۇنيالارنىڭ ئىككىلىسى خۇددى بىر شائىر «تەڭرى ئەتىگىنى يازغان (بولىشىنى پۈتكەن) نەرسىلەرنى بىز كەچلىكى ئوقۇيمىز» دېگىنىدەك قانداقتۇر بىر مىخانىكىلىق (سۈنئىي) ياكى تەبىئىي قانۇنىيەتلەرگە بېقىنامدۇ؟ ياكى بولمىسا ماددا بىلەن ئەقلىنىڭ بىرىدە ۋە ياكى ھەر ئىككىلىسىدە بىر خىل ماس كېلىپ قىلىش، بىۋاستە ئۇچرۇشۇش ۋە ئەركىن ھەرىكەت قىلىش ئاملى مەۋجۇتمۇ؟ مانا بۇ سوئاللار سىستېمىلىق رەۋىشتە ئېلىپ بېرىلغان ھەرقانداق بىر تەپەككۇر ھامان تايىنىدىغان تۈپكى پەلسەپەۋىي مەنبەلەر تۇرۇپ ئۇنى سورىغۇچىلار ئاز بولدى ـ يۇ ئەمما جاۋاب بەرگۈچىلەر كۆپ بولدى. بىزكۆپىنچە ھاللاردا بۇنداق سوئاللارغا جاۋاب بېرىپ ئولتۇرۇشتىن كۆرە زېمىندىكى

باشقا ياخشى نەرسىلەرگە ئىگە بولۇشنى ئارتۇق بىلدۇق.

«بىزھازىر تولىمۇ مۇقەررەرلىشىپ قالغان بىر مەغلۇبىيەتتىن ئۆزىمىزنى قاچۇرالمايمىز. بىزنىڭ ماتېماتىكا، ئاسترونومىيە، فىزىكا، خىمىيە، مېخانىكا، بىئولوگىيە، پىسخولوگىيە قاتارلىق ئاساسلىق پەنلەرگە بولغان تونۇشىمىزنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق پەلسەپىلىك ئىزدىنىشلەرنى چوڭقۇرلاشتۇرماقچى بولۇشىمىزمۇ بۇ مەغلۇبىيەتكە ئارا تۇرالمايدۇ، چۈنكى بۇ قىسمەن نەرسىدىن بىر پۈتۈن نەرسىنى چۈشەنمەكچى بولۇشتەك ئاقىلانە بولمىغان بىرئىش. دۇنيانى ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن بىر پۈتۈن كۆرۈش ۋە بىر پۈتۈن كۆزىتىشتىن ئىبارەت بىزنىڭ ئىنچىكىلىك بىلەن ئىزدىنىشىمىزگە تۈرتكە بولىۋاتقان بۇ پرىنسىپ بىزنى تەپەككۇر جەريانىدىكى ھەرقانداق تۇزاق ھەمدە چاتاقلاردىن خالى قىلىدۇ. بىز كەمتەر ۋە سەممىيراق بولۇپ، ھاياتلىق ۋە ئالەمنىڭ غايەت چىگىشلىك، مۇرەككەبلىككە تولغانلىقىنى، ئۇنىڭ سىرلىرىنى چۈشىنىپ يېتىشنىڭ بىزنىڭ ئىمكان-ئىقتىدارى چەكلىك بولغان ئەقىل- ئىگىمىزغا تولىمۇ قىيىن چۈشىدىغانلىقىنى ياخشى ئاڭقىرىشىمىز كېرەك. مېنىڭ ئەڭ چوڭ بىر گۇمانىم شۇكى بىزنىڭ ئەڭ زور قارشى ئېلىشقا ئېرىشكەن نەزەرىيىمىز ئېھتىمال ھەممىنى بەش قولدەك بىلگۈچى خۇدانىڭ نەزىرىدە كۆلكىگە قالىدىغان بىر نەرسە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بىز قىلالىغان بارلىق ئىش نادانلىقنىڭ ھاڭ-جىرالىرىنى بايقاشتىن بولۇشچە ماختىنىپ يۈرۈش بولۇپ قالدى. بىزنىڭ بىلىمىمىز كۆپەيگەنسېرى تونۇشىمىز، پاراستىمىز ئازىيىپ باردى، چۈنكى بىزنىڭ ئىلىم - پەندە بېسىۋاتقان ھەر بىرقەدىمىمىز يېڭىدىن يېڭى چۈشىنىكسىزلىكلەر، گۇمانلارنى پەيدا قىلماقتا. بىز مالىكۇلىلارنىڭ ئاتۇمدىن، ئاتوملارنىڭ بولسائېلېكترون (توكچە) لاردىن، ئاخىرىدا ئېلېكترونلارنىڭ كۋانتلاردىن تۈزۈلىدىغانلىقىنى بىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن ماددىنىڭ ئەڭ كىچىك بىرلىكى بولغان كۋانت ھەققىدىكى نەزەرىيە شۇ چاققىچە كۆچكە ئىگە بولۇپ كەلگەن باشقا تۈرلۈك كاتېگورىيە، قانۇنلارنىڭ مۇقىملىقىغا خىرىس ئېلىپ كەلدى ھەمدە ئۇلارنى ئۆزىگە بېقىندۇردى. دېمەك، ئىلىم - پەن ئوقۇتۇشى ئىدىيە يېڭىلاش ۋە گۇمانىي ئىلگىرى سۈرۈشتىن باشقا ئىش بولماي قالدى. بىز قورالدا پۈتۈنلەي ماددىغا، ھىس - سەزگۈدە ئەقىلگە تايىنىپ كەلدۇق. بىز مانا مۇشۇنداق قاتمۇقات تۇمانلىقلار ئارىسىدا تۇرۇپ ئۆزىمىزنىڭ (سۇ ئۈستىدىكى كۆپۈكچە) ھالىتىمىز بىلەن دىگىزنى چۈشەنمەكچى بولۇشتۇق. بىز تارىختىن بۇيان ئۇخشىمىغان پەلسەپە ئېقىملىرىنىڭ تاپ بىسىپ مەيدانغا كېلىپ تۇرۇشى ئارقىسىدا پەلسەپە ساھەسىنىڭ ھەردائىم زىددىيەتتىن خالى بولماي كەلگەنلىكىنى تەن ئالماي تۇرالامدۇق؟ پەيلاسوپ دېيىلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ باشقىلارنىڭ پەلسەپە ساھەسىدىكى ئورنىنى يوققا چىقىرىشنىڭلا غېمىدە يۈرىدىغان، ھەقىقەتنىڭ ئالى تەختىگە ئۆزى تەنھا چىقىش يولىدا باشقا بارلىق سەپداشلىرىنى كۆزدىن يوقىتىشقا تەييار تۇرغان بىرتوپ بىچارىلەر ئىكەنلىكىنى تەن ئالماي تۇرالامدۇق؟ تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن ئالدىراش يۈرگەن بىر ئادەمنىڭ پەلسەپە ساھەسىدىكى بۇزىددىيەت-توقۇنۇشلارنى چۈشىنىپ ۋە چۈشەندۈرۈپ ئولتۇرۇشقا، بۇ جەڭگى- جېدەللەرنى چۈشىنىش ۋە بېسىقتۇرۇشقا نەدىمۇ چولى بولسۇن» شۇنداق قىلىپ، پەيلاسوپلارنىڭ بىرى ئىسپاتلاۋاتسا بىرى ئىنكارقىلىۋاتقان، بىرى قۇرۇۋاتسا يەنە بىرى بۇزۇۋاتقان، بىرى ئىدىئالىزمچى بولسا، بىرى ما تېرىيالىزمچى، بىرى راتسىئونالىست (ئەقىلچىل)بولسا، يەنەبىرى تۇيغۇچىل، بىرى غايىۋىزمچى بولسا، يەنە بىرى رېئالىزمچى بولۇۋاتقان زىددىيەتلىك رېئاللىقى پەلسەپە تارىخشۇناسلىقى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنى بۇلارنىڭ قىلغان- ئەتكەنلىرىنىڭ بەرى ئەمەلىيەتتە نۆلگىلا تەڭ بولدى، دېگەن يەكۈنگە ئېلىپ كەلدى.

زامانىمىزدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن پەيلاسوپلارنىڭ بىرى، ئەزھەر ئاق ساقىلى بولغان دوكتۇر ئەبدۇلھەلىم مەھمۇد پەلسەپە ئېقىملىرىنىڭ باشتىن- ئاخىر ئۆز ئارا زىددىيەت بىلەن تولغانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەندىن كېيىن ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: پەلسەپەدە مۇقىم بىرقاراش بولمايدۇ، چۈنكى ئۇنىڭدا بىرسى تەرىپىدىن توغرا دەپ قارالغان نەرسە دەل يەنە بىرسى تەرىپىدىن خاتاغا چىقىرىۋېتىلىدۇ. مانا بۇنداق كاللا سوقۇشتۇرۇشلاردىن كىم، نېمە مەنپەئەت ئالالىسۇن؟ دەرھەقىقەت، پەلسەپىدە دەرتكە داۋا، چاڭقىغانغا ئۇسسۇزلۇق تېپىلمايدۇ. بەلكى كۆپىنچە ھاللاردا ئۇنىڭ دېڭىزىدا ئۈزۈپ يۈرگەنلەر ئۇنىڭدىن ھېچ نېمىگە ئېرىشەلمەي، قۇرۇق قول قايتىپ چىقىشىدۇ.»

ئەدىب پەيلاسوپ ۋە پەيلاسوپ ئەدىبلىك شەرىپىگە تېگىشلىك بولغان ئەبۇھەييان تەۋھىدى ئۆزىنىڭ «مەنپەئەتلىنىش ۋە كۆڭۈلكۈش» دېگەن كىتابىدا، «سادىق قېرىنداشلار» پەلسەپە ئېقىمى توغرىسىدا توختالغاندا، پەلسەپىنىڭ ئۈنۈمسىزلىكى، پەيلاسوپلارنىڭ مەغلۇبىيىتىنى تازا كېلىشتۈرۈپ بايان قىلىپ بەرگەن بولسا كېرەك. ئۇ شۇنداق دەيدۇ: «ئۇلار جاپا تارتتى - يۇ ئەمما ھېچ ئىشقا ئەسقاتالمىدى، بەرپا قىلدى - يۇ تۇتۇپ تۇرالمىدى، ئۇلار چۆگىلەپ كىتەلمىدى - يۇ ئەمما ئۈستىگە كىلەلمىدى. ئۇلار كۈيلىدى- يۇ ئەمما مۇڭلىنالمىدى، ئۇلارنىڭ توقۇغانلىرى چۇۋۇلۇپ، رەتلىگەنلىرى قالايمىقانلىشىپ كەتتى.»

داڭلىق تارىخشۇناس، جەمئىيەتشۇناسلىق (سوتسىئولوگىيە) ئىلمىگە تۈنجى بولۇپ ئاساس سالغۇچى، ئىنسىكلوپېدىك ئالىم ئىبنى خەلدۇن ئۆزىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «مۇقەددىمە» دە پەلسەپە بولۇپمۇ ئىلاھىيات ياكى تەبىئەتتىن سىرتقى نەرسىلەرنى ئىزدىنىش ئوبيېكتى قىلغان مېتافىزىكىلىق پەلسەپىنىڭ ساختىلىقى ۋە پەلسەپە چاقىرما (دەئۋا) لىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىقىنى بايان قىلىش ئۈچۈن ئۇزۇن بىر بۆلۈم ئاجراتقان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىبنى خەلدۇن ئۆزىنى مۇسۇلمان

ھسابلايدىغانلارنىڭ ئالدى بىلەن شەرئىيات (شەرىئەت بىلىملىرى) بىلەن پۇختا تونۇشۇپ چىقىشى كېرەكلىكىنى تەۋسىيە قىلىپ شۇنداق دەيدۇ: «ھېچكىم ئىسلام بىلىملىرىدىن ساۋاتسىز تۇرۇپ ئۇ بىلىملەر (پەلسەپە بىلىملىرىنى دېمەكچى) گە بېرىلمىسۇن. دىن بىلىملىرىنى ياخشى ئىگەللىمەي تۇرۇپ پەلسەپىگە بېرىلگەنلەر ئاسانلا ئۇنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ كېتىدۇ.»

ئىنسانىيەتنى دىندىن ئۆزگە قۇتقازغۇچى يوق

ھازىر غەربلىكلەرنىڭ نەزىرىدە ئىنسانلار پەن- تېخنىكا جەھەتتە ھەرقانچە تەرەققى قىلىپ كەتسىمۇ ئۇلارنىڭ يەنىلا دىندىن، ئىماندىن ئايرىلىپ، **الله** قا باغلانماي، ۋەھىيگە تايانماي ياشىيالمايدىغانلىقى ئىنىقلىنىپ قالدى.

دىن دېمەك پۈتكۈل مەۋجۇداتنىڭ سىرى، ھاياتلىقنىڭ جەۋھىرى، ئالەمنىڭ روھىدۇر. ئۇ ئىنسانغا ھەرگىزمۇ سىرتتىن تېڭىلغان نەرسە بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ **الله** ياراتقان تۇغما تەبىئىتىدىن ئۇرغۇپ چىققان نەرسىدۇر. ئەگەر ئىنساندا دىن، ئىمان بولمىسا ئۇ ئۆزىنى، ئۆز يىلتىزىنى، تۈنۈگۈنى ۋە ئەتىسىنى يوقىتىپ قويىدۇ. قىنى دەپ بېقىڭچۇ! تۈنۈگۈندىن رازىمەنلىك، ئەتىكى كۈندىن ئىشەنچ، ئۈمىد تېپىپ ياشىمىغان بىر ئادەم ھاياتنى قانداقراق ئۆتكۈزمەكچى؟

ئىمانسىز ئادەم كېچە قاراڭغۇسىدا چىراغسىز يول يۈرۈگەن، دەشتۇ- چۆللۈكتە يولنى تاپالمىغان، يۆنىلىشىنى پەرق ئەتكىلى كومپاس ئېلىۋالماي ۋە ياكى يۇلتۇزسىز تۈندە دېڭىز سەپىرىگە چىققان ئادەمگە ئوخشايدۇ. يەنە تەكرار ئېيتىمىزكى دىن قانداقتۇر سىرتتىن كېلىپ قالغان نەرسە بولماستىن، بەلكى ئىنساننىڭ تۇغۇلمىش تەبىئىتىدىن كەلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى نۇرغۇنلىغان ئالىم، مۇتەپەككۇر، يېتەكچىلەر ئىنسانلارنىڭ ئۆز- ئۆزىنى كۈچەيتىشى، قايمۇقۇش ۋە ئارىسالدىلىقتىن قۇتۇلۇپ روھى تىنچلىققا ئېرىشىشى ئۈچۈن دىننىڭ تۇرمۇشتىكى ئورنىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە چاقىرىق قىلماقتا. ھەتتا دىنغا مۇتلەق ئىشەنمەيدىغان بىرقىسىم پەيلاسوپلارمۇ كىشىلىك تۇرمۇشنى قانۇنىيەتلىك ئۆتكۈزۈش، ئىجابى تۈرتكىلەرنى كۈچەيتىپ، ناچار خاھىشلارنى تىزگىنلەش ئۈچۈن بولسىمۇ دىنغا ئىشىنىش كېرەكلىكىنى ئېيتىشقان . تېخى ئۇلارنىڭ بەزىلىرى: ئەگەر **الله** بولمىغاندىمۇ بىز ئۇنى پەيدا قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ، دېگۈچىمۇ بولغان. يەنە بىرلىرى بولسا: **الله** نىڭ مەۋجۇتلىقىدىن نېمىشقا گۇمانلىنىسىلەر، ئەگەر شۇ **الله** قا ئىشىنىش بولمىغىنىدا ئايالىم ماڭا خىيانەت قىلغان، چاكىرىم نەرسە- كېرەكلىرىمنى ئوغۇرلىۋالغان بولاتتى، دېگەن.

نۆۋەتتە، كۆپلىگەن دۇنياۋى ئالىم ۋە مۇتەپەككۇرلار دىننىڭ شەخس ھەمدە جەمئىيەت ھاياتى ئۈچۈن جىددى زۆرۈرىيەت ئىكەنلىكىنى، شەخسلەرنىڭ بەختىيار، تىنچ ھايات كەچۈرۈشى، جەمئىيەتنىڭ ئۈملۈكى، تەرەققىياتى ئۈچۈن دىن بولمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئالغا سۈرۈشمەكتە. مەسىلەن، ئۇلاردىن داڭلىق تارىخچى توينبى ئەپەندى ئۆزىنىڭ «ئادەت ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىش» ناملىق كىتابىدا شۇنداق دەيدۇ: «بارلىق ئىدېئولوگىيە ۋە «ئىزم» لار كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىشتە ئۇستۈنلۈكنى ساقلاپ كېلىۋاتقان دىنلار بىلەن ئورۇن تالىشىشتەك ئۆز- ئۆزىنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغان بىر ئاجىز نوقتىدا ئورتاقلىققا ئىگە بولۇپ قالدى. بۇ دېگەنلىك ئۇلارنىڭ ھەممىسى دىننىڭ تەتۈرسىچە ئىش قىلىپ، ئىلاھ قۇلچىلىقى ئورنىغا ئىنسان قۇلچىلىقىنى دەسسەتمەكچى بولۇشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن دىن تۈرتكىسىدە ئاللىبۇرۇن جەمئىيەت ۋە شەخس قۇلچىلىقىدىن قۇتۇلۇپ **الله** قا يۈزلىنىپ بولغان ئادەملەر يەنە قايتىدىن جەمئىيەت تۈرمىسىگە قايتىپ كىلىدۇ- دە بارغانسىرى ئاجىزلاپ ۋە كىچىكلەپ چۈمۈلىلەر چەمئىيىتىدىكى (ئىجتىمائى چۈمۈلە) لەر گە ئايلىنىپ كېتىدۇ .

دىنلار ئىنسانلارغا ئۇلارنىڭ بىر ئىجتىمائى ھاشارات ئەمەس، بەلكى ئىززەت- ھۆرمەتلىك، ئاڭ- ئىدراكلىق، ئەركىن تاللاش ھوقوقىغا ئىگە كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بۇرۇنلا بىلدۈرۈپ بولغان. ھەرقايسى «ئىزم» لار قانچە قىلسىمۇ بۇ ھەقىقەتنى ئۇنتۇلدۇرالمايدۇ. چۈنكى ئۇلار ئادەملەرگە دىن بەرگەن روھىي ئازادلىقنى مەڭگۈ بېرەلمەيدۇ. دىن - ئۇ پۈتكۈل ئىنسانلار ھاياتىنىڭ يۈرىكى، جەۋھىرى. ئۇ بارلىق دىللارنى يورۇتقۇچى ئۆتكۈر نۇردۇر. ئىنسانلا بولىدىكەن دىندىن ئايرىلالمايدۇ. باشقا ھەر قانداق ئاتالمىش ئۇلۇغۋار ئىدېئولوگىيە ياكى نەزەرىيەلەر دىننىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. چۈنكى ئۇ نەرسىلەر بىزگە دىندىن كېلىدىغان مۇھەببەت ۋە ھەمكارلىق ئورنىغا ئۆز ئارا دۈشمەنلىشىش، گۇرۇھۋازلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇ بىزگە بىر بۇردا نان بېرىپ قويۇش بەدىلىگە بىزنىڭ كۆڭۈل تىنچلىقىمىز ۋە روھى ئەركىنلىكىمىزنى تارتىۋالىدۇ، خالاس.

خرىستىئان دىنى نىجاتكارلىق رولىنى ئۆتىيەلمەيدۇ

ئىنسانىيەت ئۆزىنى زۇلمەت دېڭىزىغا غەرق بولۇشتىن ساقلاپ قالىدىغان بىر نىجاتكار، قۇتقازغۇچىغا مۇھتاج بولۇپ تۇرغان بۈگۈنكى كۈندە ئازاب - ئوقۇبەت، تېڭىرقاش، قايغۇ ئىچىدە قالغان بۇ ئىنسانىيەتنى قىنى قايسى دىن قۇتقۇزۇپ قالالايدۇ؟ خرىستىئان دىنى قۇتقۇزۇپ قالالامدۇ؟ ئۇ ئۆزىنىڭ كاتولىك، پروتېستانت، پراۋۇسلاۋىيە قاتارلىق ئۈچ چوڭ

مەزھەبى بويىچە نۆۋەتتىكى بۇ رولنى ئۆتىيەلەمدۇ؟ بىز ئەستايىدىل ۋە لىللا مەيداندا تۇرۇپ شۇنداق جاۋاب بېرىمىزكى بۈگۈنكى دۇنيادا، بولۇپمۇ غەرب دۇنياسىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان خىرىستىئان دىنى زامانىمىز ئىنسانلىرىنى غەرب مەدەنىيىتى ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى دەرت- ئەلەم ۋە خورلۇقلاردىن قۇتقازغۇچى بولۇشقا ھەمدە بولۇملۇق ئىنسانلارنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە يارىمايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت، بىرىنچى: خىرىستىئان دىنى تۈپ ماھىيىتىدىن ئېتىقاندا ھېچ قانداق بىر مەدەنىي رولنى ئۈستىگە ئالالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ غوللۇق تەلىماتلىرىنىڭ ھېچ قايسىسىدا تۇرمۇشقا، ھاياتقا كۆڭۈل بۆلۈنمەيدۇ، ئەقىل ئىشقا سېلىنمايدۇ، بىلىمگەتەرغىب قىلىنمايدۇ، ئىنساننىڭ ئۆز تەبىئىي خاراكتېرى چەكلىنىش قىلىنمايدۇ. بۇ دىن ئۇنىڭ ئۆز روھانىلىرى كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدەك، ھاياتقا قارشى، ئەقىلگەيات، بىلىم بىلەن چەكلىشالمايدىغان، ئىنسان تەبىئىتىنى خورلايدىغان بىر نەرسە بولۇپ قالغان. بىز بىر تىپىك خىرىستىئان مۇرىدىنى ئېلىپ ئېيتساق ئۇ بىزنىڭ كۆزىمىزگە تۇرمۇشتىن چەتلەشكەن، دۇنيادىن قول ئۈزگەن، بارلىق ياخشى، ھالال نېمەتلەردىن بەھرىمەند بولۇشقا، ھەتتا ئۆيلىنىشكىمۇ قارشى تۇرىدىغان توپ- تولۇق بىر راھىپ بولۇپ چىلىقىدۇ. تېخى بەزى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئوتتۇرا ئەسىردىكى راھىبلار ئاياللارنىڭ ئۆزى تۈگۈل، ئۇلارنىڭ سايىسىدىنمۇ ئۈركۈپ قاچىدىكەن. ھەرقاچان ئۇلارغا ئۇچراپ قالماسلىقنى تىلەپ يۈرىشىدىكەن، ھەتتا ئانا ياكى ھەدە، سىڭىللىرىغىمۇ شۇنداق قىلىدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ روھىنى يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن تەن- بەدەنلىرىنى بولىشچە ئازاپلاپ قىنايدىكەن. خىرىستىئان دىنىدىكى ئەخلاقمۇ ئوخشاشلا ئەمەلىيەتچىل بولمىغان، رېئاللىقتىن ھالقىپ كەتكەن ئەخلاقتۇر. چۈنكى ئۇ ئىنساننىڭ ئادەتتىكى بەرداشلىق چېكىدىن كۆپ ھالقىپ كەتكەن. مەسىلەن، ئىنجىلدا مۇنداق سۆزلەرنى ئۇچرىتىمىز: «دۈشمەنلىرىڭلارنى ياخشى كۆرۈڭلار، سىلەرنى قارغىغانلارغا قۇت - بەخت تىلەڭلار، بىراۋ سىلەرنىڭ ئوڭ كاچىتىڭلارغا ئۇرسا، ئۇنىڭغا سول كاچىتىڭلارنى تۇتۇپ بېرىڭلار، كۆڭلىكىڭلارنى ئېلىۋالغان ئادەمگە ئىشتىنىڭلارنى بېرىڭلار... » (مۇقەددەس كىتاپ، ئۇيغۇرچە نەشرى، 328، 329 - بەتلەر)

ئىنجىلدىكى گەپ بۇنداق بولغان بىلەن ئۇنىڭغا ھەممىدىن بەك خىلاپلىق قىلىدىغانلار - بولۇپمۇ غەربدە - ئالدى بىلەن خىرىستىئانلارنىڭ ئۆزى بولماقتا. مانا شۇ خىرىستىئانلار ئوتتۇرىسىدا ئىنسان تۈركۈملىرى ئارا تارىختىن بۇيان بولۇپ باقمىغان تالايلىغان دىنىي ۋە دۇنياۋى قانلىق ئۇرۇشلار بولۇپ ئۆتتى. مۇشۇ ئەسىر ئىچىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى ۋە بۇئۇرۇشتا نەچچە مىليونلىغان خىرىستىئاننىڭ دەل يەنە شۇ خىرىستىئانلارنىڭ قولىدا جېنىدىن ئايرىلغانلىقى بۇنىڭ يېتەرلىك مىسالى ئەمەسمۇ؟ ئەسلىدە، خىرىستىئان دىنى مۇئەييەن بىر دەۋر ۋە مۇئەييەن بىر قەۋم ئۈچۈنلا ئەۋەتىلگەن ۋاقىتلىق دىن بولۇپ، ئۇ ئەزەلدىن ئەللەرئارالىق ۋە مەڭگۈلۈك دىن قىلىپ بېكىتىلگەن ئەمەس. ئىيسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزئاغزى بىلەن ئۆزىنىڭ بەنى ئىسرائىلنىڭ ھەق يولدىن ئېزىپ كەتكەتلىكى تۈپەيلىدىن ئەۋەتىلگەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ ھەقىقەتنى تولۇق يەتكۈزۈپ بولالمىغانلىقىنى دېگەنلىكى، شۇنداقلا ئۆزىدىن كېيىن بىر كىشى كېلىپ كىشىلەرگە بارلىق ئىشلارنى بايان قىلىدىغانلىقى، كۇفر- ئىمانسىزلىققا زەربە بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا ئالدىن بىشارەت بېرىشلىرىمۇ بۇنوقتىنى ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۇقتۇرۇپ تۇرماقتا.

خىرىستىئان دىنى ئۆزىنىڭ ئەسلى ھالىتى بىلەن تۇرۇپمۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق دىنى بولالمىغان يەردە، بۈگۈنكىدەك ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، يەڭگۈشلەنگەن، ئەسلىدىكى كىتاب يوقالغان، تېكىستلار سۆز، مەنا بويىچە بۇرمىلانغان، دىنىنىڭ تۈرلۈك ئىشىنىك - ئەقىدەلىرى، رەسىم - يوسۇنلىرى، قائىدە - تۈزۈكلىرى، ئاساسلىق ۋە تارماق چۈشەنچىلىرى زور دەرىجىدە ئۆزگىرىپ كەتكەن، ماھىيەت يوقىتىپ تاشلىنىپ، بىر خۇدالىق ئەقىدە ئۈچ خۇدالىق ئەقىدىگە، يېگانە الله قىلا قۇلچىلىق قىلىش مەسىھ ۋە مەريەمگە قۇلچىلىق قىلىشقا ئايلىنىپ قالغان ھالىتى بىلەن قانداقمۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق دىنى بولالىسۇن.

ئىيسا شۇنداق دەيدۇ: «بايلارنىڭ خۇدانىڭ پادىشاھلىقىغا كىرىشى تۆگىنىڭ يىڭنە تۆشۈكىدىن ئۆتىشىدىنمۇ قىيىن» (مۇقەددەس كىتاپ، ئۇيغۇرچە نەشرى 393 - بەت) ئۇ يەنە ئۆزىگە ئەگەشمەكچى بولغانلارغا: «مال - مۈلكۈڭنى سېتىۋېتىپ ئاندىن ماڭا ئەگەشكىن» (مۇقەددەس كىتاپ، ئۇيغۇرچە نەشرى 393 - بەت) دەيدۇ. «كۆزۈڭنى يۇمۇپ تۇرۇپ ئىشەن!» (يەنى ئەقلىڭنى ئىشلەتمەي تۇرۇپ ئىشەن!) دېگەن بۇ سۆزمۇ خىرىستىئانلاردا زامانلاردىن بېرى ئېغىزدىن چۈشمەي كېلىۋاتقان مەشھۇر شوئار بولۇپ قالدى. دېمەك، خىرىستىئان دىنىچە بولغان ئىمان ئۆزخاراكتېرى ۋە تارىخىغا كۆرە ئەقىلگە مۇناسىۋەتسىز بىر نەرسە بولۇپ قالغان. ھەتتا خىرىستىئانلارنىڭ مەشھۇر پوپى ۋە پەيلاسوپى ئاۋگۇستىن ئۆزىنىڭ بىھۇدە بىر نەرسىگە ئىشىنىۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ بىر ئەقىلگە سىغمايدىغان نەرسە بولغانلىقى ئۈچۈنلا مەن ئۇنىڭغا ئىشىنىمەن» مانا بۇ شۇنى چۈشەندۈرۈدۈكى، بىر ھەقىقى خىرىستىئان ھەرقاچان ئىلىم- پەنسىز دىن ياكى دىنسىز ئىلىم- پەندىن بىرىنى تاللىشى كېرەك. دىن بىلەن ئىلىم - پەن ئۇلارنىڭ نەزەرىدە ئۆز ئارا پېتىشمايدىغان ئىككى نەرسە، ھالبۇكى، ئەمەلىيەتتە بۇ ئىككى نەرسە تارازىنىڭ ئىككى پەللىسىگە ئوخشايدۇ، ئۇنىڭ بىر تەرىپى بېسىپ كەتسە يەنە بىر تەرىپى كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ.

ئىككىنچى: خىرىستىئان دىنىنىڭ تارىخى قارا زۇلمەت بىلەن قاپلانغان، ئەركىن پىكىرلىك مۇتەپەككۇرلار ۋە ئالىملارنىڭ

قېنى بىلەن بويالغان، ئەسلەش بىلەنمۇ ئادەمنىڭ تېنى شۈركىنىدىغان دەھشەتلىك تارىختۇر. بۇتارىخ جەريانىدا چىركاۋ دائىرىلىرى باشتىن- ئاخىر قاتىلللىقنى قوللاپ تەپەككۇرغا، خۇراپاتنى قوللاپ بىلىمگە، مۇستەبىدلىكنى قوللاپ ئەركىنلىككە، قاراڭغۇلۇقنى قوللاپ نۇر- يورۇقلۇققا، مۇستەبىد شاھ ـ قىراللارنى قوللاپ خەلققە قارشى تۇردى. ئۇلار قورقۇنچلۇق ئادەم قۇشخانىلىرنى قۇرۇپ ئىنسانىيەت تارىخىدا تۆھپىسى ئۇنتۇلمايدىغان، نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر، سەرخىل ئالىملار، مۇتەپەككۇرلارنىڭ بېشىغا چىقتى. ئۇلارنىڭ جاي- جايلاردا قۇرغان تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ ئىلىم- پەن ۋە ئۇنىڭ ئەھلىگە، بولۇپمۇ كەشپىياتچى، ئىختىراچىلارغا يۈرگۈزگەن ئالجىرانە جىنايى زىيانكەشلىكنى تارىخ ھېچ بىرچاغ ئۇنتۇمايدۇ. مانا مۇشۇنداق تەرەپلىرى بىلەنمۇ بۇ دىن نۆۋەتتىكى رولىنى ئۆتەشكە لاياقەتسىز دۇر. بۇجەھەتتە ئۇنى شۇنداق قىلالايدۇ دەپ پەرەز قىلىپمۇ بولمايدۇ.

ئۈچىنچى: خرىستىئان دىنى ھەر قاچان پوپ، روھانىيلاردىن ئايرىلالمايدۇ، خرىستىئان دىنىنىڭ نوپوزى دەل كىشىلەر قەلبىگە خالىغانچە ھۆكۈم قىلىدىغان ئاشۇ بىر ئوچۇم روھانىيلارنىڭ نوپوزىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ روھانىيلار ئۆزلىرىنى كۈچ- قۇدرەت ئىشكىلىرىنىڭ ئاچقۇچىغا ئىگە بولغان بىردىنبىر كىشىلەر، ئاسمان بىلەن زېمىنىنىڭ تۇتۇشۇش ھالقىسى، **الله** بىلەن بەندىلەرنىڭ، مۇنداقچە ئېيتقاندا، مۇستەبىد پادىشاھلارنىڭ ۋە دەل شۇ روھانىيلارنىڭ زوراۋانلىقىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تىنىمسىز ئىنتىلىپ كەلگەن ئىنسانىيەتنىڭ ئارىسىدىكى ۋاستەچىلىكنى ئۈستىگە ئالغۇچىلار دەپ قارايدۇ. ھالبۇكى ئىنسانىيەتنىڭ يەنە بىر قېتىم روھانىيلار زوراۋانلىقىنىڭ ئەسىرى بولۇپ ياشاشقا رايى يوق.

تۆتىنچى: خرىستىئان دىنىنىڭ كۆپ سانلىق روھانىيلىرى غەرب مەدەنىيەتىدە بارلىققا كەلگەن، ماددا سۆيەر، شەھۋانىي تۇرمۇش دولقۇنى ئالدىدا مەغلۇب بولدى ھەمدە بۇخىل تۇرمۇشقا ماسلاشتى. ئۇلار كىشىلەرنى بولمىغۇر تۇرمۇش قويىنىدىن تارتىپ چىقماقتا يوق، بەلكى ئۇلار نېمە ئىش قىلسا ئىنجا- ئىنكاسسىز تۇرۇپ ئۇلارغا يول ئېچىپ بەردى. شۇڭا ياۋرۇپا ۋە ئامېرىكا چىركاۋلىرىدىكى پوپلارنىڭ ئەرلەرنى ئەرلەرگە، ئاياللارنى ئاياللارغا نىكاھلاپ قويۇشلىرىنىڭ ھېچ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. ھالبۇكى، بۇخىل قىلمىش ئىنسانلارنىڭ تۇغما تەبىئىتىگە، شۇنداقلا بارلىق ساماۋىي دىنلارنىڭ تەشەببۇسىغا خىلاپ ئىدى. بىز بۇلاردا يەنە شۇنداق ئىشلارنىمۇ كۆردۇقكى بىر قىسىم پوپلار توغرا مەقسەدكە يېتىش ئۈچۈن ناتوغرا ۋاستىلەرنى قوللىنىشقا بولىدۇ دېگەن ئوي بىلەن چىركاۋغا كېلىدىغان ياشلارنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن چىركاۋدا جىنسىي غىدىقلاش خاراكتېرىدىكى ناخشىلارنى ئېيتقۇزدى.

بەشىنچى: ستاتىستىكىلار كۆرسەتكەن ھەم كۆز كۆرۈپ تۇرغىنىدەك، بۈگۈنكى ياۋرۇپا ۋە ئامېرىكا جەمئىيەتلىرىدىكى خرىستىئانلار ئاممىسى ئەمەلىيەتتە ھەقىقى خرىستىئانلار بولماستىن، پەقەت نامدىكى خرىستىئانلار ياكى خرىستىئانلار نىڭ بالا ـ چاقىسى بولۇپ قالغانلىق ۋە ياكى خرىستىئانلار ئىلىدە ياشاۋاتقانلىق بىلەن خرىستىئان بولۇپ قالغانلاردۇر. ئۇلار خرىستىئان دىنىنىڭ ھېچ قانداق ئىدىيە ۋە تۈزۈمگە ئىشەنمەيدۇ، ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرسىدىن قانداق ئىدىيە- ئەقىدىگە ئىگە ئىكەنلىكى سورالغۇدەك بولسا، ئۇنىڭ بېرىدىغان جاۋابى كۆپىنچە: كەچۈرۈڭ، مەن بۇئىشنى ئويلىشىپ باقمىدىم، چۈنكى ئۇ مەن ئۈچۈن مۇھىم ئەمەس، دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ. ئۇلار ئىلاھ، پەيغەمبەر، ئاخىرەت، جەننەت، دەۋزەخ دېگەنلەر توغرىسىدا ئويلىنىپ ئاۋارە بولمايدۇ، ئۇلار ھالال ـ ياھارامنى بىلمەيدۇ، ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئويلايدىغان ۋە ئىنتىلىدىغىنى مۇشۇ دۇنيانىڭ لەززەت، مەنپەئەتلىرى. ئۇلار ئۆزىنىڭ بۇھالىتى بىلەن خۇددى بۇرۇنقى ئەرەب مۇشرىكلىرىغا ئوخشاش «بىزنىڭ مۇشۇ دۇنيادىكى ھاياتىمىزدىن باشقا ھايات يوقتۇر، بىز ئۆلىمىز ۋە تىرىلىمىز (يەنى بىر تەرەپتىن ئۆلۈپ تۇرىمىز ۋە بىر تەرەپتىن تۇغۇلۇپ تۇرىمىز)، بىز قايتا تىرىلمەيمىز» دەۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. بەزى ستاتىستىكىلىق ماتېرىياللاردا دېيىلىشچە، يەكشەنبە كۈنلىرى چىركاۋغا قاتنايدىغانلارنىڭ سانى ئارانلا 5% نى ئىگەللەيدىكەن. يەنە كېلىپ بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى چىركاۋغا قانداقتۇر بىر ئىخلاسمەن دىندارلىقنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئەمەس، بەلكى كۆنۈككەن تۇرمۇش رىتىمىنى ئۆزگەرتىپ بېقىش ياكى دوستلىرى بىلەن كۆرۈشۈش ۋە ياكى يېڭى دوستلارنى تېپىش ۋە باشقىلار ئۈچۈن بېرىشىدىكەن.

ياۋرۇپا ۋە ئامېرىكىدىكى كۆپلىگەن خرىستىئانلارنىڭ ئۆز چىركاۋلىرىنى زېمىن نەرقىدە سېتىۋېتىپ بارغانلىقىنىڭمۇ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق، چۈنكى چىركاۋلارغا كېلىدىغانلارنىڭ كۈنسىرى ئازىيىپ بېرىشى ھەتتا بولمىغانلىقى سەۋەبلىك ئۇلارنى ساقلاپ قىلىشنىڭ ئالاھىدە ئېھتىياجى قالمىغان. بەزىدە بۇنداق چىركاۋلارنى شۇ يەردىكى مۇسۇلمانلار سېتىۋېلىپ مەسجىدلەرگە، ئىسلام مەركەزلىرىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن.

ئالتىنچى: كۆپىنچىلەر غەرب مەدەنىيىتىنى ئىيسا مەسىھكە باغلاپ مەسىھ ـ خرىستىئان مەدەنىيىتى دەپ قارايدۇ (گەرچە ئىيسا بۇنى خالىمىسىمۇ)، ئەمەلىيەتتە ئۇ مەن بۇرۇنمۇ دېگەندەك، قانداقتۇر مەسىھ ئىبنى مەريەم يەنى مەريەم ئوغلى خرىستوسقا باغلانغان خرىستىئان مەدەنىيىتى ئەمەس، بەلكى سىپى ئۆزىدىن مەسىھ دەججال مەدەنىيىتىدۇر. چۈنكى دەججال قارىغۇدۇر، بۇ مەدەنىيەتمۇ ھەم بىر قارىغۇدۇر، ئۇھاياتقا، ئالەمگە، ئىنسانغا دائىم بىر كۆز (ماددىي كۆز) بىلەن قارىغاچقا، ئىنساننى روھى يوق، كائىناتنى خۇداسى يوق، دۇنيانى ئاخىرىتى يوق كۆرۈپ قالىدۇ. مانا مۇشۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن غەرب مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ئۆزىمۇ خرىستىئان دىنىنىڭ ئۇلارغا بىر نىجاتلىق يولى، قۇتۇلۇش تايانچى بولالىشىغا ئىشەنمەيدۇ.

دىمەك، خرىستىئان دىنىنىڭ دەۋرى ئەمدى كەلمەسكە كەتتى، نىتشى ۋە باشقىلار «خۇدا ئۆلدى!» دەپ چۇقان سالغانلىرىدا باشقا بىر خۇدا ئەمەس دەل خرىستىئانلارنىڭ قارىشىدىكى ئۇشبۇ خۇدا (مەسىھ) ئۆلگەن ئىدى. «خۇدا ئۆلدى» دېگەن بۇسۆز ئۆز سالمىقى بىلەن ئىسلامچە ھېسسىيات ۋە ئىسلامچە ئاڭنىڭ جېنىغا تېگىدۇ. چۈنكى بىزنىڭ قارىشىمىز ۋە ئىشەنچىمىزدىكى خۇدا پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ ئىلاھى، پەرۋەردىگارى، پادىشاھىدۇر. ئۇ ئىنسانلارنى يارىتىدىغان، ياشىتىدىغان، ئۆلتۈرەلەيدىغان، تىرگۈزەلەيدىغان زاتتۇر. بۇنداق خۇدا ھېچ قاچان ئۆلمەستۇر، بەلكى ئۇ ئۆلۈم تۇغۇل ئۇيقۇ ۋە مۈگدەكمۇ تۇتمايدىغان مەڭگۈ مەۋجۇت ۋە مەڭگۈ تىرىك تۇرىدىغان بىر زاتتۇر. ئەمما غەرب دۇنياسىنىڭ ياكى خرىستىئانلارنىڭ ئىلاھىغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ قارىشى بويىچە، خۇدا ئۆزىدە گەۋدىلەنگەن ياكى ئىلاھىي روھ بىلەن بىرلەشكەن ئىنساندىن ئىبارەت، يەنە كېلىپ ئۇلار بۇرۇنلا دارغا ئېسىلغان دەپ ھېسابلايدىغان بۇنداق ئىلاھنى ھىلىدىن ئۆلدى دېسە ئۇنىڭ ھېچ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق.

پروفېسسور رىنيە دوبو ئۆزىنىڭ غەرب مەدەنىيىتى تەنقىدىگە بېغىشلانغان «مەنا ئىزدەش»، «تەرەققى قىلىش ۋە يۈكسىلىش خۇراپاتلىقىدىن قۇتۇلۇش» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە مۇنۇلارنى يازىدۇ: «ئەگەر بىز تارىخنى ئاختۇرىدىغان بولساق، ئۇنىڭدا ئۆلۈمسىز مەنا ئىزدەش ئۇرۇنۇشلىرى كۆپلەپ چىلىقىدۇ، ئىنسانلار بۇ مەنا ئىزدەش سەپىرىدە ھەر قېتىم ئۇچراتقان، ئۇلارنىڭ ھاياتىغا مەنا ـ مەزمۇن بېغىشلايدىغان ئۆرنەكلەر تارىخ بېتىدىن ھايالشمايلا غائىب بولدى. قارايدىغان بولساق، ئۆتمۈشتە كۆپلىگەن قىممەتلىك دىنىي، پەلسەپەۋىي، ئىجتىمائىي ئىدىيە ـ مەپكۇرىلەر مەيدانىغا كېلىپ بىر مەزگىل كىشىلەرنىڭ يولىنى يورۇتقان بولسىمۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلار تۈرلۈك پەلسەپە گۇمانخورلۇقلىرىنىڭ، نەتىجىسىز، تار دائىرىدىكى، ئايىغى چىقماس دەـ تالاشلارنىڭ ئەۋرەز پاتقاقلىرى ئىچىدە يوقالدى. خرىستىئان دىنى ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ياۋرۇپا خەلقلىرىگە بەزىبىر ئۈمىدلەر، ئورتاق ئارزۇلارنى ئېلىپ كەلگەن، ئۇلارغا **الله** نىڭ سۆيگۈسى ۋە قورققۇسىغا ئاساسلانغان ئىجتىمائىي تۇرمۇش شەكلى ئاتا قىلغان بىر يېگانە كۈچ سۈپىتىدە مەيدانغا چىققان ئىدى، خرىستىئان دىنى ئىدىيلىرى كىشىلەرنىڭ كۈچ، غەيرىتىنى ئاشۇرۇپ ئۇلارنى گوت ۋە رىم مىمارچىلىق ئۇسلۇبىدىكى چىركاۋ، مۇناستىرلار ۋە باشقا چوڭ قۇرۇلۇشلارنى بىنا قىلىشتەك زور ئىشلار ئۈچۈن ئاممىۋىي سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرەلىگەن ئىدى. بىراق، خرىستىئانلار شۇنىڭدىن كېيىن تۈگىمەس ئىلاھىيەت (مەدرىسە پەلسەپىسى) دە ـ تالاشلىرى بىلەن بولۇپ كەتتى، بۇنىڭ بىلەن سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنى ئاساس قىلىدىغان بۇ روھىي ئەقىدە كۈنسىرى ئۆز سايلىقىنى يوقىتىپ قاتمال، مۇتەئەسسىپ، تەسىر كۈچى يوق بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. ھازىر قارايدىغان بولساق، پۈتكۈل خرىستىئانلارنىڭ ھەر خىل غەلىتە، چۈشىنىكسىز ئىجتىمائىي ئەخلاق قاراشلىرىغا ئىگە تۈرلۈك ـ تۈمەن گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرىمىز. ئىلاھىيەت ياكى مەدرىسە پەلسەپىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار خرىستىئان دىنىنى ھەرخىل چاكىنا قاراشلار (مەسىلەن: «ئادەم ئەلەيھىسسالام خۇدا تەرىپىدىن يارىتىلغان چاغدا ئىگىزلىكى قانچىلىك ئىدى؟»، «پەرىشتىلەر ئۇخلامدۇ ـ يوق؟» دېگەندەك ـ ت) بىلەن كېلىشتۈرمەكچى بولىدىغان پۇچەك پەلسەپە مۇھاكىمىلىرى بىلەن ئاۋارە بولغۇچىلاردۇر» بەلكىم، دوبو ئەپەندى ئىسلامنى ھەقىقى تونۇپ يەتكەن بولسا ئىدى، خرىستىئان دىنىدىن تاپالمىغان نەرسىلىرىنى ئىسلامدىن تولۇقى بىلەن تاپالىغان بولاتتى.

يەھۇدىي دىنى خرىستىئان دىنىدىنمۇ ئاجىزدۇر

خرىستىئان دىنى ئىنسانىيەتنى قۇتقازغۇچىلىق رولىنى ئۆتەشتىن ئاجىز كەلگەن ئىكەن، يەھۇدىي دىنى بۇرۇلنى ئېلىشتىن تېخىمۇ ئاجىز دۇر، بۇنىڭغا ماس ھالدا، يەھۇدىي دىنىنىڭ ئۆزىمۇ ئۆزىنى پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان بىر يېتەكچى دىن دەپ قارىمايدۇ. بۇدىنىنىڭ ئەقىدىلىرىگە بىر خىل كۈچلۈك ھالدىكى مىللەتچىلىك (شوۋىنىزم) خاھىشىنىڭ تامغىسى ئۇرۇلغان بولۇپ، پەقەت ئىسرائىل (يەئقۇب) پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىلا **الله** نىڭ ئەڭ ياخشى، تاللانغان بەندىلىرى، باشقىلار بولسا ئۇلاردىن تۆۋەن تۇرىدۇ، دەپ قارىلىدۇ. مانا مۇشۇنداق مىللەتچىلىك ئىدىيىسىنىڭ كۈچىدىن ئۇلار ئۆزىنى سىرتقا ئېپادىلىمەيدۇ، ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەتكە تاراتقۇدەك نەتەشۋىق ـ تەرغىباتى، دۇنياغا ئېلىپ چىققۇدەك نە بىر تەلىمات ـ ئۆگۈتلىرى تاپقىلى بولمايدۇ. يەھۇدىي دىنىدىكى **الله** مۇ بىز بىلگەن پۈتكۈل ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى ئەمەس، بەلكى پەقەت ئىسرائىل ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭلا پەرۋەردىگارى بولۇپ قالغان. يەھۇدىيلار چۈشەنچىسىدىكى ئاخىرەت بولسا خرىستىئانلار چۈشەنچىسىدىكى خۇدانىڭ پادىشاھلىقىمۇ ئەمەس، مۇسۇلمانلار چۈشەنچىسىدىكى مەڭگۈلۈك جەننەتمۇ ئەمەس، بەلكى بۈيۈك ئىسرائىلىيە پادىشاھلىقىدۇر. «يەھۇدىيلارنىڭ «كونا ئەھدە» دىن ئىبارەت تەۋرات پۈتۈكلىرى ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىلىرىدىن تەركىب تاپقان دىن دەستۇرىدا سۆزلىنىدىغان ئاساسلىق مەزمۇنمۇ يەنە شۇ ئىسرائىلىيە پادىشاھلىقى ۋە بۇ ھەقتىكى شىرىن خىياللار بىلەن تولغان. شۇڭا مىسىرلىق قىبىت (مىسىرنىڭ قەدىمكى يەرلىك ئاھالىسى ۋەھازىرقى ئەرەبلەشمىگەن، ئىسلاملاشمىغان يەرلىك خرىستىئانلارنى كۆرسىتىدۇ ـ ت) يازغۇچى، دوكتور نەزمى لوقا ئۆزىنىڭ «مۇھەممەد: پەيغەمبەرلىك ۋە پەيغەمبەر توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىدە: «يەھۇدى دىنى يەھۇدىلاردىن ئىبارەت بىرلا خەلقنىڭ دىنىدۇر» دېيىشمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. ئۆز دەۋرىدە مۇسا ئەلەيھىسسالام چاقىرىق قىلغان تەۋھىد ئەقىدىسىنى يەھۇدىلارنىڭ

تەۋراتىدا تاپقىلى بولمايدۇ، تەۋراتتا الله نىڭ ئۇبرازى ئىنتايىن دەرىجىدە خۇنۇكلاشتۇرۇۋېتىلگەن، ئۇنىڭغا نادانلىق، قورقۇنچ، ھەسەد، ئاجىزلىققا ئوخشاش ئىنسانلاردا بولىدىغان كەمچىلىك سۈپەتلىرى چاپلانغان («نىسبەت بېرىلگەن» دەپ ئەيىبجەش گەپ قىلىش ئورنىغا چاپلانغان دېيىشكىمۇ بولىدۇ!- ت)، تەۋراتنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ «ئالەمنىڭ يارىتىلىشى» قىسمىنى ئوقۇغانلار بۇنى ياخشى بىلىدۇ.

ئۇلار تەۋراتتا الله ئىنسانلارغا يېتەكچى، بىلدۈرگۈچى قىلىپ ئەۋەتكەن ئۇلۇغ پەيغەمبەرلەرنىڭ نامىنى بۇلغاپ، ئۇلارغا تۈرلۈك بوھتان - يالغانلارنى چاپلاشتى، ئۇلارنىڭ يالغان - ياۋىداقلىرى بىلەن باشقىچە كىشىلەرگە ئايلىنىپ قالغان بۇ ئۇلۇغلار بۇ ئوبرازلىرى بىلەن كىشىلەرگە ئۈلگە- نەمۇنە بولغۇسىز بىر ھالغا چۈشۈپ قالدى. ھەتتا بەزى پىدا گوگ- تەربىيەتچىلەر تەۋراتتىكى ئەخلاققا يات، ناچار مەزمۇندىكى ھېكايىلەرنىڭ سەلبىي تەسىرىنى كۆزدە تۇتۇپ ياش- ئۆسمۈرلەرنى ئۇنى ئوقۇشتىن چەكلىگەن ئىشلارمۇ بولدى.

تەۋرات شەرىئىتىمۇ ئوخشاشلا مىللەتچى شەرىئەت بولۇپ، باشقىلارغا ھارام بولغان ئىشلار يەھۇدىيلارغا ھالالدۇر، مەسىلەن، جازانە قىلىشقا كەلسەك، بۇ يەھۇدىيلار ئارا ھارام بولغان بىلەن يەھۇدى بولمىغانلار بىلەن جازانە قىلىش ئۇلارغا ئىقتىسادىي ئىنسۇدەك ھالال.

ئېخى ئۇلارنىڭ مەككارلىق دەستۇرى بولغان «تەلمۇد» قا كەلسەك، ئۇنىڭ كۆرسەتمىلىرى بويىچە بولغاندا، يەھۇدىيلار دىن نامى ئاستىدا خۇددى ھازىرقى مافىيە (قاراقۇللار گوروھى) لەرگە ئوخشاش تۈرلۈك زوراۋانلىق، تېررورلۇق ۋاستىلىرى بىلەن يەھۇدىي بولمىغان ۋە يەھۇدىيلارغا تەرەپدار بولمىغان بارلىق ئىنسانلارنىڭ قېنىنى تۆكۈش، مال- مۈلكىنى بۇلاپ- تالاشقا تەييار تۇرۇشى كېرەك. چۈنكى باشقا خەلقلەر يەھۇدىيلارغا قۇل بولۇشى، ئۇلارغا خىزمەت قىلىشى، يەھۇدىيلار دۇنياغا خوجا بولۇپ، يەھۇدىيلار سۆزى بويىچە ھايۋانلاردىنمۇ تۆۋەن تۇرىدىغان ئەشۇ خەلقلەرنى بىر ئۆزى باشقۇرۇشى كېرەك. دېمەك، ئىنسانلار ئارا بولىدىغان ئورتاقلىق، باراۋەرلىك، مېھىر- مۇھەببەتنىڭ گۆركارى بولۇپ قالغان بۇ دىن ھېچ قانداق قىلىپ دۇنياۋىي دىن بولۇشقا، دۇنيا خەلقلىرى تۇرمۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىشقا يارىمايدۇ، ئۇنىڭ باشتىن- ئاخىرغىچە بولغان تۈپ نىشانى يەھۇدىيلارنى دۇنياغا ھۆكۈمران قىلىش. ھىلىغۇ يەھۇدىيلار ھازىرغا قەدەر بارلىق ئىنسانلارنى ھەق يولغا يېتەكلەپ ماڭىدىغان بىرەر بۆرچەنلىككە ئىگە بولغىنى يوق، ئەگەر ئىگە بولىدىغان دېگەندىمۇ ئۇلار ئۆزىدىكى شەخسىيەتچىلىك، ئايرىمچىلىق، ئىنسانلارغا بولغان ئۆچمەنلىك، ئاچكۆزلۈك، باشقىلارنى ئېزىش، ئېكسپىلا تاتسىيە قىلىشقا ئامراق بولۇشتەك ئەجەللىك ئىللەتلىرى تۈپەيلى بۇنداق بىر دۇنياۋىي بۆرچىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان بولاتتى. بىز «زىئون دانىشمەنلىرىنىڭ بىتىملىرى» دىكى مەزمۇنلارغا ھەمدە بۈگۈنكى كۈندە پەلەستىن، لىۋانلاردا مانا مۇشۇ يەھۇدىيلارنىڭ قوللىرى بىلەن قىلىنىۋاتقان ۋەھشىيانە قىرغىنلار، ئادەم ئىشەنگۈسىز جىنايەتلەر، زورلۇق - زومبۇلۇقلارغا كۆز تىككىنىمىزدە، بۇ يەھۇدىي دېگەنلەرنىڭ ئىنسانلارنىڭ نىجاتكارلىرى ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئەشەددىي دۈشمەنلىرى ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلىپ قالىمىز. يەھۇدىيلارنىڭ زەكەرىيا، يەھيا، ئىيسا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاملار بىلەن ئۆتكەن قانلىق تارىخىمۇ ئۇلارنىڭ ئىنسانلارغا بۆرچەنلىك (يېتەكچىلىك) قىلالايدىغانلاردىن ئەمەسلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئۇقتۇرۇپ بېرىدۇ. يېغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، بىر پۈتۈن تارىخىي ئىغۋاگەرچىلىك، بۆلگۈنچىلىك قىلىش، بۇزغۇنچى پىكىرلەرنى ئەۋج ئالدۇرۇش، چۈشكۈن ئىدىيە ئېقىملىرى، ئېزىتقۇ پەلسەپىلەرنى پەيدا قىلىش ۋە ئۇلارنى تارقىتىش بىلەن تولغان بۇ خەلق ئىنسانلارنى زۇلمەت قوينىدىن قۇتقۇزۇپ يورۇقلۇققا ئېلىپ چىقالمايدۇ، چۈنكى ھېچ قانداق بىر نەرسە ئۆزىدە يوق نەرسىنى ئۆزگىگە بېرەلمەيدۇ، خۇددى قارغۇ بىراۋغا يول باشلاپ ماڭالمىغاندەك.

ئىسلامدىن باشقا قۇتقازغۇچى يوق

بىز يۇقىرىدا ئىلىم - پەن، پەلسەپەلەرنىڭ ئورتاق ھالدا ئىنسانىيەتنى بۈگۈنكى كۈلپەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلدۇرۇش رولىنى ئۆتىيەلمەيدىغانلىقىنى، بۇيەردە پەقەت دىنلا بىردىنبىر قۇتقازغۇچى بولالايدىغانلىقى، شۇنداقتىمۇ خىرىستىئان ۋە يەھۇدىي دىنلىرىنىڭ ھەربىرى مۇستەقىل دىن بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇرولنى ئۈستىگە ئېلىشتىن ئاجىز كېلىدىغانلىقىنى پاكىتلار بىلەن بايان قىلىپ ئۆتتۇق. ئەمدى قارايدىغان بولساق، بۇ قېيىن رولنى ئىسلامدىن ئۆزگە بىر دىنىنىڭ ئۈستىگە ئالالىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ يەتمەكتىمىز. ئۇنداقتا زامانىمىزدىكى ئىسلام دىنى ساھەسى بۇ ۋەزىپىنى تەلەپكە يارىشا ئورۇندىيالامدۇ؟ ئەگە ئورۇندىيالىسا بەلگىلىك ساندىكى تەرغىباتچى ۋە تەرەپدارلار ئاساسىغا ئىگە ھەرقايسى ئىسلام ئىدىيە ئېقىملىرى ئىچىدە زادى قايسى ئېقىم نۆۋەتتىكى بۇ ۋەكىللىك ئورۇنغا چىقىشنىڭ نامزاتلىق سالاھىيىتىنى ھازىرلىغان؟

ئىسلام دۇنياسىدىكى غوللۇق يەتتە ئېقىم توغرىسىدا

بىز تۆۋەندە ئەستايدىل، پرىنسىپال مەيداندا تۇرۇپ نۆۋەتتە ئىسلام دىنى نامىدىن سۆز ئېچىۋاتقان، ئىسلامنىڭ تۆرلۈك ئىشلار بويىچە قوللاش ياكى قارشى تۇرۇش، ياخشى كۆرۈش ياكى ئۆچ كۆرۈش پوزىتسىيىسىنى ئىپادىلەپ كېلىۋاتقان ئاساسلىق ئىدىيىۋى ئېقىملارنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ ئۆتىمىز. ئىسلام پائالىيىتى ساھەسىدە قاتار ئالغان ھەرقايسى چوڭ ئېقىملار ۋە ئۇلارنىڭ ئىسلامنى ئاڭلىتىش- ئىپادىلەشتىكى خاس تەرەپلىرىنى ئۆگىنىپ چىققىنىمىزدا، ئۇلار ئومۇمەن تۆۋەندىكىدەك يەتتە ئېقىم ھالىدا كۆزگە چېلىقىدۇ . بىز بۇ يەتتە ئېقىمنىڭ ئالتىسىگە تۆپتىن قارشى تۇرىمىز، چۈنكى بۇ ئالتە ئېقىم بىزنىڭ تونۇشىمىز ۋە چۈشەنچىمىز دىكى ھەقىقىي ئىسلامنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. بىز ئۇلاردىن پەقەت بىرلا ئېقىمغا- ئىسلام مەدەنىيلىك ئېقىمىغا ئىشىنىمىز ھەمدە ئۇنىڭغا چاقىرىق قىلىمىز. بىز تۆۋەندە بۇ ئېقىملارنى ئۇلارنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە قىسقىچە بىر قۇر تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز. بىز ئۇلارنىڭ ھەربىرىنى شۇنىڭ تۆپكى خۇسۇسىيىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان بىرخىل ئاتالغۇ ئاستىدا بايان قىلدۇق، ئېنىقكى، بۇ ئاتالغۇلارنىڭ ئوبيېكتى بولۇۋاتقان شۇ كىشىلەر بۇ چاقىقا قەدەر ئۆزلىرىنى بۇنداق ئاتاپ باقمىغان.

تارىخنى كۆشەش ئېقىمى

بۇ ئېقىمدىكىلەرتۆگەل ئىشتا ئۆتمۈشنى كۆشەپ ياشايدۇ. ئۇلار ئاللىبۇرۇن چاينىلىپ، ھەزىم قىلىنىپ بولغان ئۆتمۈشنى يەنە يېڭىباشتىن چاينايدۇ، يا ئۇنىڭغا يېڭى بىرنەرسە قوشمايدۇ. مەلۇمكى، كۆشىگۈچى ھايۋانلاردا بولىدىغان كۆشەشنىڭ پايدىسى كۆپ. ئۇلار ئادەتتە تېز يەپ تاشلىغان، ياخشى چايناپ يۇتمىغان يەملەرنى ئېغىزىغا قايتۇرۇپ كېلىپ يەنە يېڭىۋاشتىن ئالدىرىماي چايناپ يۇمشىتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يېيىلگەن يەمنىڭ سىڭىشى ياخشى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. ئەمما ئۆزىمىزدىن بۇرۇنقى زامانلاردا ئاللىبۇرۇن ھەزىم قىلىنىپ بولغان پىكىرلەرنى يەنە يېڭىدىن كۆشەشكە تۇرۇشتەك پىكرى كۆشمەچىلىككە كەلسەك بۇتولىمۇ يارىماس ھەمدە ئەھمىيەتسىز بىر ئىش. كۆشەش دېگەن بۇ ئىش ھايۋانلار بىلەنلا كەتكىنى تۈزۈك، ئەگەر ئىنسانلاردا بۇ ئىش بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ئۇلارغا ھېچبىر پايدىسى بولمايلا قالماي، بەلكى ئۇ ئەل- ئۇلۇسقا زىيانلىق، چۈنكى بۇ ئىش ئۇلارنىڭ كۈچ- قۇدرىتىنى بىھۇدە خورىتىۋىتىدۇ. بۇيەردە ھەقىقى پايدىسى تېگىدىغان ئىش —— ئۆتمۈشنى، ئۆتمۈشلۈك مىراسلارنى يېڭى نەرسىلەرنى يارىتىشقا خىزمەت قىلدۇرۇشتۇر. بۇ دېگەنلىك، ئۆتمۈش ۋە ئۆتمۈشلۈك مىراسلار ئىسلام ئۇممىتىنىڭ تۆپ گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىپ تۇرغان مەڭگۈلۈك ئۇللۇق (ئاساس) لار، مۇقىم غايە- يەتكۈلەرگە خىزمەت قىلىدىغان يېڭى ئۆسكۈنە، قۇرۇلمىلارنى ياساپ چىقىش ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان، دەۋر ئېھتىياجىغا ئەگىشىپ بىر قىسىم يېڭى ماتېرىياللارنى ئۆز تەركىبىگە قوشۇپ بارىدىغان بىر خام ماتېرىيال زاپىسىدۇر. كۆشىمىچىلىك ئېقىمىدىكى بۇكىشىلەر ئىشلار ئۈستىدە ھەمىشە بۇرۇنقى ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ ئەقلى بويىچە پىكىر يۈرگۈزىدۇ، ھازىرقى رېئال ھاياتتا ئۇچرايدىغان ھەر خىل مەسىلە- تاقاشمىلارغا نوقۇل ئۆتمۈشتىكى دىنىي بىلىملەر يىغىندىسى ئارىسىدىن قارايدۇ. ئۇلار دەۋرىمىزنى شاۋقۇن- سۈرەنگە تولدۇرۇپ تۇرۇۋاتقان ھەرخىل ئېقىم، يۆزلىنىشلەرگە، ھەل قىلىنىشنى كۈتۈپ تۇرغان نۇرغۇن ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. ئۇلار پىكىر قىلىشتا ئەسكىچە(كونىچە)، سۆز قىلىشتا ئەسكىچە، يول تۇتۇشتا ئەسكىچە، ئىشقىلىپ، ھەممە جەھەتتە بىر خىل ئەسكىچىلىكنى، كونىچىلىقنى ئۆزىگە يېپىشتۇرۇۋالغان. ئۇلارچە بولغاندا، ئاشۇ قەدىمىي كىتابلاردا بارلىق سوئالنىڭ جاۋابى، تۆگەل قىيىنچىلىقلارنىڭ چارىسى بار. توغرا، بىز بۇرۇن ئۆتكەن ئىمام - يولباشچى، فەقىھ، دانىشمەنلىرىمىزنىڭ كېيىنكىلەرگە قىممەتلىك بىلىملەرنى، ھۆكۈم ئېلىش ۋەھۆكۈم بېرىشتە قوللىنىلىدىغان تۆرلۈك ئەندىزە قائىدە - بەلگىلىمەلەرنى ئىشلەپچىقىش، يىغىپ توپلاش، ھەرخىل دەلىللەش مىتودلىرى، مول مەزمۇنلۇق سۆز - بايانلار بويىچە بىر باي مىراسنى قالدۇرۇپ كەتكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەت ئۈستىدە ھېچكىم بىلەن دە- تالاش قىلمايمىز. بىراق، ئۇلار دىن ھۆكۈملىرى ئۈستىدە ئىزدەنگەن، ئىجتىھاد (ھۆكۈمسازلىق - دىن بەلگىلىملىرى بويىچە يېڭى، ئىزدەنمە ھۆكۈملەرنى تۇرغۇزۇش- ت) قىلغان بولسا بىز ۋە بىزنىڭ زامانىمىز ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆز زامانىسى ئۈچۈن، بىزنىڭ مۇھىتىمىزنى چىقىش قىلىپ ئەمەس، بەلكى ئۆز زامانىسى مۇھىتىنى چىقىش قىلىپ، بىزنىڭ قىيىنچىلىق، مەسىلىلىرىمىزنى ئەمەس، بەلكى ئۆز دەۋرى تېمىلىرىنى، مەسىلىلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ ئىجتىھاد قىلغان، ئىزدەنگەن. دەل شۇنداق بولغان ئىكەن، بىزمۇ ھەم خۇددى شۇلار قىلغانىنىڭ ئوخشىشىنى قىلىپ ئۆز دەۋرىمىز ۋە مۇھىتىمىزغا كۆرە ئىجتىھاد - ھۆكۈمسازلىق ئېلىپ بېرىشىمىز كېرەك. بىز بۇ ئېقىمنى بويلاپ كېتىۋاتقانلارنىڭ: «بۇرۇنقىلار باشقىلارغا ئىزدەنگۈدەك ھېچ ئىشنى قالدۇرمىغان» دېيىشلىرىگە تۆپتىن قارشى تۇرىمىز. ئەمەلىيەتتە، ئىلگىرىكىلەر كېيىنكىلەرگە ئىزدىنىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن ئاق ساھەلەر، تولدۇرۇشقا تېگىشلىك تالاي بوشلۇقلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. بىز تەبىئىي پەنلەر ساھەسىگە قارايدىغان بولساق بۇنى ياخشى ھېس قىلىمىز. خوش، ئۇنداقتا، ئۇلار قالدۇرغان شۇ ئاق ساھەلەر ۋە بوشلۇقلار ئىلىم- پەن

ساھەسىدە بولغانغا ئوخشاش شەرىئەت پەنلىرى ساھەسى بويىچىمۇ نىمشقا بولمىغۇدەك؟ بولۇپمۇ، بۈگۈنكىدەك تۇرمۇش شەكىللىرى ئۆتمۈشتىكىدىن زور دەرىجىدە پەرق ياسىغان، بۇ ئەھۋال نۇرغۇن دانا ئالىملىرىمىز تەن ئالغىنىدەك فەتۋا- كۆرسەتمىلەرنىڭمۇ ئۆزگىرىشىنى كەسكىن تەلەپ قىلىۋاتقان بىر دەۋردە. نۆۋەتتىكى بۇ ئىجتىھادچىلىق، يېڭىلىق يارىتىش يالغۇز فىقھى (دىنى بەلگىلىمىچىلىك) ساھەسىدىلا بولۇپ قالماستىن يەنە ئەقىدە (ئىسلام دۇنيا قاراش سىستېمىسى)، كالامچىلىق (دىنى ھەقىقەتلەرگە پەلسەپە يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ دەلىللەش ئېلىپ بارىدىغان پەن) ساھەلىرىدىمۇ ھەم بولىشى كېرەك. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھازىر كىشىلەر بۈگۈنكى دەۋر تىلى بىلەن بايان قىلىنغان كالام ئىلمى بىلىملىرىگە تولىمۇ مۇھتاج بولۇپ تۇرماقتا.

ئۆز- ئۆزىنى ئۆلتۈرگۈچىلىك ئېقىمى

بۇ ئېقىمدىكى كىشىلەر ئىسلام مىللىتىنىڭ ئۆز مىللىي ئۆزلۈكى، خاسلىقىدىن ۋاز كېچىپ، دىن، دىنىي سالاھىيەت، شەرىئەت ھەممە ئىلاھىي يېتەكچىلىك دېگەنلەردىن ئادا - جۇدا بولۇپ، دۇنيادا قايسى مىللەت ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ تەرەققى تاپقان، ماددىي مەدەنىيەت سەۋىيىسى ئەڭ ئالدىدا بولسا شۇمىللەتكە قوشۇلۇپ كېتىشىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. بۇنىڭدا ئۇلارنىڭ تايىنىدىغان نەزەرىيىسى «ھەر قانداق بىر مەدەنىيەت بىر پۈتۈن بولىدۇ، بۆلۈنمەيدۇ، شۇڭا ھازىرقى زامان غەرب مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشتىمۇ ئۇنىڭ پەن- تېخنىكا قىسمىنىلا قوبۇل قىلىپ قالغان قىسمىنى قالدۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ، ئۇنى ھامان قوبۇل قىلغان ئىكەنمىز ئۇنىڭ پەلسەپىسى، ئەخلاق ئۆلچەملىرى، ئىدىيىۋى چۈشەنچىلىرى، تەلىم- تەربىيە ئۇسۇللىرى، قانۇن- تۈزۈملىرىدىن تارتىپ بىر پۈتۈن ھالدا قوبۇل قىلىش كېرەك. مەدەنىيەت قوبۇل قىلىشتا قوبۇل قىلىنىدىغان مەدەنىيەتنىڭ ئاچچىقىنىمۇ، تاتلىقىنىمۇ، ياخشى يېرىنىمۇ، يامان يېرىنىمۇ ئورتاق قوبۇل قىلمىغاندا كۆزلىگەن ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولمايلا قالماي يەنە ئۇ مەدەنىيەتنىڭ ئىگىلىرىگە تەرەققىياتتا يېتىشىۋالغىلى بولمايدۇ» دەيدىغان لاۋزا سەپسەتىدىن ئىبارەت. بىز بۇ ئېقىمنى «ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرگۈچىلىك» دەپ ئاتىدۇق. چۈنكى ئۇلار ئالغا سۈرۈۋاتقان مىللەتتىكى مۇسۇلمانلىق سالاھىيەتنى، مىللى ئۆرپ- ئادەت، ئەنئەنىلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، مىللەتنى ئۆزگە مىللەتتىن پەرقلەپ تۇرىدىغان مىللى كىملىك، مىللى ئۆزلۈكنى يوقىتىشىنىڭ ئۆزى ھېچ يەرگە بارماي مانا شۇ ئۆز - ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنگە ئوخشايدۇ. ھەربىر مىللەت ئۆزىنىڭ پۈتۈن بىر مىللەتلىك ئورنىغا يارىشا ھەرقاچان ئۆزىنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى ۋە خاسلىقىنى ساقلاپ قىلىشى كېرەك. ئەگەر ئۇ ھەدىسە خۇددى تۇز سۇدا ئېرىپ كەتكەندەك باشقىلارغا سىڭىپ كېتىۋەرسە، ئۇنىڭ ئايرىم بىر مىللەت دەيدىغان نىمىسى قالىدۇ؟ بۇ ماھىيەتتە بىر مىللەتنىڭ ئۆلگەنلىكى ئەمەسمۇ؟ بولۇپمۇ دىنىي، ئەخلاقىي، مەدەنىي خاراكتېرگە ئىگە بىر دۇنياۋىي بۇرچمەنلىك (مەسئۇلىيەت) ئىگىسى بولغان بىر مىللەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇنداق ئىش ئەڭ چوڭ ئۆزىنى ئۇنتۇش ۋە ئىنكار قىلىش جىنايىتى ئەمەسمۇ؟

بىر مەدەنىيەتنىڭ بىر قىسمىنى قوبۇل قىلىشنىڭ ئۇنىڭ ھەممە نەرسىسىنى قوبۇل قىلىشنى كەلتۈرۈپ چىقارمايدىغانلىقى تارىختىن بۇيان ئىزچىل ئىسپاتلىنىۋاتقان بىر ھەقىقەت. غەربلىكلەرگە قارايدىغان بولساق، ئۇلار ئىسلام مەدەنىيىتىدىكى روھىيەت، ئەخلاق، قانۇنچىلىققا دائىر تەركىبلەرنى قالدۇرۇپ قويۇپ پەقەت ئۇنىڭدىكى تەجرىبىچىلىك ئىلمى يوللىرى، ئىلىم - پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى قوبۇل قىلدى. زامانىمىزدىكى ياپونىيىمۇ دەل غەربلىكلەرنىڭ شۇ ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، غەربنىڭ پەن- تېخنىكىسىنى قوبۇل قىلىپ ئۇنىڭ ئىدېئولوگىيىسى، قىممەت قاراشلىرى، ئەنئەنە- ئۆرپلىرىنى قوبۇل قىلمىدى.

نۆۋەتتىكى مىللى ئىنكارچىلىق ماھىيىتىنى ئالغان ئۆز- ئۆزىنى ئۆلتۈرگۈچىلىك ئېقىمىنى تەشكىل قىلىۋاتقانلار ئوڭ قانات لىبرالىزمچىلاردىن تارتىپ سول قانات ماركسىزمچىلارغا قەدەر بولغان، تۈرلۈك پەلسەپىۋى خاھىشلارغا ئىگە بىر قاتار غەربلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغۇچى گۇرۇھلار بولماقتا. ئۇلار ئۆز- ئارا بەلگىلىك پەرقلەرگە ئىگە بولسىمۇ، ئەمما ئىسلام مەنبەچىلىكىگە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت بىر نوقتىدا ئۇلارنىڭ مەيدانى بىردەك. ئۇلار ئورتاق ھالدا مىللەتنى ئۆز تارىخى سالاھىيىتىدىن چىكىنىپ چىقىشقا، ئۆزىدىن كېچىشكە، تەپەككۇر، قىممەت قاراش، تۇرمۇش ئۇسۇلىدىن تارتىپ ھەممىدە باشقىلارغا تاپ بىسىپ ئەگىشىپ مىڭىشقا چاقىرىق قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزى مىللەتنىڭ تۈپلۈك ئاساسقا ئىگە ئىكەنلىكىگە ۋە ئۇنىڭدىكى يېتەكچىلىك بۇرچى، مەدەنىيەت، مائارىپىنىڭ قىممىتىگە ئىشەنمەيدۇ. ئۇلارچە بولغاندا، مىللەت غەربكە ئەگەشمەي، بارلىق نەرسىنى غەربدىن قوبۇل قىلماي، ئەنئەنە يولىدىن كېتىۋەرسە ھىلىغو تەرەققى قىلىش ئىكەن نورمال ھايات كەچۈرۈشنىڭمۇ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. خەيرىيەتكى، ئۇلار ئۆز تەشەببۇسلىرىدا غەربنىڭ ماددىي ئۈستكۈنە- جابدۇقلىرى، تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش ئەپ - چارىلىرىنى قوبۇل قىلىشنىڭلا گېپىنى قىلغان بولسا ئىدى، بىز بۇنىڭغا تامامەن قوشۇلغان بولاتتۇق. ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ كۆزلەيدىغىنى غەربنىڭ تۈرلۈك پەلسەپە چۈشەنچىلىرى، قىممەت قاراشلىرى، تۈپ ئۆلچەملىرىدىن تارتىپ قوبۇل قىلىپ مىللەتنى ئۆز ئۆزلۈكى، يىلتىزىدىن مەھرۇم قالدۇرۇشتۇر. ئۇلار ئۆزىنىڭ بۇ رەزىل

نىشانىغا يېتىش ئۈچۈن تىرىشىدىغان قاتلاملار بولماقتا. تارىختىكى مۇسۇلمان ئالىملار ئىسلامنى ياخشى چۈشىنىپ ئۇنى ئادەم ئۈچۈن تۈزۈلگەن قانۇنلار بىلەن بىرلەشتۈرگەن، قاتتىق ئىچكى ماھىيىتىنى ئۇنتۇمىغان ھالدا تۈرلۈك ھىلە- نەيرەڭلەرنى ئىشقا سالدۇ. ئۇلارنىڭ تاھا ھۇسەين، سالامە مۇسالارغا ئوخشاش بىر قىسمى ئىسلام مەنبەچىلىكىگە ئوچۇقتىن ئوچۇق قارشى تۇرغان ۋە تۇرۇپ كېلىۋاتقان بولسا، يەنە بىر قىسمىلىرى يۇقىرىقىلاردىن پەرقلىقرەك بولغان قايمۇقتۇرما ئۇسۇللار بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، بىردە قۇرئان ۋەھەدىس تېكىستلىرىنىڭ ئاللىبۇرۇن تارىختا ئايلىنىپ قالغانلىقى توغرىسىدا گەپ ساتسا، بىردە قۇرئاننى ئوقۇشتا ھەدىسچىلىك، تەپسىرچىلىك، يوسۇن- بەلگىلەكچىلىك (فىقھى) ساھەسىدە ئومۇم بىرلىككە كەلگەن كلاسسىك ئۇسۇلغا تايانماستىن، بارلىق قەدىمى ئۇسۇل- رامكىلارنى بۇزۇپ تاشلاپ بىر خىل يېڭىچە، زامانىۋىي ئۇسۇل قوللىنىش كېرەكلىكىنى، دەل مۇشۇنداق ئوقۇش مۇھىتىدىلا ئۇنىڭدىن تېخىمۇ ياخشى ئىلھام - زەۋق ئالغىلى بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئۇلار شۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا قۇرئاندىكى مۇھكەمات (ئۇقۇمى ئېنىق ئايەتلەر) لاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ مۇتەشابىھات (ئۇقۇمى ئېنىقسىز ئايەتلەر) گە ئېسىلىۋالدى، قاراتمىلىقى كەسكىن بولغان ھۆكۈملەرنى بۇرمىلىدى؛ مىللەتنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ ساغلام ھالەتتە ئىكەنلىكى، ئۇلارنىڭ قانداقتۇر بىر ئازغۇنلۇق ئۈستىگە ئۇيۇشمىغانلىقىدىن ئىبارەت چوڭ ئەمەلىيەتنى ئىنكار قىلدى. ئۇلار ئويلىغاندەك بولغىنىدا ھەر بىر شەخسنىڭ ئۆز قىزىقىشى، كۆز قارىشى، خاراكتېرى بويىچە بىردىن يېڭى دىن تۈزۈش ھوقوقى بار بولىدىغان بولاتتى - دە، بارلىق كىشىلەر بىرلىكتە ئۇيۇشقۇدەك ۋە ئەقىدە قىلغۇدەك ئورتاق بىر دىنمۇ بولماي قالاتتى. چۈنكى بۇيەردە ئادەملەرنىڭ ئىگىنى تىزگىنلەپ تۇرىدىغان، يولدىن تايغانلارنى توغرا يولغا قايتۇرۇپ كېلىدىغان ئاساسلار مەۋجۇت بولمايتتى.

مانا بۇ ئۆز- ئۆزىنى ئۆلتۈرگۈچىلىك يولىغا كىرگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى ئىسلامچە ھاياتتىن ۋاز كېچىپ، غەربكە چوقۇنۇپ يۈرگەن بىر توپ كۆرەڭ تەلۋىلەر تەشكىل قىلماقتا. مۇھەممەد ئاركون، مۇھەممەد شەھرۇر، نەسر ئەبۇزەيد، سەئىد ئەشماۋىي ۋە باشقا غەربپەرەستلەرنى ئۇلارنىڭ تىپىك ۋەكىللىرىدىن دەپ بىلىش مۇمكىن.

غەربتىن كەمسىنىش ئېقىمى

بۇ ئېقىمدىكىلەر ئىسلام دىنىنىڭ بارلىق پەلسەپىۋى تونۇشلىرى، قىممەت قاراشلىرى، چۈشەنچە، تۈزۈملىرىنىڭ ھەممىسى غەرب ئېڭى ۋە مەدەنىيىتى بىلەن بىردەك ماسلىشىپ مېڭىشى كېرەك، دېگەن قاراشنى ئالغا سۈرۈش بىلەن ئىسلام دىنىنى بىر گېپى يوغان دەۋاگەرنىڭ ئالدىدا تۇرغان بىچارە جاۋابكارغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. ئۇلارچە بولغاندا ئىسلام دىنىدىن قانداقلا بىر نەرسە غەربنىڭ بىرەر ئۆلچىمىگە خىلاپ كېلىپ قالىدىكەن ئۇ ئىسلامنىڭ يېتەرسىزلىكى، كەمچىلىكى بولۇپ قالىدۇ، ئۇنداقتا بۇنداق كەمچىلىك ۋەيېتەرسىزلىكنى بىرەر باھانە- سەۋەبلەر بىلەن يېپىش كېرەك. ئۇلار شۇنداق قارىغانلىقتىن ئاياللار ساھەسى بويىچە ھىجاب (رومال ياكى ئورانچە) مەسىلىسىگە، ئائىلە بويىچە تالاق ۋە كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش مەسىلىسىگە، ئىقتىسادىي ساھەدە جازانە مەسىلىسىگە، ئەللەر ئارا دىپلوماتىيە ئىشلىرىدا جىھاد مەسىلىسى ۋە باشقا تۈپلۈك ئىسلام مەسىلىلىرىگە قارىتا ئېغىر جازاغا ئۇچراش ئالدىدا تۇرغان جاۋابكارنى قوغداپ قىلىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقان ئادۋوكاتنىڭ ئورنىنى ئالدى.

ئۇلارنىڭ يەنە بىر قىسمىلىرى بولسا تېخىمۇ پاسسىپ بولغان غەرب ۋە غەرب قىممەتلىرىنى ئاقلاش پوزىتسىيىسىدە تۇرۇپ، غەربلىكلەرنىڭ بىزنىڭ زېيىنىمىز ئۈچۈن قىلىۋاتقان ئىش- ھەرىكەتلىرىگە، ئۇلارنىڭ يۇرتلىرىمىزنى بېسىۋېلىپ بىزنى مۇستەملىكە قىلىشلىرىغا شەرىئەتتىن ئاساس تاپماق، دىنى فەتۋالار بىلەن چاپان ياپماقچى بولۇشتى. ياكى مۇنداقچە ئېيتقاندا، ياۋرۇپالىق ياكى ئامېرىكىلىق ئەپەندىگە مۇسۇلمانچە سەللە كەيگۈزمەكچى بولۇشتى. مانا بۇ ئىش بىردە ئۆزىنى كۆلكىگە قويۇش بولسا، بىردە ساددا كىشىلەرنى ئازدۇرۇش ئەمەسمۇ؟ بۇنداق غەربتىن كەمسىنىش، غەربنى ئاقلاش ئېقىمى 20 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ تا ھازىرغىچە ئۇنىڭ ئۇنى ئۆچكىنى يوق. نۆۋەتتە، بانكا ئۆسۈمى ۋە جازانىنى ھالال قىلماقچى بولۇپ، شەرىئەت ساھەسىدە جاڭجال چىقىرىشىپ يۈرگەنلەر، ھاراقنى ھالاللاشتۇرۇش ياكى شەرئىي جازا قانۇنلىرىنى بىكار قىلىش ئۈچۈن تىنىمسىز دە - تالاش قىلىۋاتقانلار ۋە يەنە مۇسۇلمان ئاياللارنى رومال ياكى ئورانچىسىز قويماقچى بولۇپ، ئۇنۇمسىز غەۋغا پەيدا قىلىۋاتقانلار دەل مانا مۇشۇ غەربتىن كەمسىنىش ۋە غەربنى ئاقلاش ئېقىمىنى تەشكىل قىلماقتا.

ئۆتمۈشكە ھەۋەسمەنلىك ئېقىمى

يۇقىرىقى غەربتىن كەمسىنىش ئېقىمى بىر خىل سولچىل ئاغمىچىلىق خاراكتېرىنى ئالغان بولسا، ئۇنىڭغا تۈپتىن قارشى مەيداندىن چىققان بۇ ئېقىم ئوڭچىل ئاغمىچىلىق خاراكتېرىنى ئالغاندۇر. چۈنكى بۇ ئېقىمدىكىلەر ئۆتمۈشتىكى ئىسلام ۋە ئىسلام تارىخى، ئىسلام مائارىپى، ئىسلام مەدەنىيىتى، بۈگۈنكى كۈندىكى ئىسلام ئويغىنىش ھەرىكەتلىرى توغرىسىدا ئېغىز ئاچىدىغان بولسا بولۇشىچە كۆرەڭلىك، پوچىلىق قىلىشقا ئامراق كېلىدۇ، ئۇلار ھەدىسە ئىسلام تارىخىدىكى بۈيۈك سەلتەنەتلەر، شانۇ شەۋكەتلەر، ئىسىل ئۆرنەكلەر توغرىسىدا ئاغزى بېسىلماي سۆزلەيدۇ ـ يۇ ئەمما دەل شۇ ئۇلۇغۋار تارىخ قوينىدا كەچكەن، بىز ھازىرقى كۈندىمۇ تېخى ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ بولالمايۋاتقان، بىزنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيىتىمىزنى ۋەيران قىلغان، نەتىجىدە بىزلەرنىڭ ئىنسانىيەت كارۋىنىنىڭ ئەڭ كەينىدە قىلىپ، 3 ـ دۇنيا ئەللىرى ياكى دېگۈدەك بولسا 4 ـ دۇنيا ئەللىرى قاتارىدا سانىلىپ نومۇس يەپ يۈرۈشىمىزگە سەۋەب بولغان تالايلىغان دىنىي، ئەخلاقىي، ئىدىيۋىي كەمچىلىكلەر، ئەيب ـ نۇقسانلار، ئاپەت ـ زىياندا شلىقلارنى كۆرمەسكە سالىدۇ. ئىلگىرىلەپ ئېيتقاندا، ئۇلار كۆزدىن ساقىت قىلىۋاتقان ئاشۇ تارىخ مەرەزلىرى بىزنىڭ بۈگۈنكى كۈندە باشقىلار سىلىقلاپىراق «تەرەققى قىلىۋاتقان ئەللەر» دەپ ئاتاۋاتقان قالاق ئەللەردىن بولۇپ قىلىشىمىزغا زور تۆھپىلەرنى قوشتى. مەن بۇيەردە بۇنداق دەپ ھەرگىزمۇ ئۆزىمىزنى كەمسىتمەكچى ئەمەسمەن. دېمىسىمۇ تارىختىن بۇيان ئەگەر لايىقىدا، دىنىمىزدا بۇيرۇلغاندەك ئىشلىتەلىسەك، شۇنىڭ بىلەن بىرگە سۆزنى ھەرىكەتكە، تەسىراتنى ئىش ـ ئەمگەككە، قۇرۇق دە ـ دەتالاشنى ئەمەلى ئىشلەشكە، دورامچىلىقنى يېڭىلىق يارىتىشقا، ماكان جەھەتتە مىللەتتىن، زامان جەھەتتە دەۋردىن ياتلىشىشنى ئۇدۇمسۆيەرلىك (ئەنئەنىۋىيلىك) كە، ئىجاتچانلىق، بەرپاچىلىققا ئايلاندۇرالىساق دۇنيا ئەللىرىنىڭ سەركىسى بولۇپ ماڭغۇدەك نى ئىقتىدار، سالاھىيەتلەر بىزدە ئوبدان بار ئىدى. بىز ئەگەر نىشاننى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، نىيەتنى خالىس، تەييارلىقنى پۇختا قىلىپ، بىردەك ئىتتىپاقلاشقان ھالدا، چىن دىلىمىزدىن ئۆزىمىزنى **الله** قا تاپشۇرۇپ، بۇرۇنقى ۋە ھازىرقى خاتالىقلاردىن ئىبرەت ئېلىپ، باشقىلارنىڭ تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىدىن ياخشى پايدىلىنىپ ئۆلگۈرسەك بىزنى ئىنسانلار تارىخىدا ئەسلىنەرلىك ئورۇنغا ئىگە قىلغان ماددىي قۇدرەت، ئىنسانىي قۇدرەت، تارىخىي قۇدرەت، روھىي قۇدرەتلەرنىڭ بەرى بىزدە تەل بولغان بولاتتى، بىراق بۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۆزىمىزنى ئوبدان بىر تونۇشىمىزگە توغرا كېلىدۇ، ئەلبەتتە .

ئۆتمۈشكە ھەۋەسمەنلىك قىلىش بىلەن گىدىيىشىپ يۈرگەنلەرنىڭ كۆپچىلىكى قايسىبىر ئىسلامىي جامائە ياكى تەشكىلاتلارغا مەنسۇب بولغان بىرقىسىم ھىسسىياتچان، ھاياجانچى ئىسلام تەرغىباتچىلىرى بولۇپ، ئۇلار ئادەتتە ئىسلام ساۋاتلىرى، ئىسلام مائارىپى، مەدەنىيىتى، تارىخى بويىچە سىستېمىلىق بىلىم ئالمىغان، شۇنداقلا باشقىلارنى دىيەرلىك چۈشەنمىگەنلىكتىن ئۆزىمىزنىڭ بارلىق نەرسىسنى قىزىل گۈل، باشقىلارنىڭ بارلىق نەرسىسنى تىكەن كۆرۈپ يۈرىدىغان كىشىلەردۇر، ئەپسۇسكى ئۇلار ئۆزىنىڭ ياخشى كۆڭلىنى ھەممىگە تاۋاپ قىلىپ خاتا پىكىرلەر ئىلكىدە ئۆزىنى گول قىلىپ يۈرمەكتە.

تار ئەمەلچىلىك ئېقىمى

بۇلار ئىسلام دىنىنى بىر قۇرۇق شەكىل، جانسىز كۆلەڭگىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۇنى پەقەت ناماز ۋە ئەقىدە ساھەسى بىلەنلا چەكلەپ قويىدۇ، ئىسلامنىڭ جەمئىيەتنى ئىسلاھ قىلىش، مىللەتنىڭ قەددىنى تىكلەش، دۇنيا ئىنسانلىرىنى توغرا يولغا يېتەكلەش، ھاياتنى يېڭىلاشتىكى بۇرچىغا چېتىلىدىغان ھەرقانداق نەرسىنى يوققا چىقىرىدۇ.

ئۆتمۈشتە بىرقىسىم مۇسۇلمانلار دىن ئىشلىرىدا تۈرلۈك بىدئەتلەرنى پەيدا قىلىپ «دىنغا يوقنى قوشۇش» ھادىسىسىنى پەيدا قىلغان بولسا، ئەمدى بۇلار «دىندا بارنى كېمەيتىش» شامىلىنى چىقىرىپ دىنىنىڭ تۈپ نىگىزى ھېسابلىنىدىغان بىر قىسىم مەزمۇنلارنى دىندىن چىقىرىپ تاشلىماقچى بولۇشماقتا. ھالبۇكى بۈيۈك پەرۋەردىگار قۇرئان كەرىمدە ئۆزىنىڭ بىزگە دىنىنى قوشۇلماس ۋە كېمەيتىلمەس تەرزدە تولۇقلاپ ۋە مۇكەممەللەپ بېرىپ بولغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ: «بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى پۈتۈن قىلدىم، سىلەرگە نېمىتىمنى تاماملىدىم، ئىسلام دىنىنى سىلەرنىڭ دىنىڭلار بولۇشقا تاللىدىم» (سۈرە مائىدە 3 ـ ئايەت)، دېمەك، بۇ يەردىكى پۈتۈنلەش قوشۇش ياكى ئېلىۋېتىشنى قوبۇل قىلمايدىغان دەرىجىدىكى مۇكەممەللىكنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ ئېقىمدىكىلەر ئىسلامنىڭ قانۇن ـ تۈزۈمى بولمىغان ئەقىدە، دەۋلەت كۈچى يوق تەرغىبات، كۆرەش قىلىنمايدىغان تىنچلىق، كۈچسىز ھوقوق، تۇرمۇشقا ئارىلاشمايدىغان ئىبادەتگۈيلۇق، تالاقى بولمىغان نىكاھ، بۇدۇنيادىن ئايرىلىپ قالغان بىر ئاخىرەت دىنى بولۇشنى ئىستەيدۇ. ئۇلار شۇنداق قىلىپ ئىسلام دىنىنى بۇرمىلاپ، ئۇنى ماھىيىتى خىرىستىئانچە ئەمما نامى ئىسلام بولغان بىر يېڭى دىنغا ئايلاندۇرماقچى. بۇنداق دېيىشىمنىڭ سەۋەبى شۇكى دەل خىرىستىئان دىنىدا قانۇن ـ

تۈزۈم يوق، جازا بەلگىلىمىلىرى يوق، رىئال تۇرمۇشقا قاتنىشىش يوق، تالاق، جىھاد، دەۋلەت، ھۆكۈمەت دېگەنلەر تېخىمۇ يوق. تېخى ئىنجىلغا قارىغۇدەك بولسىڭىز بۇتوغرىدا كۆرىدىغىنىڭىز «قەيسەرنىڭ ھەققىنى قەيسەرگە، خۇدانىڭ ھەققىنى خۇداغا تاپشۇرۇڭلار» (مۇقەددەس كىتاب، ئۇيغۇرچە نەشرى، 403 ، 404 - بەت) دېگەن سۆزلەر بولىدۇ. بۇ دىن ھاياتنى ئىككىگە بۆلۈۋىتىدۇ، ئىنساننى بولسا بىردە قەيسەرگە تەئەللۇق قىلىپ، ئىككىگە ئايرىپ تاشلايدۇ. شۇنداق بولغاندا، دىن خۇدانىڭ ياكى كونكرېتراق ئېيتقاندا چىركاۋ ۋە روھانىيلار ھاكىمىيتىنىڭ ئىشى، دۇنيانىڭ، كۈندىلىك ھاياتنىڭ ئىشلىرى بولسا قەيسەرنىڭ، مۇنداقچە ئېيتقاندا دەۋلەت ياكى قايسىبىر ھاكىمىيەت ئاپپاراتىنىڭلا ئىشى بولۇپ قالىدۇ. ئەمما ئىسلام دىنىنىڭ تونۇشىدا بولسا پۈتكۈل ئالەم ۋە ئۇنىڭدىكى بارلىق نەرسە، ھەرقانداق بىر پادىشاھلىق ۋە پادىشاھنىڭ ئۆزى، ھەرقايسى قەيسەرلەر ۋە ئۇلارغا تېگىشلىك دەپ قارالغان نەرسىلەرنىڭ بەرى يېگانە پەرۋەردىگار الله نىڭدۇر.

تار ئەمەلچىلىك ئېقىمىنى شەكىللەندۈرۈۋاتقانلار قۇرئاندا دېيىلىۋاتقان، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام چاقىرىق قىلغان، ساھابىلەر ۋە ئۇلاردىن كېيىنكىلەر ھەمدە ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ئىسلام ئالىملىرى چۈشەنگەن ئىسلام دىنىنىڭ ئۆزىگە ئوچۇقتىن - ئاشكارا قارشى تۇرمايدىغان، ئەمما ئىسلام دىنىنى ئىسلام نامى ئاستىدا تۇرغۇزۇپ ئۆزگەرتىۋەتمەكچى بولىدىغان (ھالبۇكى ئىسلام ئۇلار ئويلىغاندەك بولماستۇر) بىر تۈرلۈك ئىلمانىيەچىلەر (ئىلمانىيە - secularism - دىندىن سىرت دەۋلەتچىلىك ئىدىيىسى) نىڭ ئۆزى بولۇپ قېلىۋاتماقتا. شۇنى ياخشى بىلىش كېرەككى، ئىسلام دىنى بىرلا ئاندا ئەقىدە ھەم قانۇن (شەرىئەت)، ئىبادەت ھەم ئىجتىمائىي ئالاقە، دەئۋەت- تەرغىبات ھەم دەۋلەت، ھەق - ھوقوق ھەم كۈچ - قۇدرەت، دىن ھەم دۇنيا، كۆرەش ھەم ئىزدىنىش، مائارىپ ۋە مەدەنىيەتتىن تەركىب تاپقان ھەممە ساھەلىك بىر خىل مۇكەممەل يېتەكچىدۇر.

ئىسلام شۇنداق بىر يېتەكچىدۇركى، ئۇ ئىنساننىڭ بۆشۈكتىن تۆشۈككىچە، بەلكى تۇغۇلۇشتىن بۇرۇندىن تا ئۆلگەندىن كېيىنگىچە بولغان بارلىق ھايات مۇساپىسىغا ھەمراھ بولۇپ بارىدۇ، مەيلى ئۇ بىر يېڭى تۆرەلمە ياكى بوۋاق، ئۆسمۈر ياكى ياش، ئوتتا ياش ياكى چال، ئەر ياكى ئايال، تەنھا ياكى ئائىلىدار، شەھەر - كەنتتە ياشايدىغان ياكى تاغ- تۈزلەڭدە ياشايدىغان، مەھكۇم ياكى ھاكىم، باي ياكى كەمبەغەل، ياۋايى ياكى مەدەنىي ئىنسان بولسۇن ھەرقانداق ئەھۋالدا بۇ يېتەكچىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئىنسانلار قانداق بىر قانۇن- تۈزۈم ۋەياكى بەلگىلىمىلەرنى تۈزمەكچى بولسىمۇ يەنە مۇشۇ يېتەكچىگە تايىنىدۇ. بۇ يېتەكچى ئىنسانلارغا يول كۆرسىتىدۇ، بەلگە- دىققەتلىكلەرنى بىكىتىپ بېرىدۇ، ئۆيدە، تالادا، ئىشقىلىپ قانداقلا بىر جايدا بولمىسۇن ئۇ كىشىلەرنى تۈرلۈك خاتالىقلاردىن ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرىدۇ. چۈنكى بۈيۈك پەرۋەردىگار ئۆز كىتابى بولغان قۇرئان كەرىمنى بارلىق ئىشلارنى بايانلىغۇ ۋە ئايرىغۇ قىلىپ چۈشۈرگەن «ساڭا بىز كىتابنى (يەنى قۇرئاننى) ھەممە نەرسىنى (يەنى كىشىلەر موھتاج بولىدىغان دىنى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى) چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان، (دىللارغا) ھىدايەت، (بەندىلەرگە) رەھمەت، مۇسۇلمانلارغا مەڭگۈلۈك سائادەت بىلەن خۇش خەۋەر يەتكۈزىدىغان قىلىپ نازىل قىلدۇق» (سۈرە نەھل 89 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى).

ئۇرۇشقاقلىق ئېقىمى

بۇ ئېقىمدىكىلەر ئىسلامنى ئۆزيولىغا كىرمىگەن بارلىق ئادەم بىلەن دۈشمەنلىشىپ، ئۆچەكىشىپ ئۆتىدىغان بىر تىپىك ئۇرۇشقاققا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. بۇلار چۈشەنگەن ئىسلام دىنىدا مېھرىبانلىق، كەڭچىللىك، تىنچ سۆھبەت ئېلىپ بېرىش، پاكىت بىلەن قايىل قىلىش دېگەن ئىشلار يوق، بارى بولسا مۇسۇلمان بولمىغانلار بەلكى تەقۋادار مۇسۇلماندىن بولالمىغانلار، ئۆزى تەقۋادارلاردىن بولسىمۇ كۆز قارىشى بۇلارغا ماسلاشمايدىغانلار، ئەمەلدارلار، ئەدەبىيات- سەنئەت ساھەسىدىكىلەر بىلەن جەڭگە چۈشۈشكە تەييار تۇرۇشتۇر. بىرەر ئايال رومال ئارتقان بولسا، ئۇنىڭغا - نېمە ئۈچۈن پۈركەنچە سالمىدىڭ، دەپ قويۇش، بىر قىسىم ئەقىدە ياكى فىقھى مەسىلىلىرىدە گېپىگە كۆنمىگەنلەرگە مۇشت كۆتۈرۈپ چىقىش بۇلارنىڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى.

بۇلار دائىم باشقىلار بىلەن ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرىدۇ، ھە دېسە ئەرزىمەس باھانىلەر بىلەن ئۆزلىرىگە ھەققى دۈشمەن بولمىغان كىشىلەرگىمۇ قىلىچ كۆتۈرۈپ قويىدۇ، ئۇلار مۇنداقچە ئېيتقاندا، دۈشمەنسىز ئۇرۇش، مەيدانسىز جەڭ قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئولتۇرسا، قوپسا ئويلايدىغىنى دىنىنىڭ تارماق، شاخچە مەسىلىلىرى ئۈستىدە غەۋغا، دە - تالاش قوزغاش بىلەن كىشىلەر دىققىتى، ئويىنى تۈپكى، مەركەزلىك مەسىلىلەرگە ئەمەس، ئىككىلەمچى، تارماق مەسىلىلەرگە، ماھىيەتكە ئەمەس، شەكىلگە، كېلىشىلگەن مەسىلىلەرگە ئەمەس، ئىختىلاپلىق، كېلىشىلمىگەن مەسىلىلەرگە بۇرىۋىتىش. بۇلار ئېلىپ چىقىۋاتقان ئىسلامنىڭ شەكلى ئۇلارنىڭ ئاشۇ تار، بىكىنمە مۇھىتىغىلا ماس كېلىدۇكى ھەرگىزمۇ بۈگۈنكى 21 - ئەسىر شارائىتىدا شەرق ۋە غەرب دۇنياسى ئۈچۈن ئورتاق ۋە مەڭگۈلۈك بولغان بىر قىبلىنەما بولۇشقا يارىمايدۇ.

بۇلار بىلىدىغان ئىسلام بولسا دىنغا چاقىرىش ئىشلىرىدا زوراۋانلىق، مۇنازىرىدە قوپاللىق، مۇئامىلىدە توڭلۇق، ئۇسۇلدا

يىرىكلىك قىلىشتىن باشقىنى بىلمەيدۇ. ئۇ خۇددى قورام تاشقىلا ئوخشايدىغان بىر قاتمال ئىسلامدۇركى ئۇنىڭ ئالدىدا چۈشەنچىلەر، قاراشلار كۆپ خىللىقىغا يول قويۇلمايدۇ، ئىزدىنىشكە، يېڭى يوللارنى قىدىرىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، بىرلا خىل قاراش، بىرلا خىل ئىدىيىدىن باشقا نەرسىگە ئورۇن يوق، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ بىرەر قارىشى خاتا بولۇپ قالغۇدەك بولسىمۇ يەنىلا توغرا، باشقىلارنىڭ بىرەر قارىشىنىڭ توغرا بولۇپ قالغۇدەك يېرى بولسىمۇ ئۇ يەنىلا خاتا بولىۋېرىدۇ.

بۇ ئىسلامدا قانۇن، بەلگىلىمە چىقىرىشتىن باشقا، بۇ چىقىرىلغان قانۇن، بەلگىلىمىلەردە ھەرخىل جازا، قىيناقلاردىن باشقا گەپ يوق.

بۇ ئىسلامدا دىندا پىكىر ئىختىلاپى بارلارغا كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىنمايدۇ، ئۇلار بىلەن سەممى يوسۇندا تىنچ سۆھبەت قۇرغىلى بولمايدۇ، شۇنىڭدەك، سىياسى ساھەدىمۇ ئۆكتىچى كۈچلەرنىڭ بولىشىغا يول قويۇلمايدۇ.

بۇ ئىسلام ئاياللارغا گۇمان كۆزى بىلەن قارايدۇ، ھېچقاچان ئۇلاردىن خاتىرجەم بولالمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆيدىلا ئولتۇرۇشىنى، خىزمەت قىلماسلىقىنى، تەشۋىق- تەرغىبات ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا قاتناشماسلىقىنى، سىياسى سايلاملاردا بىرەر تۈرلۈك ئەمەل ئورنىغا نامزاتلىققا كۆرسىتىلىش تۈگۈل باشقىلارغا ئاۋازمۇ بەرمەسلىكىنى تەشەببۇس قىلىدۇ.

بۇ ئىسلامدا بايلىقلارنى تەقسىم قىلىشتا ئادىللىق يوق، سىياسى ئىشلاردا بولسا شورا (كېڭەش) تۈزۈمى يولغا قويۇلمايدۇ، خەلققە ئەركىنلىك بېرىلمەيدۇ، چوڭ ئوغرى، قاراقچىلار قىلغان - ئەتكەنلىرىدىن سوراققا تارتىلمايدۇ، لېكىن بۇ ئىسلامنىڭ قىلىدىغان چوڭ ئىشى كىشىلەرنى دىنىنىڭ ئىبادەت، ئىجتىمائى مۇناسىۋەت توغرىسىدىكى ئىختىلاپ ئۈستىدە قالغان ھەرخىل تارماقچە فىقھى مەسىلىلىرىنى چۆرىدىگەن، قىلىپمۇ تۈگىتىپ بولغىلى بولمايدىغان تالاش - تارتىش ۋە جاڭجاللارغا سېلىپ قويۇش.

بۇ ئىسلامدا ھارام ئىشلارغا تۇرۇپ بولمايدۇ، ئۇ ھاراملىق چېكىتىنى ئۇرغان نەرسىلەرنىڭ كۆپلىكىدىن تۇرمۇش، ھاياتلىق بىر ھاراملار دۆۋىسى بولۇپ قالغىلى تاس قالىدۇ، بۇ ئىسلامنىڭ دەۋەتچى، يازارلىرىنىڭ تىلى ۋە قەلىمىگە ئەڭ بالدۇر كېلىدىغىنى «ھارام» دېگەن سۆزدۇر.

ئىسلام دىنى مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنىپ ئۆتكەن، كۆپىنچە ھاللاردا نىيىتى ياخشى بولسىمۇ ئەمما خاتا چۈشەنچىلەر ئىچىگە قامىلىپ قالغان بىر قاتار ئىسلام پەرزەنتلىرى ئىپادىلەۋاتقان ئالتە خىل شەكىلنى ئۆزئىچىگە ئالغان قارا تىزىملىك تۈرلىرىنىڭ ھەرقاندىقىغا چۈشۈپ قالىدىكەن، ئۇنىداقتا ئۇ ھەرگىزمۇ يوقالغان ياكى يوقۇلۇشقا قاراپ كېتىۋاتقان بىر مەدەنىيەتنىڭ قۇتقازغۇچىسى ياكى ئۇنىڭ مۇنەۋۋەر ۋارىسى بولۇشىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ.

مەدەنىيلىك ئېقىمى

مانا بۇمەدەنىيلىك ئېقىمى بىز ئادەتتە (ئىجابىي مۆتىدىللىك) ئېقىمى دەپ ئاتاۋاتقان، ھەم ئۆزىمىز مەنسۇپ بولغان ئېقىمنىڭ دەل ئۆزىدۇر. بۇ ئېقىمنىڭ تونۇشىدىكى ئىسلام بولسا يۇقىرىقى ئالتە خىل ئېقىمدىكىدىن تۈپتىن پەرقلىنىدۇ. بۇيەردىكى ئىسلام ئىجابىي يول تۇتقان، ئەخلاقنى ئۆلچەم قىلغان، دۇنياغا يۈزلەنگەن، ئىنسانپەرۋەرلىككە باي، ئىلاھىي غايىنى تۈپ نىشان قىلغان، بىر خىل ئۆزگىچە بولغان مەدەنىي يېتەكچىلىكتۇر. بىز بۇ مەدەنىي يېتەكچىلىكنىڭ ئاساسى ۋە ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا كىتابىمىز ئاخىرىدا تېگىشلىك چۈشەنچىلەرنى بېرىپ ئۆتىمىز. ئەمدى بۇيەردىكى مەدەنىيلىك ئېقىمىغا كەلسەك، بۇ ئېقىم مۇسۇلمانلارنى ئەسلىدىكى ساپ ھالىتىگە قايتۇرۇپ كېلىدىغان، ئۇلارنى تۈنۈگۈندىن ئىبرەت ئالىدىغان، بۈگۈنىگە كۆز يۈگۈرتىدىغان، ئەتىسىدىن ئۈمىدۋار كىشىلەرگە ئايلاندۇرۇدىغان بىر زور كۆرەشكە سەپەرۋەر قىلىش يولىدا جىددى ئەمگەك قىلماقتا. بۇكۆرەشنىڭ مەقسىدى بۇزۇش ئەمەس قۇرۇش، بۆلۈۋېتىش ئەمەس بىرلەشتۈرۈش، تالاش - تارتىش ئەمەس قول سېلىپ ئىشلەش، ئالقىش كۈتۈش ئەمەس تۆھپە يارىتىش، رەھمەت ئېيتىش ئەمەس بېرىش - بېغىشلاش، تارىخنى كۆشەش ۋەئۇنىڭغا ئىچىكىپ ئولتۇرۇش ئەمەس ئىجاد قىلىش، يېڭىنى يارىتىشتۇر. ئۇنىڭ باشتىن ئاخىرغىچە بولغان پرىنسىپى: قاتتىق قوللۇقلۇق ئەمەس ئېلىلقلىق، چەتكە قېقىش ئەمەس چىقىشقاقلىق، توقۇنۇشۇش ئەمەس ھەمكارلىق، يېقىنلىشىشتۇر.

بۇ ئېقىم بىزدىكى ساپا، بىز بەرپا قىلغان مەدەنىيەت، ئىگە بولۇپ تۇرغان ئىمكانىيەتلەرنىڭ قىممىتىنى يۈكسەك باھالاش بىلەن بىرگە تۈنۈگۈنكى ئەجەللىك خاتالىقلىرىمىز، بۈگۈنكى كۈندە گەۋدىلىنىۋاتقان ناچارلىقلىرىمىزنىمۇ تەڭ كۆرۈپ يېتىدۇ. بىراق، بۇجەرياندا ھەرگىزمۇ دانىچە نەرسىنى گۈمبەز قىلىپ كۆرسەتمەيدۇ، ناچار تەرەپلىرىمىزنى زورايتىپ، بىزنى ئۆزىمىزدىن ئۈمىدسىزلەنمەس ھالغا چۈشۈرۈپ قويمايدۇ. چۈنكى ئۇ ھەر ئىشقا ئۆز لايىقىدا پوزىتسىيە تۇتۇشقا تىرىشقاچقا، ئەمەلىيەتنى يوپۇتۇشقا قارشى تۇرغاندەك، ئۇنى كۆپتۈرۈشكىمۇ ئوخشاشلا قارشى تۇرىدۇ.

بۇ ئېقىم دەسلەپ جەمالۇددىن ئافغانى، مۇھەممەد ئەبدۇھ، رەشىد رىزا قاتارلىق بۈيۈك ئىسلام بىرلىكى (پان ئىسلامىزم) تەرغىباتچىلىرىدا ئوخشىمىغان شەكىللەر بىلەن گەۋدىلەنگەن بولسا، كېيىن بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ زور ئىسلام ھەرىكىتىگە

ئايلانغان ھەمدە يەتمىش نەچچە دۆلەت ۋە رايوندا ئەگەشكۈچىلىرى بولغان «مۇسۇلمان قېرىنداشلار» تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى، ئىسلام قەھرىمانى، مۇنەۋۋەر ئىسلاھاتچى ھەسەن بەننا ھەمدە ئۇ باشلىغان ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكىتى قوينىدا ئۆسۈپ يېتىلىپ، كۆرەش سېپىنىڭ تايانچ كۈچلىرىگە ئايلانغان مۇستاپا سىبائى، ئەبدۇلقادىر ئەۋدە، مۇھەممەد غەززالى، سەييىد قۇتۇب، ئەبدۇلھەلىم ئەبۇ شۇققە قاتارلىق مەرھۇملار، ئۇندىن باشقا ھىلىغىچە ئۇلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ كېلىۋاتقان تالايلىغان بايراقدارلارنىڭ قولىدا ئۆز تەرەققىياتىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى ۋە كەلمەكتە. سۇدان ئىسلام مىللى فرونتى، تۇنىستىكى گۈللىنىش پارتىيىسى، ئوردانىيەدىكى ئىسلام ھەرىكىتى فرونتى، يەمەندىكى ئىسلاھات ۋە ئىتتىپاقلىق پارتىيىلىرى مۇسۇلمان قېرىنداشلار پارتىيىسىدىن بارلىققا كەلگەن شۆبە پارتىيە، تەشكىلاتلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بۇ ئىقىمغا ۋارىسلىق قىلغان ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرغانلار قاتارىدا يەنە ھىندى يېرىم ئارىلى بويىچە ئەڭ چوڭ ئىسلام جامائەسىنى بەرپاقىلغان، شەرق ۋە غەرب بويلاپ كەڭ تارقالغان بىر قاتار ئىلمى ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى، غەرب مەدەنىيىتىنى ھەقىقى پاراسەت ۋە ئەقىل كۆزى بىلەن تەنقىد ئاستىغا ئالغان ئىسلام مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ بىرى ئەبۇلئەئلا مەۋدۇدىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىش مۇمكىن. شۇنىڭدەك، ئالجىرىيە خەلقىنىڭ مۇسۇلمانلىق ۋە ئەرەبلىك ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قېلىش ۋەكۈچەيتىش يولىدا زور خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن، ئالجىرىيە خەلقى ۋە جەمئىيىتىنىڭ فرانسۇزلاشتۇرۇلىشىغا قارشى ئۇنتۇلماس كۆرەشلەرنى ئېلىپ بارغان، ئالجىرىيە «ئالىملار ئۇيۇشمىسى» نى قۇرۇپ چىققان ئەبدۇلھەمىد بادىس ۋە شەيخ بەشىر ئىبراھىملار، ئالجىرىيەلىك مەشھۇر مۇتەپەككۇر مالىك ئىبنى نەبى، تۈركىيەدە باش كۆتۈرۈپ چىققان نەجمۇددىن ئېرباكان باشچىلىقىدىكى «رىفاھ» (گۈللىنىش) پارتىيىسى قاتارلىقلارمۇ ئوخشىمىغان شەكىل ۋە رەۋىشلەر بىلەن مانا شۇ ئىسلام مەدەنىيلىك ئېقىمى سېپىنى تەشكىل قىلغان شەخس ۋە تەشكىلاتلاردۇر.

بۇ يەردە يەنە ھىندىستاندىكى «ئالىملار كېڭىشى» گە ئوخشاش مەدەنىيلىك ئېقىمى يولىدىن كېتىۋاتقان بىر قىسىم ئىلمىي ھەمكارلىق ۋە دەۋەتچىلىك تەشكىلاتلىرى بولۇپ، ئۇلار مەنپەئەتلىك كونىلىقلار بىلەن ياخشى يېڭىلىقلارنى ئوبدان بىرلەشتۈرەلەيدۇ، تارىخى مىراسلاردىن پايدىلىنىشتا مىغزىنى ئېلىپ شاكىلىنى قويالايدۇ. مەسىلەن، ئۇلاردىن - شىبلى نۇئمانى، سۇلايمان نەدەۋى، ئەبۇل ھەسەن نەدەۋى قاتارلىق نامايەندىلەر دەل شۇنداق قىلالىغان ۋە بۇ جەھەتتە ئۈلگە تىكلىگەن كىشىلەردۇر.

يۇقىرىقىلار قاتارىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتەرلىك يەنە بىر تەشكىلات بار، ئۇبولسىمۇ ئامېرىكىنىڭ ۋاشىڭتون شەھىرىگە جايلاشقان «دۇنيا ئىسلام ئىدىيىسى ئىنىستىتوتى» دۇر. ئۇنىڭدا دوكتۇر ئەبدۇلھەمىد ئەبۇسۇلايمان ۋە دوكتۇر تاھا جابىر ئۇلۋانى ۋە ئۇلارنىڭ ئىككى قېرىنداشىغا ئوخشاش ساپالىق كىشىلەر پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاساسلىق خىزمەت نىشانى — ئىجتىمائىي ۋە گۇمانىزملىق پەنلەر ساھەسىدىكى بىلىملەرنى ئىسلاملاشتۇرۇش بولماقتا، ئۇلار بۇساھەدە ئاز بولمىغان كىتابلار، تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى چىقارغان.

باشتا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ ئېقىمنىڭ قارىشىدىكى ئىسلام قانداقتۇر مۇئەييەن بىر دەۋر، مۇئەييەن بىر يۇرت، مۇئەييەن بىر مەزھەب ياكى گۇرۇھقا خاس ئىدېئولوگىيە ئەمەس. ئۇ بارلىق ئىسلام ساھەسىگە تالىق بولغان، بىر پۈتۈن ئىسلام ئومۇميلىقىنى چىقىش قىلىدىغان ئىسلامدۇر.

ھەممىمىزگە ئايدىڭ بولغىنىدەك، قۇرئان، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ساھابىلەرنىڭ سۈننىتىدە ئەكس ئەتكەن، ئۆلچەملىك، «تۈنجى ئىسلام» نىڭ تەشەببۇس قىلىدىغىنى ئاسانلاشتۇرۇش، ئىلھام - ئۈمىدلەندۈرۈش، مېھرىبانلىق، تونۇشۇش، چىقىشقاق بولۇش، سۆھبەتلىشىش بولغانكى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ تەتۈرسى بولغان ئەمەس. بۇ ئىسلام شەكىلگە ئەمەس ماھىيەتكە، تالاشقاقلىق ئەمەس ئەمەلچانلىققا، مەنمەنلىك ئەمەس تۆھپىكارلىققا، تەقلىدچىلىك ئەمەس ئىجتىھاد - يېڭىلىق يارىتىشقا، قاتماللىق ئەمەس ئىسلاھاتقا، يەڭگىلتەكلىك ئەمەس ئەستايىدىللىققا، ئاشقۇنلۇق ياكى پاسسىپلىققا ئەمەس نورماللىق، ئوتتاھاللىققا تەرغىب قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىنىدىغىنى تەۋھىدنى چىقىش قىلغان ئەقىدە، ئىخلاسنى چىقىش قىلغان ئىبادەت، پۇختىلىقنى چىقىش قىلغان ئەمەل، ياخشىلىقنى چىقىش قىلغان ئەخلاق، ئېستېتىك زەۋقنى چىقىش قىلغان ئەدەبىيات، ئادالەتنى چىقىش قىلغان قانۇنچىلىق، قېرىنداشلىقنى چىقىش قىلغان مۇناسىۋەتتۇر. مانا بۇلاردىن بارلىققا كېلىدىغان بىر پۈتۈن نەتىجە تەڭشەلمىلىك ۋە مۇكەممەللىك روھىنى تېرەك قىلغان بىر ئۇلۇغ مەدەنىيەت شەكلى بولىدۇر.

مەن مەدەنىيلىك ياكى «مۆتىدىللىك» نامى ئاستىدىكى بۇ ئېقىم ۋە ئۇنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا بۇرۇنقى ئەسەرلىرىمدە كۆپلەپ توختالغانمەن. ھازىرمۇ يەنە تېما مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ توغرىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەر بولسام، نوقتىلىق قىلىپ شۇنداق دېيىش مۇمكىنكى، بۇ ئېقىمنىڭ قىلىۋاتقىنى كونىنى يېڭى بىلەن بىرلەشتۈرۈش، مۇقىم قىممەتلەر بىلەن ئۆزگىرىشچان قىممەتلەر ئارىسىنى مۇۋاپىق تەڭشەش، تارىخىي مىراس ۋە قەدىرىيەتلەردىن ئوزۇق ئېلىش ئاكتىپلىقى، ھازىر (بۈگۈن) بىلەن تەڭ قەدەم مېڭىش، كەلگۈسىنى ئىلغۇلاش(كۆرۈپ يېتىش)، ئىسلام دىنىنى ئالەم قانۇنىيەتلىرى ساۋاتدارلىقى (خەبەر دارلىقى)، شەرىئەتتىكى مەقسەد - نىشانلار ساۋاتدارلىقى، ھالقىلار ئارا تەڭشەش ئېلىپ

بىرىش ئۇسۇللىرى ساۋاتدارلىقى، ئالدىن قىلارلىق ياكى مۇھىم ئىشلار ساۋاتدارلىقى، رېئاللىقنىڭ ماھىيىتى ساۋاتدارلىقى قاتارلىق ساھەلەرگە قەدەر قانات يايغان بىر خىل يېڭىچە ساۋاتدارلىق ياكى چۈشەنچە ئاساسىدا، يوپيۇتۇش ۋەكۆپتۈرۈشتىن، قاتماللىق ھەمدە يەڭگىلتەكلىكتىن، ئىسلامنىڭ تۈپ ماھىيىتى ۋە ئۇنىۋېرسال رولىنى پارچىلىۋېتىشتىن خالى ھالدا تەكشى ۋە كۆپ ياقلىمىلىق چۈشىنىپ چىقىش ۋە شۇنىڭغا ئۇرۇنۇش دېمەكتۇر. بۇتوغرىدا تېخىمۇ تەپسىلىيرەك تونۇشقا ئېرىشمەكچى بولغانلار مېنىڭ مۇشۇ تېمىغا بېغىشلانغان باشقا مەخسۇس ئەسەرلىرىمگە قارىسا بولىدۇ.

مۇسۇلمانلاردىكى مەدەنىي يېتەكچىلىك سالاھىيىتى توغرىسىدا

مۇسۇلمانلار ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت يېتەكچىسى بولالامدۇ؟
خرىستىئان ۋە يەھۇدى دىنلىرى بەلكى توغرىراقىنى ئېيتقاندا خرىستىئان ۋە يەھۇدىيلارنىڭ ئىنسانىيەتنى بۈگۈنكى غەرب مەدەنىيىتىنىڭ چىركىن مەھسۇلى بولغان مەنپەئەتپەرەستلىك، شەھۋانىيلىق، ماددا سۆيەرلىكنىڭ ئوت- يانغىنلىرى ئارىسىدىن قۇتقۇزۇپ چىقىشقا قۇربىتى يەتمەس ئىكەن، ئۇنداقتا، ئىسلام دىنى ئۇلار ئىككىسى ئۈستىگە ئالالمىغان بۇ رولنى ئۆز ئۈستىگە ئالالامدۇ؟ ياكى مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، مۇسۇلمانلاردا ئامېرىكىلىق سىياسى مۇتەپەككۇر ساموئېل خانتىڭتوننىڭ سوزى بويىچە «مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى» ئەسرى ياكى فرانسىيلىك ئىسلام مۇتەپەككۇرى جارودىينىڭ سۆزى بويىچە «مەدەنىيەتلەر دىئالوگى» ئەسرى دېيىلىۋاتقان بۇ ئەسىردە ئىنسانىيەت ئالدىغا ئېلىپ چىققۇدەك بىرەر ھەرىكەت ھازىرلىقى ياكى مەدەنىي رىجەسى بارمۇ؟ جاۋاب: ئەلبەتتە بار، بىز مۇسۇلمانلاردا بىز باشتا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن «ئىسلام مۆتىدىللىكى» ئېقىمى ئەكس ئەتتۈرۈپ كېلىۋاتقان «ئىسلام مەدەنىي يېتەكچىلىكى» دىن ئىبارەت بىر ئۇلغار مەدەنىيەت ھەرىكىتى ئۆزىنىڭ بۇ ساھەدىكى ئالدىنقى ۋە بىردىنبىرلىك نامزاتلىق ئورنىنى شەرەپ بىلەن نامايەن قىلىپ تۇرماقتا. مەن بۇ يەردە يېقىنقى يىللاردىن بېرى مەتبۇئات يۈزىدە كۆپ ئىشلىتىلىۋاتقان «ھەرىكەت»، «قۇرۇلۇش» (مەشرۇئ) سۆزى ئورنىغا يېتەكچىلىك (رىسالە) سۆزىنى قوللىنىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم .

بىزدىكى مەدەنىي يېتەكچىلىك سالاھىيىتى قىل سىغماس ھەقىقەت

شۇ بىر ھەقىقەتتىن قەتئىي ئىككىلەنمەسلىك كېرەككى، بىز مۇسۇلمانلار ئۆزگىچە بولغان بىر مەدەنىي يېتەكچىلىك بۇرچىنى ئۈستىمىزگە ئالغان. بۇ بىر ئۇنىۋېرسال، كۆپ قىرلىق بۇرچ بولۇپ، تۆۋىنى شەخسنى تۈزەشتىن باشلانسا، يۇقىرىسى بەختىيار ئائىلە قۇرۇش، جەمئىيەتنى ئىسلاھ قىلىش، مىللەتنى يېڭىلاپ قۇرۇش، دەۋلەت بەرپا قىلىش، ئاخىرىدا دۇنياۋىي تىنچلىق ۋە ئۇبدانچىلىقنى بارلىققا كەلتۈرۈشكىچە بېرىپ تاقىلىدۇ، مانا بۇلار الله ئۆز پەيغەمبىرىگە: « (ئى مۇھەممەد!) سېنى بىز پۈتۈن ئەھلى جاھان ئۈچۈن پەقەت رەھمەت قىلىپلا ئەۋەتتۇق» (سۈرە ئەنبىيا: 107 - ئايەت) ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى ھەققىدە: «مەن بىر توغرا يولغا باشلىغۇچى رەھمەتمەن» دېگەنلىرىنىڭ ئىشقا ئېشىشىدىكى تۈپ كاپالەتتۇر.
مەن بۇيەردە كاتتا ئىككى ئىسلام مۇتەپەككۇرى ئالجىرىيەلىك مالىك ئىبنى نەبى بىلەن مىسىرلىق سەييىد قۇتۇب ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن، مەدەنىيەتنىڭ ئەسلى ئىسلامغا تەئەللۇق نەرسە ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى سۆھبەتنى ئەسلەپ ئۆتكۈم كېلىدۇ. بىر يىللاردا سەييىد قۇتۇب ئۆزىنىڭ بىر كىتابىنى «مەدەنىيلەشكەن ئىسلامىي جەمئىيەت توغرىسىدا» دېگەن نام بىلەن چىقارغان بولسا، كىتابىنىڭ كېيىنكى نەشرىدە ئۇنى«ئىسلامىي جەمئىيەت توغرىسىدا» دەپ ئۆزگەرتكەن ۋە بۇنىڭ سەۋەبىنى مۇنداق چۈشەندۈرگەن: بىر جەمئىيەتنىڭ ئىسلام خاراكتېرىنى ئېلىپ، ئىسلام ياكى مۇسۇلمانلار ئېنىقلىمىسى بىلەن ئاتىلىشىنىڭ ئۆزىلا، ئۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ھەقىقى مەدەنىيەت بولغان ئىسلام ئاساسىدا ئاللىبۇرۇن مەدەنىيلىشىپ بولغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئىسلامنىڭ ئۆزىلا ئەينى بىر كەم - كۈتىسىز مەدەنىيەتتۇر. ئۇنىدىن باشقا ئىنسانلارغا يېقىپ كېلىۋاتقان قايسى بىر مەدەنىيەت بولمىسۇن، ئۇ بەرىبىر ساختىدۇر. سەييىد قۇتۇپ ئۆزىنىڭ بۇسۆزلىرىگە سادىق بولغان ھالدا مەشھۇر كىتابى «يول بەلگىسىدە»[1] نىڭ بىر بۆلۈمىگە «ئىسلام بىر خىل مەدەنىيەتتۇر » دەپ ماۋزۇ قويغان. مەن ئىسلامنىڭ توغرا بىلەن خاتا، ساختىلىق بىلەن چىنلىقنى ئايرىشتا باشقا بارلىق مەدەنىيەتلەر ئۈچۈن ئۆرنەك مەدەنىيەت ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەت ئۈستىدە سەييىد قۇتۇب بىلەن ھەم پىكىر بولسامۇ، بىراق، بۇ، مۇتەپەككۇر مالىك ئىبنى نەبىنىڭ سۆزى بويىچە، بىر ئىسلامىي جەمئىيەتكە نىسبەتەن «مەدەنىيلەشكەن» دېگەن سۈپەتداشنى ئىشلىتىشنى چەتكە قاقمايدۇ. چۈنكى بۇمەدەنىيلىشىش قانداقتۇر يوقتىن بارلىققا كېلىۋاتقان ئەمەس، بەلكى كۆمۈلۈپ قالغاندىن كېيىن ئېچىلىۋاتقان، جايىنى تېپىۋاتقان بىر سۈپەتنى ئىپادىلەيدۇ . بۇخۇددى الله نىڭ قۇرئان كەرىمدە: «مەيلى ئىككى قانىتى

---

[1]بۇ كىتاب «يول بۇ يەردە» دېگەن ئىسىم بىلەن 1998 - يىلى ئىستانبۇلدا نەشر قىلىنغان — نەشرىياتتىن.

بىلەن ئۇچىدىغان ئۇچار قۇش بولسۇن» (سۈرە ئەنئام: 37 - ئايەت) دېگىنىدەك ئىش بولۇپ، بۇ قانداقتۇر ئىككى قانىتى بىلەن ئۇچىدىغان بىر قۇش بىلەن بىرگە ئۇنىڭ بىلەن ئۇچالمايدىغان يەنە بىر بىر قۇشنىڭ بارلىقىنى ئۇقتۇرمايدۇ، ئەلبەتتە.

بىر ئىسلاملاشقان جەمئىيەتكە «مەدەنىيلەشكەن» جەمئىيەت نامىنى بېرىشنىڭ ئۆزى بۇنداق بىر جەمئىيەتنىڭ يادروسى بولغان ئىسلام دىنىنىڭ بىر بۆلۈك كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلىۋاتقان ۋە تەسۋىرلەۋاتقاندەك، ئاتالمىش گىرېك پەلسەپىسى، رىم قانۇنى، فارىس مەدەنىيىتى، ھىندىستان ھېكمىتى، جۇڭگو سەنئىتى قاتارلىق مەدەنىيەت نەمۇنىلىرىدىن ھېچقانداق ئەسەر يوق بىر مۇھىتتا بارلىققا كەلگەن ياۋايىلىق - بەدەۋىيلىك دىنى ئەمەس، بەلكى ئەزەلدىن مەدەنىيەت، بىلىم، مائارىپ، ساپا دىنى بولغانلىقىنى ئاشكارىلاپ تۇرىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن مەن يۇقىرى ئىشەنچ ئىلكىدە شۇنداق دېيەلەيمەنكى، بىزدىكى ئالاھىدە بولغان مەدەنىي يېتەكچىلىك، ئەگەر ئۇنى ياخشى ئېلىپ چىققۇچىلار بولغان تەقدىردە، شۇ تاپتا پاكىتلار ئۆزگىچە قاتتىق مۇھتاج بولۇۋاتقانلىقىنى دەللەپ تۇرۇۋاتقان دۇنيانىڭ، بولۇپمۇ بۈگۈنكى كۈندە ئۇچۇر- ئالاقە تېخنىكىسى، گېن تېخنىكىسى، ئېلېكترون سانائىتى، ئالەم تېخنىكىسى، ئاتوم تېخنىكىسى ساھەلىرىدە ھەيران قالارلىق تەرەققىياتلارنى ئىشقا ئاشۇرغان غەرب دۇنياسىنىڭ ئالدىغا تولىمۇ تەنتەنە بىلەن چىقالايدۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ شەرەپلىك رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ.

بۇ يېتەكچىلىك غەربلىكلەرگە ئىماننى بېرىش بىلەن ئۇلاردىن پەننى تارتىۋالمايدۇ، دىننى بېرىش بىلەن دۇنيادىن مەھرۇم قويمايدۇ، ئاسمانغا ئۇلاشتۇرۇش بىلەن زېمىننى ئاۋات قىلىشتىن چەكلىمەيدۇ، ۋەھيى نۇرىنى بېرىش بىلەن ئەقىل نۇرىدىن قۇرۇق قويمايدۇ، ياراتقۇچى (خالىق) غا يېقىنلاشتۇرۇش بىلەن يارالغۇچىلار (مەخلۇقلار) دىن يىراقلاشتۇرۇۋەتمەيدۇ.

بىز ئۈستىمىزگە ئالىدىغان يېتەكچىلىكنىڭ يىگىرمە ئاساسى

بۇ مەدەنىي يېتەكچىلىك بىر يۈرۈش ماھىيەتلىك ئاساسلار بويىچە ئۆز رولىنى كۆرسىتىدۇ. مەن بۇلارنى ئۈچ يىل بۇرۇن ئامېرىكىنىڭ دېترويت شەھىرىدە ئېچىلغان ئىسلام قۇرۇلتىيىغا سۇنغان لېكسىيەمدە ئوتتۇرىغا قويغان ئىدىم. تۆۋەندە بۇ يىگىرمە ئاساسنى تىزىمچىلاپلا ئاتاپ ئۆتىمەن:

1 - ئىنسان تۇغما ئېگىگە ئۇيغۇنلاشقان
2 - ئەمگەكچانلىققا تۈرتكە بولىدىغان ئىبادەت يېتەكچىلىكى
3 - ۋەھيى بىلەن يېتەكلىنىدىغان ئەقىل يېتەكچىلىكى
4 - ئىمان بىلەن بىرىككەن ئىلىم - پەن يېتەكچىلىكى
5 - ئەمەل بىلەن يانمۇيان بارىدىغان ئىمان يېتەكچىلىكى
6 - ئۆزى ئەمەل قىلىش بىلەن بىرگە ئۆزگىنىمۇ تەرغىب قىلىش يېتەكچىلىكى
7 - ئاخىرەت تەييارلىقىدىكى بۇ دۇنيا يېتەكچىلىكى
8 - روھتىن كۈچ ئالىدىغان تەن يېتەكچىلىكى
9 - ھەقىقەتنى قوغدىغۇچى كۈچ يېتەكچىلىكى
10 - ياخشى ئادەمدىكى ياخشى ئىقتىساد يېتەكچىلىكى
11 - مەجبۇرىيەتلەر بىلەن تەڭكەش ماڭىدىغان ھوقوق يېتەكچىلىكى
12 - ئېزگۈلۈك، پەزىلەتكە خىزمەت قىلىدىغان ئەركىنلىك يېتەكچىلىكى
13 - ئىنساننى يۈكسەلدۈرگۈچى ئەخلاق يېتەكچىلىكى
14 - ئائىلە ھەم جەمئىيەتتە تۈزۈك شەخس يېتەكچىلىكى
15 - شەخسنىڭ ھوقوقىنى دەپسەندە قىلمايدىغان جەمئىيەت يېتەكچىلىكى
16 - دۇنياغا يۈزلەنگەن مىللەت يېتەكچىلىكى
17 - دىننى ئىجرا قىلىدىغان دۆلەت يېتەكچىلىكى
18 - ياخشىلىقنى ئىشقا ئاشۇرغۇچى قانۇن - تۈزۈم قۇرۇلۇشى يېتەكچىلىكى
19 - ياخشىلىق قىلىشنى تايانچ قىلغان ئادالەت يېتەكچىلىكى
20 - ئەخلاق نورمىلىرىدىن ئايرىلمايدىغان سەنئەت يېتەكچىلىكى

مەدەنىي يېتەكچىلىكىمىزنىڭ بۇ يىگىرمە ئاساسىنىڭ ھەر بىرىنى يېشىپ چۈشەندۈرۈش قىسقا گەپ بىلەن تۈگىمەيدۇ، شۇڭا بۇ يەردە پەقەت تۈر نامىنى كۆرسىتىش بىلەنلا چەكلىنىمىز. الله بۇيرىسا بۇ توغرىدا باشقا ئورۇندا مەخسۇس توختالغۇمىز.

بۇمەدەنىي يېتەكچىلىكنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى

بىز مۇسۇلمانلار ئېلىپ بارىدىغان بۇ مەدەنىي يېتەكچىلىكنىڭ خاس ئاساسلىرى بولغاندەك، ئۇنى مۇستەقىل ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە قىلىپ تۇرۇۋاتقان خۇسۇسىيەتلەرمۇ ئەلبەتتە بولىدۇ. بىز بۇتوغرىدا كۆپ يىللار بۇرۇن «ئىسلامنىڭ ئومۇمىي ئالاھىدىلىكلىرى» دېگەن بىر ئەسەرنى يازغان. بۇتوغرىدا ئىزدەنمەكچى بولغانلار شۇ ئەسەردىن كۆرسە بولىدۇ. ئۇنىڭدا ئىسلامنىڭ ئومۇمى خۇسۇسىيەتلىرى تۆۋەندىكى: ئىلاھىيلىق، ئىنسانىيلىق، كۆپ تەرەپلىملىك، مۆتىدىللىك، ئەمەلىيەتچانلىق، ئېنىقلىق، ئىزچىللىق ۋە ماسلىششچانلىق ـ دىن ئىبارەت يەتتە نوقتىنى چۆرىدىگەن ھالدا بايان قىلىنىدۇ. بىز بۇ يەردە ئۇلاردىن پەقەت «مۆتىدىللىك» ياكى مۇنداقچە ئېيتقاندا «تەڭشەكچانلىق» تۈرى توغرىسىدا بىر ئاز توختىلىش بىلەن بىرگە ئىسلامنىڭ يەنە بىر چوڭ ئالاھىدىلىكى بولغان «تولۇقتۇرۇشچانلىق» ئالاھىدىلىكى توغرىسىمۇ قىسقىچە توختىلىمىز.

ئوتتۇرا ھاللىق ۋە تەڭشەكچانلىق يېتەكچىلىكى

ئىسلام مەدەنىي يېتەكچىلىكى ئىنسانىيەتكە تەڭشەكچان ۋە تولۇقتۇرۇشچانلىقنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ بەرگەن بىردىنبىر يېتەكچىلىك دەپ قاراشقا ھەقلىقبىز. بىز بۇيەردە دەۋاتقان تەڭشەكچانلىق ئىنسانىيەتنىڭ تۇرمۇش ساھەسى ۋە ياكى بۇرمىلانغان دىنلار ساھەسىدە قوللىنىلغان ئەندىزىلەرنىڭ ھەرقانداق بىرى ساقلىنالماي كەلگەن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ياكى سەل قاراش، ئاشقۇنلۇق ياكى پاسسىپلىقنىڭ ھېچبىرىگە ئېغىپ كەتمەي، ئىككى ھالەت ئارىسىدىكى نورماللىقنى ساقلاش دېمەكتۇر. بۇ قۇرئان كەرىم تىلى بىلەن ئېيتقاندا «ئەسسىراتۇلمۇستەقىم ـ توغرا يول» بولىدۇ. ھەر بىر مۇسۇلمان كۈنلىكى ئون يەتتە قېتىم خۇدادىن تىلەيدىغان بۇ يول **الله** نىڭ غەزىپىگە يولۇققانلار (يەھۇدىيلار) ھەمدە ئېزىپ كەتكەنلەر (خرىستىئانلار) نىڭ يولىدىن تۈپتىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. كىرى كەلگەندە بۇ يولنى **الله** قۇرئان كەرىمدە؛ «**الله** ئاسماننى ئېگىز ياراتتى. ئۆلچەمدە زۇلۇم قىلماسلىقىڭلار ئۈچۈن، **الله** تارازىنى بېكىتتى، ئۆلچەمدە ئادىل بولۇڭلار، تارازىدا كەم بەرمەڭلار» (سۈرە رەھمان: 7، 8، 9 ـ ئايەتلەر) دېگەندىكى زۇلۇم قىلىش، ھەددىدىن ئېشىشتىن ھەمدە كەم بېرىشتىن بىردەك خالى بولغان «تارازا» سۈپىتىدە چۈشەنۈۋالساقمۇ بولىدۇ . ئايەتتە دېيىلىۋاتقان زۇلۇم قىلىش دەل چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ۋە تاپتىن چىقىشنى كۆرسەتسە، كەم بېرىش سەل قاراش، ئۆلچەمگە يەتكۈزمەسلىكنى كۆرسىتىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ـ بىرىدىن قىلىشمايدىغان ناچار، نەپرەتلىك قىلمىشلاردۇر.

ئۆزىدە تەڭشەكچان ۋە تولۇقتۇرۇشچان بولۇش ئالاھىدىلىكىنى ھازىرلىغان بۇ يولدا ئادەتتە نۇرغۇن كىشىلەر بىر ـ بىرىگە چوت يىقىن كەلمەيدىغان قارمۇ قارشى نەرسىلەر دەپ قاراپ كېلىۋاتقان بىر قاتار ئۇقۇملارنىڭ «ئۆز ئارا ئۇچرۇشۇش» ى تولىمۇ ئۇيغۇنلۇق ھالدا ئىشقا ئاشقان. لېكىن، بۇ ئۇيغۇنلۇق ئۇچرۇشۇش ھەر بىر نەرسىنىڭ ئۆزىگە مۇناسىپ دائىرە ۋە كۆلەمگە ئىگە بولۇشى ۋە بىر ـ بىرىنى بېسىپ كەتمەسلىكى ئاساسىدا، باراۋەر نىسبەتتە بولغان. بۇئادىل تەڭشەكچانلىقنى ئومۇمەن مۇنداق 20 تۈر ئارا نىسبەتلەشكەن 10 نوقتا بويىلاپ چۈشىنىشكە بولىدۇ:

1 ـ ئىلاھىيەرۋەرلىك بىلەن ئىنسانىيەۋەرلىك ئارىسىدىكى
2 ـ ۋەھىي بىلەن ئەقىل ئارىسىدىكى
3 ـ روھ مايىللىقى بىلەن ماددا مايىللىقى ئارىسىدىكى
4 ـ دۇنيا سۆيەرلىك بىلەن ئاخىرەت سۆيەرلىك ئارىسىدىكى
5 ـ غايىۋىيلىك بىلەن ئەمەلىيەتچىللىك ئارىسىدىكى
6 ـ ئۆتمۈشكە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن يۈزلىنىش ئارىسىدىكى
7 ـ مەسئۇلىيەت بىلەن ئەركىنلىك ئارىسىدىكى
8 ـ ئەگەشمىچىلىك بىلەن ئىجادىيلىق ئارىسىدىكى
9 ـ بۇرچ بىلەن ھوقوق ئارىسىدىكى
10 ـ مۇقىملىق بىلەن ئۆزگىرىشچانلىق ئارىسىدىكى تەڭشەكچانلىق.

مانا بۇ تەڭشەكچانلىقلار مۇسۇلمانلارنى ئۆزگە خەلقلەردىن ئايرىپ ھەمدە ئۇلارنى جاھان خەلقلىرى ئارا ئۇستازلىق ئورنىغا ئىگەقىلىپ تۇرغان تۈپ ئالاھىدىلىكلەردۇر. **الله** نىڭ قۇرئان كەرىمدە بۇلارغا قارىتا: « شۇنىڭدەك (يەنى سىلەرنى ئىسلامغا ھىدايەت قىلغاندەك) كىشىلەرگە (ئۆتكەنكى ئۈممەتلەرگە) گۇۋاھچى بولۇشۇڭلار ئۈچۈن ۋەپەيغەمبەرنىڭ سىلەرگە گۇۋاھچى بولۇشى ئۈچۈن، بىز سىلەرنى ئوتتۇراھال (ياخشى) ئۈممەت قىلدۇق» (سۈرە بەقەرە 143 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى) دېيىشىدىمۇ دەل مۇشۇ نوقتا كۆزدە تۇتۇلغان. بىز قاراپ باقىدىغان بولساق، بۇ ئوتتۇراھاللىقنىڭ مۇسۇلمان كىشىلەر

تۇرمۇشى، ئىسلاملاشقان ئائىلە، جەمئىيەت ۋە خەلقلەر ھاياتىدىلا گەۋدىلىنىپ قالماستىن، بەلكى ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئىپادىلىنىشى ۋەبۇندىكى ھەممىباپلىقتىمۇ نوقتىلىق ھالدا گەۋدىلەنگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

تولۇقتۇرۇشچان يېتەكچىلىك

بۇ يەردىكى تولۇقتۇرۇشچانلىق يۇقىرىقى تەڭشەكچانلىقنىڭ ئەكسىچە، ئىنسانىيەتنىڭ زېمىننى گۈللەندۈرۈش، **الله** نىڭ خەلىپىسى بولۇپ ۋە ئۇنىڭغا قۇلچىلىق قىلىپ ياشاشنىڭ ھۆددىسىدىن لاياقەتلىك چىقىشى ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان، بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان، ئۆز ئارا بىر- بىرىنى تولۇقلايدىغان ئىشلارنى ئەمەلى ھالدا بىرلەشتۈرۈش دېمەكتۇر، بۇنى نوقتىلىق قىلىپ مۇنداق ئىپادىلەش مۇمكىن:

پەن- بىلىم ۋە ئىمان
ھەقىقەت ۋە كۈچ
ئەقىدە ۋە ئەمەل
تەشۋىقات ۋە دۆلەت
تەربىيە ۋە قانۇن
ئىماني چەكلىمە ۋە قانۇني چەكلىمە
ماددىي ئىختىراچىلىق ۋە ئەخلاقىي يۈكسەكلىك
ھەربىي كۈچ- قۇدرەت ۋە مەنىۋي روھ

دېمەك، مەيلى ئىسلام دىنى ۋە ياكى ئەمەلىي تۇرمۇشتا بولمىسۇن، يۇقىرىقىلار ئارىسىدا ھېچ قانداق قارشىلىق بولماستىن، بەلكى ھەرقانداق ئەھۋالدا بىرى يەنە بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان ۋە تولۇقلايدىغان، ھەممىسى تەڭ بولۇشقا تېگىشلىك تايانچلاردۇر. ئىسلام دىنى قوغلىشىدىغان ھايات شەكلى ئەنە شۇلارسىز ئۆز مۇكەممەللىكى ۋە بىجىرىملىكىنى تاپالمايدۇ. ئىنسانلار تەرىپىدىن بارلىققا كەلتۈرۈلگەن تۈرلۈك تۈزۈملەرنىڭ زور بىر كەمچىلىكى شۇيەردىكى، ئۇلاردا ھەر قايسى نوقتىلارغا تەڭ ئېتىبار بېرىلمەيدۇ، ئومۇملۇق نەزەردە تۇتۇلمايدۇ. مەسىلەن، بۇلاردىن ئىقتىساد ۋە ئىشلەپچىقىرىش ساھەسىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇنىڭ دائىم كۆڭۈل بۆلۈدىغىنى قورساق تويغۇزۇش بولىدۇ، ئەقىل تويغۇزۇشقا كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. كۆڭۈل بۆلدى دېگەندىمۇ ئۇ ئەقىلنى روھى ئوزۇق بىلەن ئەمەس، ئاللىقانداق بىر ماددىي بىلىم، ماددى ساۋاتلار بىلەن تويغۇزماقچى بولىدۇ. ئۇ مەملىكەتلەر، شەھەرلەر ئارىسىدىكى باردى - كەلدىلىك ئالاقىنى راۋانلاشتۇرۇشلارغا كۆڭۈل بۆلىدۇ - يۇ خەلقلەر، ئۇلۇسلار ئارىسىدىكى ئىجتىمائىي ۋە روھىي ئالاقە، ئالماشتۇرۇشلارغا كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. ھەممىدىن بەك يامان بولغىنى، ئۇ ئىنسان بىلەن ئۇنىڭ پەرۋەردىگارى ئارىسىدىكى ئالاقىگە كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. ئەمما بۇجەھەتتە كائىناتنىڭ خوجايىنى بولغان **الله** نىڭ يولى - ئىسلامغا قارايدىغان بولساق، باشقىچە بىر مەنزىرىنى كۆرىمىز . ئۇنىڭدا ئىنساننىڭ ھەر بىر ئېھتىياجى - جىسمانىي، ئەقلىي، روھىي ئېھتىياجلىرى تەلتۆكۈس قاندۇرۇلغان، ئىنسانغا ئۇنىڭ ھەرقايسى ھالەتلىرى - يەككىلىك، ئائىلىدارلىق، جەمئىيەت ئەزاسىلىق، گراژدانلىق ھالەتلىرى بويىچە تېگىشلىك كۆڭۈل بۆلۈنگەن ؛ ئۇنىڭدا ھەر بىر ئىنسان تىپى ۋە ئۇنىڭ ياش باسقۇچى بويىچە ئىجرا قىلىدىغان قانۇنى بەلگىلىمە، يول - يورۇقلار شۇنداق ئىنچىكە ۋە تەپسىلىي ھالدا كۆرسىتىپ بېرىلگەن. ئۇ يەنە شۇنداقلا، بىر ئۈلگىلىك جەمئىيەت، ئىنسانىيەتكە ياخشىلىق ئېلىپ كېلىدىغان، ئۇلارنى توغرا يولغا يېتەكلەيدىغان ئۈممەت، نامازنى ئىجرا قىلىدىغان، زاكاتنى ئادا قىلىدىغان، ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقتىن توسىدىغان دۆلەت بەرپا قىلىش قاتارلىقلارغىمۇ يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بەرگەن.

ئىسلامدىكى بىلىم ۋە ئىماننىڭ بىر - بىرىنى ئۆز ئارا تولۇقتۇرۇش ئالاھىدىلىكى

ئىسلامدىكى بىر - بىرىنى ئۆز ئارا تولۇقلاش ئەھۋالىنى ئۇنىڭدىكى بىلىم ۋە ئىماننىڭ بىر - بىرىنى ئۆز ئارا تولۇقتۇرۇش ئەمەلىيىتىدىن ئەڭ گەۋدىلىك ھالدا كۆرۈپ يەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدا بىلىم بىلەن ئىمان دائىم يانمۇ يان تۇرىدۇ. ئىسلامىي جەمئىيەتتە باشقا جەمئىيەتلەردە بولغان ۋە بولىدىغان بىلىم بىلەن دىنىنىڭ توقۇنۇشۇپ قىلىشى يۈز بەرمەيدۇ. بۇجەھەتتە ياۋرۇپانىڭ ئوتتۇرا ئەسىر تارىخىنى ۋاراقلاپ باقىدىغان بولساق، ئۇ پەيتلەردىكى ياۋرۇپا جەمئىيىتىنىڭ ئالىملار ۋە تەتقىقاتچىلارغا قارىتا كەڭ كۆلەملىك قىرغىن يۈرگۈزۈش، زىيانكەشلىك قىلىش بىلەن تولغانلىقىنى كۆرىمىز. شەيخ مۇھەممەد ئەبدۇھ ئۆزىنىڭ «ئىلىم ۋە مەدەنىيەت نوقتىسىدىن ئىسلام ۋە خرىستىئانلىق» دېگەن ئەسىرىدە خرىستىئان دىندارلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردە ئېلىپ بارغان ئادەم ئىشەنگۈسىز جىنايەتلىرىگە ئائىد بىر قاتار ئەمەلىي پاكىتلارنى كەلتۈرۈپ ئۆتىدۇ.

دىنىمىزنىڭ ئۇنى چۈشەنمەيدىغان ۋە ئۇنى باشقا دىنلار بىلەن بىر تاياقتا ھەيدەيدىغانلار ئويلىغاندەك ئەكسىچە، ئىلىم، تەرەققىياتقا ھامىي دىن بولغانلىقى بىزنىڭ زور بەختىمىزدۇر.

كىشىلەرگە تۇرمۇش قولايلىقى يارىتىش ھەمدە ئۇلارنىڭ جىسمانىي، ئەقلىي ئەمگەك سەرپىياتىنى تىجەش رولىنى ئوينايدىغان ئىجابىي تېخنىكا ـ چارىلەرنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ئىلمىي ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ بېرىش ـ ئەگەر بىر مۇسۇلمان شەخسنىڭ قولىدا ئىشقا ئاشقىنىدا ـ بىز بۇ ئىشلارنى ئۇ مۇسۇلمانغا نىسبەتەن بىر تۈرلۈك ئىبادەت دەپ قارايمىز. بۇ ئىشلار ئۇ مۇسۇلماننى خۇددى ناماز، روزا ئىبادەتلىرىگە ئوخشاشلا خۇداغا يېقىنلاشتۇرىدۇ، تېخى بۇ ئىشلار بىر جەمئىيەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، «ساقىتلىق پەرزلەر ـ پەرزى كىفايە» (بىراۋ ئىجرا قىلسا باشقىدىن ساقىت بولىدىغان پەرز ئەمەل، بۇنىڭ قارشىسى «ھەركىملىك پەرز ـ پەرزى ئەين») قاتارىدىن سانىلىدۇ. ئەگەر شۇ جەمئىيەتتىكىلەردىن بەلگىلىك ئادەم بۇجەھەتتىكى بوشلۇقلارنى تولدۇرۇپ، ئۆز جەمئىيىتىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ۋە ئارمىيە ساھەسىدىكى تەلەپلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ ئۆلگۈرمەيدىكەن، ئۇنداقتا، بۇ جەمئىيەتتىكىلەرنىڭ بەرى جىنايەتكار، گۇناھكار بولىدۇ.

ئىسلامىيەتنىڭ ئۆزگە دىنلاردىن كەسكىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان بىر تەرىپى شۇكى، بۇ دىن ئەقىلگە ھۆرمەت قىلىدۇ، كۆزىتىشكە، تەپەككۇر قىلىشقا چاقىرىدۇ، بىلىمگە، ئۆگىنىشكە تەرغىب قىلىدۇ، بىلىملىكلەر، ئاقىللارنى ئەزىزلەپ، نادانلىق، قاتماللىققا قارشى تۇرىدۇ، ئۇنىڭدا قۇرئان ئايەتلىرى چۈشكەندىن باشلاپ، ئوقۇش، يېزىش، قەلەم ئۇلۇغلىنىدۇ. ئەمما بۇ يەردىكى بىر مۇھىم نوقتا شۇكى، ئىسلامدىكى بىلىم **الله** قۇرئاننىڭ تۇنجى چۈشكەن ئايىتىدە «ياراتقان پەرۋەردىگارىڭنىڭ نامى بىلەن ئوقۇغىن» دېگىنىدەك، ھەر ئان ئىمان قويىنىدىن يەر ئېلىشى، **الله** نى تونۇشتىن ئايرىلىپ قالماسلىقى كېرەك. بىلىم مۇشۇ ئاساستىلا ئاندىن ئىنسانىيەتكە ياخشىلىق، قۇت ـ بەرىكەت ئېلىپ كېلەلەيدۇ: باشقىلارغا زوراۋانلىق، ئاتىكاچىلىق قىلىشنىڭ دەسمايىسىگە ئايلىنىپ قالمايدۇ. بۇ ھەققەتنى بىز سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئوبدان كۆرەلەيمىز. ئۆز ۋەقتىدا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا بىلقىسنىڭ تەختى بىلىم ياردىمى بىلەن ئېلىپ كېلىنگەندە ئۇ قىلچە مەغرۇرلانماستىن، تەمكىنلىك ۋە ئەدەب بىلەن ؛ «بۇ پەرۋەردىگارىمنىڭ (ماڭا قىلغان) ئېھسانىدۇر، ئۇ شۈكۈر قىلامدىم، يا تۇزكورلۇق قىلامدىم، بۇنىڭ بىلەن مېنى سىنىدى، كىمكى شۈكۈر قىلىدىكەن، ئۇ ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن شۈكۈر قىلىدۇ، كىمكى تۇزكورلۇق قىلىدىكەن، (بىلىش كېرەككى) ھەققەتەن پەرۋەردىگارىم (ئۇنىڭ شۈكۈر قىلىشىدىن بىھاجەتتۇر)، (**الله** نىڭ) كەرەمى كەڭدۇر» دەيدۇ . **الله** كەڭ ئىمكانىيەتلەر، شەرق ۋە غەربتە ھېچكىمگە نىسىپ بولمىغان ئىشغالىيەت ـ يۇرت ئېلىشلارغا مۇيەسسەر قىلغان ئىسكەندەر زۇلقەرنەين بولسا، يەجۇج، مەجۇج قەۋمگە قارشى چوڭ توسمىنى (سەددى ئىسكەندەرنى) سېلىپ پۈتتۈرگەن چېغىدا، مۇئمىنلەرچە تۆۋەنچىلىك بىلەن؛ «بۇ (يەنى توسمىنىڭ بەرپا قىلىنىشى) پەرۋەردىگارىمنىڭ نېمىتىدۇر، پەرۋەردىگارىمنىڭ ۋەدىسى ئىشقا ئاشقاندا، ئۇنى تۈپتۈز قىلىۋېتىدۇ، پەرۋەردىگارىمنىڭ ۋەدىسى ھەقتۇر» (سۈرە كەھف 97 ـ ئايەت) دەيدۇ.

مەدەنىيىتىمىز بىلىم ۋە ئىمان مەدەنىيىتىدۇر

بىلگەنلەرگە ئوبدان ئاياندۇركى، ھەر تەرەپتىن مۇكەممەللىك تاپقان ئىسلام مەدەنىيىتى قوينىدا تارىختا بارلىققا كەلگەن بۈيۈك ئىلمىي گۈللىنىشلەرگە دەل مانا بىز نۆۋەتتە يورۇتۇۋاتقان چۈشەنچە، تونۇشلار ئاساس بولغان. مۇسۇلمانلار ئۆز دەۋرىدە قەدىمقى يۇنان (گىرىتسىيە) نىڭ ئىجتىمائىيەت، ماتېماتىكا، تەبىئەت پەنلىرى ھەمدە مېتافىزىكىغا ئائىت نۇرغۇن ئەسەرلىرىنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلغان، خاتالىقلىرىنى تۈزەتكەن ۋە جەۋھەرلەشتۈرگەن. ئۇلاردىن بىلىم ۋە تۇرمۇش ئەمەلىيىتىدە پايدىلانغان، ئۇلاردىكى بىلىملەرنى بېيىتقان، ئىزاھلىغان. تېخى مۇسۇلمانلار بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ئىجادىي ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ بېرىپ، بۈگۈنكى كۈندە مۇھىم بىر پەن تۈرىگە ئايلانغان ئالگىبرا (ئەلجەبر) پەننى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇلار تۇنجى بولۇپ بىۋاستە كۆزىتىش ۋە تەجرىبىچىلىك ئۇسۇلىنى بەرپا قىلىپ، ئۇنى تۇرمۇشنىڭ ئوخشىمىغان ساھەلىرىدە جانلىق ئىشلەتكەن، ياۋروپالىقلار بۇ جەھەتتە مۇسۇلمانلارنى ئۈرنەك قىلغان ھەمدە ياۋروپا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى (رىنېسسانسى) ھەرىكىتى مۇشۇ ئاساستا بارلىققا كەلگەن. خۇددى غەربنىڭ ئىنساپلىق كىشىلىرى ئورتاق تەن ئالغىنىدەك، بۇ بىلىم سۆيەرلىك ئىسلامچە مەدەنىيەتنىڭ زور ئارتۇقچىلىقلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان. تارىختا ياۋروپا دۇنياسى جاھالەتنىڭ زۇلمەت دېڭىزىغا غەرق بولغان چاغلاردا ئىسلام مەدەنىيىتى ئىنسانىيەت تارىخىدىكى تۇنجى ئىلغار ۋە مۇكەممەل مەدەنىيەت شەكلى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىپ، بىرقانچە ئەسىرلەپ دۇنيادىكى ئەڭ باي ۋە مول مەدەنىيەتلىك ئورنىنى ساقلاپ كەلگەن. ياۋروپالىقلار بىلىم، مەدەنىيەتنىڭ نۇرىغا پەقەت مۇسۇلمان شەرقى ئارقىلىق ئېرىشكەن. ئۆز دەۋرىدە باغدات، قاھىرە، دىمەشق، كوردوۋا (ئىسپانىيەدە) قاتارلىق ئىسلام شەھەرلىرىدە قۇرۇلغان ئالىي ئوقۇش يۇرتلىرى شۇ چاغدىكى ئەڭ داڭلىق ئالىي ئوقۇش يۇرتلىرى بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن بىلىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن بۇ يەرلەرگە كېلىدىغان بىلىم تەلەبمەندلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىگەن. شۇنىڭدەك، تىبابەت، دورىگەرلىك، ئاسترونومىيە، فىزىكا، ئوپتىكا، ماتېماتىكا،

بىناكارلىق، جۇغراپىيە قاتارلىق پەنلەر ۋە باشقا ساھەلەر بويىچە يېتەكچىلىك رولىنى ئۆتىگەن ئىلمىي مەنبەلەرمۇ يەنە شۇ ئىسلامىي مەنبەلەردىن ئىبارەت بولغان. بىز ئۇلاردىن تىبابەت ساھەسىنى مىسالغا ئالىدىغان بولساق، رازىينىڭ «تىبابەت قوللانمىسى»، ئىبنى سىنانىڭ «تىبابەت قانۇنى»، ئىبنى رۇشدىنىڭ «تىبابەتچىلىكنىڭ ئومۇمى قائىدە - قانۇنلىرى»، زەھراۋىنىڭ «ئوپېراتسىيە ساۋاتلىرى» قاتارلىق ئەسەرلىرى شۇ دەۋر تىبابەت ساھەسىدىكى ئالدىنقى مەنبە ۋە قوللانمىلاردىن ئىدى. ئۇ دەۋرلەردە مۇسۇلمان ئالىملىرىدىن خۇارەزمى، بىرۇنى، ئىبنى ھەيسەم، ئىبنى نەفس، ئىبنى بەيتار قاتارلىق ئالىملارنىڭ ئىسىملىرى ئىلىم ساھەسىدىكى ئەڭ جەلىكار ۋە ئۇلار ئۆزلىرى شۇغۇللانغان ئىلىم ساھەسى بويىچىمۇ بىردىنبىر تىلغا ئېلىنىدىغان ئىسىملار بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە پەلسەپە، گۇمانىزم، ئىجتىمائىيەت پەنلىرى بويىچە ئۆز دەۋرىنىڭ يەكتالىرىغا ئايلانغان مۇسۇلمان ئالىملاردىن فارابىي، غەززالىي، ئىبنى باجە، ئىبنى خەلدۇن قاتارلىق ئالىملار ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. بۇلاردىن تېخى ئىبنى رۇشد، فەخرى رازىي، ئىبنى نەفىس قاتارلىق كۆپلىگەن ئىلىم پىشىۋالىرى يالغۇز شەرىئەت ۋە دىن بىلىملىرى بىلەنلا چەكلەنمەستىن، يەنە تەبىئى پەنلەر ساھەسىدىمۇ يېتۈك بىلىم ئىگىلىرىدىن بولغان. ئەرەب تىلى بولسا تۆنجى قېتىم دۇنياۋىي ئىلىم - پەن تىلى بولغان. بۇ تىل ئۆزگە تىللاردىن تەرجىمە قىلىنغان ۋە ئىجادىي يوسۇندا بارلىققا كەلگەن ھەرقايسى پەنلەرگە تېگىشلىك چۈشەنچىلەر، ئىلمىي ئۇقۇملارنى راۋان ۋە ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىپادىلەشنىڭ ھۆددىسىدىن ئوبدانلا چىقالىغان. بۇجەھەتتە ھېچكىم ئەرەب تىلىنىڭ ئىپادە ئىقتىدارىدىن گۇمانلانغان ئەمەس.

ئىسلام دۇنياسىدىكى بۇشانلىق گۈللىنىش ھەر قايسى چوڭ - كىچىك شەھەرلەردە كەڭ تاشا سورۇنغا ئىگە بولۇش، ئۇ شەھەرلەردىكى مەنىۋىي تۇرمۇش، ئىلمىي ھاياتنى جانلاندۇرۇش بىلەن بىرگە ماددىي تۇرمۇشنىڭمۇ ماس قەدەمدە يۈكسىلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن، بۇنىڭ نەتىجىسىدە شەھەرلەردە كۆركەم مەسجىد، مەدرەسەلەر، بەھەيبەت قەسىر - سارايلار، مۇستەھكەم قەلئە - قورغانلار، ئازادە شىپاخانا، ئارامگاھلار كۆپلەپ قۇرۇلۇپ، بىناكارلىق، مىمارچىلىقنىڭ ئاجايىپ ئېسىل نەمۇنىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇ گۈللىنىشنىڭ مۇسۇلمانلار تۇرمۇشىدىكى مەنىۋىي تەسىرىگە كەلسەك، بۇ ئۇلارنىڭ ئۆز پەرۋەردىگارى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، كۈندىلىك مۇسۇلمانچىلىقىدىكى سادىق، سەممىلىكىدە، ساۋاب، ساخاۋەتخۇمارلىقىدا، ئادەملەر تۇگۇل ھايۋانلارمۇ بەھرىمەند بولالايدىغان خەيرىيە ۋەقپە - فوندلىرىدا، مۇسۇلمانلارنى باشقا خەلقلەردىن كەسكىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدىغان، ھەتتا ئۇرۇش پەيتلىرىدىمۇ ئۆز يېتىنى يوقاتمايدىغان گۈزەل ئەخلاق، ئىنسانپەرۋەرلىك بىلەن تولغان مۇئامىلە، پوزىتسىيىلىرىدە چوڭقۇر ئەكس ئەتكەن. بۇتوغرىدا تارىخچى گوستاپ لوبون شۇنداق دەيدۇ: «تارىختا ئەرەبلەردىنمۇ ئادىل ۋە رەھىمدىلراق ئىشغالىيەتچىلەر بولغان ئەمەس» ئۇ بۇ يەردىكى «ئەرەبلەر» دىن ئەينى دەۋردىكى ئىسلام ئاچقۇچى ئەرەب مۇسۇلمانلىرىنى كۆزدە تۇتماقتا.

بۇ بىر ئىلاھىي مەدەنىيەتتۇركى، ئۇنىڭدا بارلىق ئىش **الله** نىڭ زىكرى- يادىدىن ئايرىلمايدىغان (ھالبۇكى **الله** نىڭ ئىسمى بىلەن باشلانمىغان ھەرقانداق كاتتا ئىشمۇ ئۇتتۇقسىزدۇر). بۇ بىر ئىنسانپەرۋەر مەدەنىيەتتۇركى، ئىنسان مەنپەئەتىگە، بەخت - سائادىتىگە، ئىنسانىنى يۈكسەلدۈرۈشكە خىزمەت قىلىدىغان، شۇنداقلا يەنە ئىنساننىڭ ئىززەت- ھۆرمىتى، تەبىئىي خاراكتېرىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان. بۇ بىر ئەخلاقپەرۋەر مەدەنىيەتتۇركى ئۇنىڭدا ئىلىم- پەن ئەخلاقتىن ئايرىلمايدىغان؛ ئىقتىساد ئەخلاقتىن ئايرىلمايدىغان؛ سىياسىي ئەخلاقتىن ئايرىلمايدىغان؛ ھەتتا جەڭمۇ ئەخلاقتىن ئايرىلمايدىغان.

مەن شۇنىڭغا چوڭقۇر ئىشىنىمەنكى، ئاشۇنداق بىر ئۇلۇغ مەدەنىيەتنى بەرپا قىلغان مۇسۇلمانلار بۈگۈنكى كۈندە يەنە يېڭىچە بولغان بىر مەدەنىيەتنى يارىتالايدۇ. بۇ شۇنداق مەدەنىيەتتۇركى، ئۇ بىر تەرەپتىن غەربتىن ئۆزىمىزگە پايدىلىق بولغان بىلىم، پەن- تېخنىكا ئەۋزەللىكلىرىنى، ئىلغار باشقۇرۇش ۋە تەشكىللەش ئۇسۇل- چارىلىرىنى قوبۇل قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن غەربتىن قوبۇل قىلغان قوبۇللىمىلارنى ئۆزىمىزدىكى ئىمانىي، ئەخلاقىي ۋە ئىنسانىي ئۆلچەم - پرىنسىپلار بىلەن ماس قەدەمدە بىرلەشتۈرۈپ ۋە ئۆزلەشتۈرۈپ بارىدۇ. دېمەك بۇئارىلىقتىكى بارلىق جەريان بىۋاستە ھالدا ئىلاھىي كۆرسەتمە، دەستۇرلار ئاساسىدا تىزگىنلەپ تۇرۇلىدۇ. بۇ مەدەنىيەتتە مۇسۇلمان ئاقىللارنىڭ ئىنسان ۋە ماكان ھەمدە زامان شارائىتىدا بولىدىغان ئۆزگىرىشلەرنى كۆزدە تۇتقان، شەرىئەتتىكى تۈپ مەقسەدلەر بىلەن ئايرىم تېكىستلەر مۇناسىۋىتىنى ياخشى ماسلاشتۇرغان ئاساستا بىرقىسىم، ئۇششاق مەسىلىلەردە ھۆكۈمسازلىق - ئىجتىھاد ئېلىپ بېرىش ھوقوقى بولىدۇ. بۇ مەدەنىيەت روھ بىلەن ماددا، دۇنيا بىلەن ئاخىرەت، تەرەققىيات بىلەن ئەخلاق، ئىلىم - پەن بىلەن ئىماننى زىچ بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق ھازىرقى زامان مەدەنىيەتلىرىدە ساقلىنىۋاتقان بوشلۇقنى تولدۇرۇپ، كەملىكنى پۈتۈنلەيدۇ.

ھەممىمىزگە ئېنىق بولغىنىدەك، پەقەت ئىمانلا ئالەمدىن ئىبارەت بۇكاتتا مەۋجۇدىيەت (ماكرو ئالەم) نىڭ سىرلىرىنى ئېچىپ بېرەلەيدۇ؛ ئىنسانىنى ئەزەلىي ۋە ئەبەدىي بولغان بۈيۈك مەۋجۇتلۇق - **الله** بىلەن تۇتاشتۇرىدۇ؛ ئىنسان ھاياتىنى ئۇلۇغ ئىستەك - نىشانلار ۋە مۇقەددەس بۇرچ بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئۇنىڭ ئىنسانغا بېرىدىغىنى روھىي ئاراملىق، كۆڭۈل تېنچلىقى. ئۇ بار يەردە قورقۇنچ، قايغۇ يوق. ئۇنىڭغا ئىگە ئىنسانىنى خاپىلىق، ئۈمىدسىزلىك بويسۇندۇرالمايدۇ. **الله** قۇرئان كەرىمدە شۇنداق دەيدۇ: «(تەۋبە قىلغانلار) ئىمان ئېيتقانلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ دىللىرى **الله** نى ياد ئېتىش بىلەن ئارام

تاپىدۇ» (سۈرە رەئد 28 - ئايەت)، « مۆمىنلەرنىڭ ئىمانىغا ئىمان قوشۇلۇشى ئۈچۈن، **الله** ئۇلارنىڭ دىللىرىغا تەمكىنلىكنى چۈشۈردى» (سۈرە فەتھ 4 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى). ئىمان بىر ھىدايەت كۈچى بولۇپ، ئۇ كىشىنىڭ ماڭار يولىنى يورىتىدۇ. ئۇ بىر تۈرتكۈ كۈچ بولۇپ، كىشىنى ياخشىلىققا ئۈندەيدۇ. ئۇ بىر چەكلەمچى بولۇپ، كىشىنى يامان ئىش - قىلمىشلاردىن چەكلەپ تۇرىدۇ. ئۇ بىر ئۇيۇشتۇرغۇچى بولۇپ، مۇسۇلمانلارنى ئۈزۈلمەس رىشتە بىلەن باغلاپ تۇرىدۇ.

تۈگەنچە سۆز

مانا سىز، بىز مۇسۇلمانلار بۈگۈنكى كۈندە ماددىي ئىستېمالچىلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان بەختسىز كەچمىش ئىچىدە تىگىرقاپ يۈرگەن دۇنيا خەلقلىرى ئۈچۈن ئىلىپ چىقىدىغان ئىسلام مەدەنىي يېتەكچىلىكى بىلەن تونۇشۇپ چىقتىڭىز. ئەمدىكى قەدەمدە مۇسۇلمانلارغا مۇھىم بولۇۋاتقان ئىش - بۇ يېتەكچىلىكنى ئالدى بىلەن ئەمەلىي ئۈلگە، ياخشى ئۈبراز بىلەن، ئاندىن قالسا كىتەرلىك ئوقۇشلۇقلار، ئاڭلاشلىقلار (ئۈن بويۇملىرى)، كۆرۈشلۈكلەر (سىن بويۇملىرى) ۋە گىزى كەلگەندە ھەر خىل تىللار بىلەن قايىل قىلارلىق، مەجبۇرىيەت ئادا بولغۇدەك دەرىجىدە ئورۇنداش ئۈچۈن بارچە ئىمكانىيەتلەرنى تولۇق ئىشقا سېلىش كېرەك. دەل شۇنداق قىلغاندىلا، ئاخىرەت ئالەمدە كىشىلەرنىڭ ئازغۇنلىقى ئالدىدا ئۇلارغا ھەقنى يەتكۈزمىگەنلىك بىلەن ئەيىبلىنىشكە ئۇچرىمايمىز ھەمدە ئۆز بۇرچىمىزنى ئادا قىلغان بولىمىز. بىز نۆۋەتتە مەخسۇسلاشقان رادىئو تەشۋىقاتى، سۈنئىي ھەمراھ قاناللىرى، ئىنتېرنېت تورى ئارقىلىق ئىسلامنىڭ ئاۋازىنى زېمىننىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا يەتكۈزەلەيمىز. بىز بۇ ئارقىلىق ئىسلامنىڭ دۇنياۋىيلىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالايمىز. بىراق بىز بۇ نىشاننى رويابقا چىقىرىش، ئىسلامنى ھەر بىر قەۋمگە ئۇنىڭ ئۆز تىلى بىلەن بايان قىلىش ئۈچۈن كۆپ ساندىكى تەجرىبىلىك، قابىل ئادەم كۈچلىرىگە مۇھتاجمىز. شۇنداقلا بۇ ئىشلارغا كىتەرلىك تۈرلۈك قىممەت باھا ئۈسكۈنە، قۇرۇلمىلارنى تەقلەش ئۈچۈن ئاز بولمىغان ئىقتىسادىي مەبلەغ ھازىرلاش، بۇنىڭ ئۈچۈن ئىمكانى يار بەرگەن كىشىلەرنى چوڭ - چوڭ ئىئانە ئىشلىرىغا سەپەرۋەر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . مەن نۆۋەتتە ئېنتېرنېت تورى ئارقىلىق ئىسلامغا چاقىرىق قىلىشنى زامانىمىزنىڭ جىھادى دەپ قارايمەن. بۇ جىھادتا ئىسلام دىنىنىڭ ئاۋازىنى ئۆز ئارىمىز ۋە يىراق، يېقىن ئەللەرگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن قوشۇن تەشكىللەش كەتمەيدۇ. بىز بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق - ئەگەر ئۇنى زامانغا لايىق ئورۇندىيالىساق - بىر تامچە قان تۆكمەي، زەمبىرەك ئاتماي، بىراۋغا جەڭ ئېلان قىلماي تۇرۇپ تۆت ياقمىزدىكى نۇرغۇن ئەل ۋە رايونلارنى تىنچ رەۋشتە ئىسلام تەسىرى ئاستىغا كىرگۈزەلەيمىز. مانا بۇ تارىختا مەشھۇر بولغان ھۇدەيبىيە بىتىمدە ئىشقا ئاشقان «تىنچ غەلبە» دۇر. ئۆز دەۋرىدە رەسۇلۇللاھ بىلەن قۇرەيش مۇشرىكلىرى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىقنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن ھۇدەيبىيە بىتىمى ئىمزالانغاندىن كېيىن، ھەر ئىككى تەرەپ بىرى بىرىگە تەگمەيدىغان بولۇشقان. **الله** بۇ مۇناسىۋەت بىلەن «غەلبە» سۈرىسىنى چۈشۈرۈپ، بۇ بىتىمنى «روشەن غەلبە» دەپ ئاتىغان. شۇ چاغدا بەزى ساھابىلەر رەسۇلۇللاھتىن: ئەي **الله** نىڭ پەيغەمبىرى، مۇشۇ ئىش غەلىبىمۇ؟ - دەپ سورىغاندا، رەسۇلۇللاھ: جانىم ئىلكىدە بولغان زات بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ ھەقىقەتەن بىر غەلبىدۇر،- دېگەن ئىدى. دېگەندەك، ئىسلام دىنى مۇشۇ ئارىلىقتا ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان سۈرئەت بىلەن تارقالغان. مۇشۇ بويىچە قارىغاندا، ئىمام ئەھمەد ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمرىدىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە كېلىشىچە؛ بىر ئادەم رەسۇلۇللاھدىن كونىستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبول) بىلەن رىم (ھازىرقى ئىتالىيە پايتەختى رىم) نىڭ قايسىسى بۇرۇن فەتھ قىلىنىدىغانلىقىنى سورىغاندا، رەسۇلۇللاھنىڭ كونىستانتىنوپول بىرىنچى بولۇپ فەتھ قىلىنغاندىن كېيىن (ھازىر ئىستانبول دەپ ئاتىلىۋاتقان بۇشەھەر 1453- يىلى ئۇسمان تۈركلىرى تەرىپىدىن فەتھ قىلىنىپ ئىسلام ئېلى دائىرىسىگە كىردى، بىشارەتتە دېيىلگەن يەنە بىر شەھەر- رىم بولسا ھىلىغىچە كۇفر ئېلى بولۇپ كەلمەكتە- ت) ئىككىنچى قەدەمدە رىم فەتھ قىلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا بەرگەن بىشارىتىگە نىسبەتەن مېنىڭ چۈشەنچەم شۇكى، رەسۇلۇللاھ بۇ يەردە دەۋاتقان رىم ياكى رۇمنىڭ فەتھى قانداقتۇر قىلىچ ۋە زەمبىرەك بىلەن بولماستىن، بەلكى دەئۋەت، تەشۋىقات ۋە ئاڭ، پىكىر جەھەتتە فەتھى بولۇشتىن ئىبارەتتۇر. رىمنىڭ فەتھ قىلىنىشى دېمەك ئىسلامىيەتنىڭ ياۋروپادىن ئىككى قېتىم سىقىپ چىقىرىۋېتىلگەندىن كېيىن (بىرىنچى قېتىم ئىسپانىيەدىن، ئىككىنچى قېتىم بالقاندىن) ئۇنىڭغا يەنە قايتىپ كىرىشى دېمەكتۇر. مانا بۇ - ئەگەر خۇدا بۇيرۇغان بولسا - ئىسلامنىڭ 21 - ئەسىرلىك بۈيۈك غەلىبىسى بولۇپ قالغۇسىدۇر. مانا بۇنىڭ ئۆزى ئەقىللەرنى بىلىم بىلەن، قەلبلەرنى ئىمان بىلەن، ھاياتنى ئىسلام ئۆگۈت - تەلىماتلىرى بىلەن ئېلىش - فەتھ قىلىشتۇر.

«بۇكۈندە مۇئمىنلەر **الله** نىڭ بەرگەن ياردىمى بىلەن خۇشھال بولىدۇر» (سۈرە رۇم 4 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى)، «ئۇلارغا بىز تاكى ئۇلارغا قۇرئاننىڭ ھەق ئىكەنلىكى ئېنىق بولغۇچە، (ئاسمان- زېمىن) ئەتراپىدىكى ۋە ئۆزلىرىدىكى (قۇدرىتىمىزگە دالالەت قىلىدىغان) ئالامەتلەرنى كۆرسىتىمىز» (سۈرە فۇسسىلەت 53 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى).